

164535

**TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU
POLİTİKALARININ İHRACAT ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ**

**Ülker YEŞİLYURT
(Yüksek Lisans Tezi)**

Eskişehir, 2002

**TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARININ
İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Ülker YEŞİLYURT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Meriç SUBAŞI ERTEKİN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül 2002

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ**TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARININ İHRACAT
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ****Ülker YEŞİLYURT****İktisat Anabilim Dalı****Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü****Danışman: Yrd.Doç.Dr. Meriç SUBAŞI ERTEKİN**

Gelişme yolunda olan ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için kullandıkları en iyi yollardan biri dış ticarettir. Kalkınma çabasında olan bir ülke dış ticaretini arttırabilmek için buna uygun bir döviz kuru politikası ve dış ticareti özendirici ve teşvik edici bir dış ticaret politikası izlemelidir. 1980 yılından önce uygulanan ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli ve Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesine dayalı sabit kur politikası Türkiye'de ihracatın gelişmesine engel olmuştur. 24 Ocak kararları ile dışa açık bir sanayileşme modeli benimsenmiş ve ihracat çeşitli teşvikler ile özendirilmeye çalışılmıştır. Bu yıla kadar uygulanan ve ihracatın gelişimini olumsuz yönde etkileyen Türk Lirası'nın gerçek değerinin üstünde belirlenmesi uygulamasına son verilerek, 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren Türk Lirası'nın değeri günlük olarak belirlenmeye başlanmıştır. 24 Ocak Kararları ile yeni bir döneme giren Türkiye'de ihracatın arttırılması öncelikli hedef olarak belirlenmiş ve bu hedef doğrultusunda gerçekçi bir döviz kuru politikası uygulanmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

The foreign trade is one of the most important methods used by the developing countries for the realization of their development. For increasing its foreign trade, a country aiming to developing should choose the appropriate exchange-rate policy and follow a foreign trade policy based on encouraging the foreign trade Industrialization model based on import substitution's and fixed exchange policy on over-valuation of Turkish Lira applied before 1980's had prevented the development of export in Turkey. By the decisions of January 24th, a model of an industrialization focusing on foreign trade had been accepted and the exportation had encouraged by different export encouragements. The policy of overvaluing the Turkish Lira, - applied till 1980 that had thus affected the development of exportation-, had been abolished and the value of Turkish Lira has been started to be determined daily from May 1st 1981. By January 24th decisions', a new period has begun in Turkey. The increasing of exportation has been determined as prior target and the real exchange-rate policy has been started to be applied according to this target.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Ülker YEŞİLYURT'un "Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Politikalarının İhracat Üzerindeki Etkisi" başlıklı tezi 16 Eylül 2002 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat (İktisat Teorisi) Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd.Doç.Dr.Meriç SUBAŞI ERTEKİN

Üye : Doç.Dr.Sevgi Ayşe ÖZTÜRK

Üye : Yrd.Doç.Dr.Erol KUTLU

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYL.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU, DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE DÖVİZ KURU POLİTİKALARI

1. DÖVİZ KURUNUN TANIMI VE KAPSAMI	3
2. DÖVİZ KURU TÜRLERİ	7
2.1.Nominal Döviz Kuru	8
2.2.Reel Döviz Kuru	8
3. DENGİ DÖVİZ KURU.....	10
3.1.Denge Döviz Kurunun Belirlenmesine Yönelik Yaklaşımlar.....	10
3.1.1.Satınalma gücü paritesi yaklaşımı.....	10
3.1.2.Parasal yaklaşım ve portföy dengesi yaklaşımı.....	11
3.1.3.3.1.3. Temel denge yaklaşımı.....	11
3.2.Denge Döviz Kurunun Oluşum.....	12
4. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ.....	14
4.1.Sabit Döviz Kuru Sistemi.....	15
4.2.Esnek Döviz Kuru Sistemi.....	17
4.3.Esneklik Kazandırılmış Sabit Döviz Kuru Sistemi	19
4.4.Döviz Kuru Sistemi Seçimindeki Kriterler.....	22
4.5.Döviz Kurunun Belirlenmesi.....	24

5. DÖVİZ KURU BANTLARI.....	24
6. DÖVİZ KURUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	25
6.1. Ödemeler Dengesi.....	25
6.2. Satınalma Gücü Paritesi.....	26
6.3. Faiz Oranları.....	27
6.4. Para ve Maliye Politikaları.....	27
6.5. Düzenleme ve Müdahaleler.....	27
6.6. Vadeli Döviz ve Hedging.....	28
6.7. Politik ve Sosyal Etmenler.....	28
7. DÖVİZ KURU POLİTİKALARI.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

İHRACATI TEŞVİK POLİTİKALARI VE TÜRKİYE

1. İHRACATI TEŞVİK POLİTİKALARI.....	32
1.1. İhracatta Prim Sistemi.....	34
1.2. Vergi Ayrıcalıkları Sistemi.....	34
1.3. Girdi Teşvikleri.....	35
1.4. Devlet Pazarlama Yardımları.....	35
2. TÜRKİYE'DE İHRACATI TEŞVİK POLİTİKALARI	35
2.1. Kalkınma Planlarında İhracatı Teşvik Politikaları.....	36
2.1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967).....	37
2.1.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968-1972).....	38
2.1.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977).....	39
2.1.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1979-1983).....	40
2.1.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1985-1989).....	42
2.1.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1990-1994).....	43
2.1.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1996-2000).....	44
2.2. Uygulamada İhracatı Teşvik Politikaları.....	45
2.2.1. İhracat Kredileri.....	45

2.2.2. Vergi İadesi.....	46
2.2.3. Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu Ödemeleri.....	46
2.2.4. Kurumlar Vergisi İstisnası.....	47
2.2.5. İhraç Ürünleri Girdilerine Gümrük Vergisi İstisnası.....	47
2.2.6. Döviz Tahsisi.....	47
2.2.7. Kaynak Kullanımını Destekleme Primi.....	47
2.3. Gümrük Birliği Sonrası İhracatı Teşvik Politikaları.....	49
2.3.1. Araştırma- Geliştirme (AR-GE) Yardımı.....	49
2.3.2. Çevre Faaliyetlerini Destekleme Yardımı.....	49
2.3.3. Yurtdışındaki Fuarlara Katılımı Destekleme Yardımı.....	50
2.3.4. Ülke İçinde Düzenlenen Uluslararası İhtisas Fuarlarına Katılımı Destekleme Yardımı.....	50
2.3.5. Eğitim Desteği.....	50
2.3.6. Tarım Desteği.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARININ İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

1. DÖVİZ KURU DEĞİŞİMLERİNİN İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR.....	54
1.1. Esneklikler Yaklaşımı.....	56
1.2. Toplam Harcama Yaklaşımı.....	59
1.3. Parasalcı Yaklaşım.....	61
1.4. Arz Yönlü Yaklaşım.....	62
2. TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARI.....	64
2.1. 1923-1980 Dönemi.....	64
2.2. 1980 Sonrası Dönem.....	70
2.2.1. 1980-1994 Dönemi.....	70
2.2.2. 1994-1998 Dönemi.....	76

2.2.3. 1998 Sonrası Dönem.....	79
3. TÜRKİYE’DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARININ İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	82
3.1. 1923-1980 Dönemi.....	82
3.2. 1980 Sonrası Dönem.....	86
3.2.1. 1980-1994 Dönemi.....	86
3.2.2. 1994-1998 Dönemi.....	90
3.2.3. 1998 Sonrası Dönem.....	92
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	97

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1 : Aylar İtibariyle Döviz(Dolar) Kuru (1980 Ocak- Aralık Dönemi).....	71
Tablo 2 : Ortalama Döviz Kurları (1980- 2001 Dönemi).....	75
Tablo 3 : Aylar İtibariyle Döviz Kurları (1994 Ocak- Aralık Dönemi).....	77
Tablo 4 : Aylık Döviz (Dolar) Kuru (2001 Ocak- Aralık Dönemi).....	81
Tablo 5 : Türkiye’de Yıllar İtibariyle Dış Ticaret (1923-1980 Dönemi).....	83
Tablo 6 : İhracat ve Reel Döviz Kuru Endeksi(1994 Ocak- Aralık Dönemi).....	90
Tablo 7 : Dış Ticaret ve Reel Döviz Kuru Endeksi (1980-2001 Dönemi).....	91
Tablo 8 : Aylar İtibariyle Dış Ticaret Dengesi (2000-2001 Dönemi).....	93

SEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 : Denge Döviz Kuru.....	13
--	-----------

GİRİŞ

Bretton Woods Sisteminin çöküşünden sonra 1976 Jamaika Konferansı ile onaylanan ve günümüz dünyasında da çeşitli alt gruplara ayrılmış olarak uygulanan esnek kur sistemleri ile döviz kuru hareketlerinde değişkenlik görülmüştür. Döviz kuru değişkenliğinin ticaret akımları üzerindeki etkisi ise dışa açık bir politika uygulayan ülkelerde önemli bir konu olmuş ve bu tür hareketlerin kapsamını ve ticaret akımı ile ilişkisini inceleyen çalışmaların yapılmasına neden olmuştur.

Uygulanan çeşitli döviz kuru sistemleri içinde kurların belirlenmesi farklılık göstermekle birlikte dış ticaret ilişkileri açısından aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası, eksik değerlenmiş döviz kuru politikası ve gerçekçi kur politikası önem taşımaktadır.

Döviz kurunda oluşan bir yükseliş ya da ülke parasının değer kaybetmesi olarak ifade edilen devalüasyon çoğunlukla ihracatı arttırmak ve ithalatı kısmak amacını taşımaktadır. Döviz kurunun düşmesi ya da ülke parasının değer kazanması yani revalüasyon durumunda ise amaç ihracatı azaltmak ve ithalatı arttırmaktır. Bu nedenle hükümetlerin uyguladıkları döviz kuru politikaları dış ticaret üzerinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

Türkiye’de 1980 yılından önce ihracat ikinci planda bırakılmış ve ithal ikamesine dayalı bir politika ve aşırı değerlenmiş kur politikası izlenmiştir. Bu politika ihracatı olumsuz yönde etkilerken ithalatı teşvik edici olmuştur. 24 Ocak 1980 kararlarının alınması ile birlikte ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli bırakılarak ihracatın teşvikine ağırlık veren bir sanayileşme modeli ve buna yönelik döviz kuru politikası izlenmeye başlanmıştır.

Bu çalışmada Türkiye’de uygulanan döviz kuru politikalarının ihracat üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, çalışmanın birinci bölümünde döviz kuru ve

denge döviz kuru kavramı, döviz kuru türleri ve sistemleri, döviz kuru politikaları, bantları ve belirleyici faktörleri incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde üçüncü bölümde incelenecek olan döviz kuru politikalarının ihracat üzerindeki etkisini açıklamaya yönelik bir zemin oluşturmak amacıyla döviz kuru politikalarının dışında ihracata yönelik diğer tüm politikalar birlikte görülmeye çalışılmıştır. Bu bölümde özellikle inceleme alanı olan Türkiye ekonomisine yönelik ihracatı teşvik tedbirleri, planlarda ve uygulamada incelenerek planlardaki ihracatı teşvik tedbirlerinin uygulama ile birlikte gösterilmesi amaçlanmıştır.

Üçüncü bölümde ise döviz kurunda meydana gelen değişimlerin ihracat üzerinde yarattığı etkinin yaklaşımlar çerçevesinde açıklanmasının yanı sıra Türkiye’de uygulanan döviz kuru politikalarının ihracat üzerinde meydana getirdiği değişim incelenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU, DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE DÖVİZ KURU POLİTİKALARI

Her ülkenin kendi iç piyasasında kullandığı milli bir para birimi vardır. Bu para birimi sadece ülke içinde geçerlidir. Bir ülke dış ticarete açıldığı zaman, ticaret yaptığı ülkeye ödemeyi ne şekilde yapacağını diğer bir ifadeyle hangi ülke parasıyla yapacağını önceden belirler. Ödemeler ise genellikle ticareti yapılan malın alındığı ülkenin parası ile (eğer ülke parası kovertibl ise) yapılır. Böyle bir durumda ticaret yapılan ülkenin parasına ihtiyaç duyulur ve ülke parasının diğer ülke parasına çevrilmesi gerekir. İşte döviz kuru böyle bir durumda işlevini yerine getirmeye başlamaktadır.

Bir ülke parasının başka bir ülke parası cinsinden değeri döviz kuru olarak tanımlanır. Serbest piyasa koşullarının uygulandığı ekonomilerde, döviz kuru, piyasada serbest bir şekilde arz ve talep şartlarına göre belirlenmektedir. Döviz talebi sabit iken döviz arzında bir artış olması dövizin değerinin düşmesine, döviz talebi sabit iken döviz arzında bir azalma olması ise dövizin değerinin yükselmesine neden olmaktadır.

Bu bölümde, döviz kurunun tanımı ve kapsamı, denge döviz kurunun oluşumu, döviz kurunu belirleyen ve etkileyen faktörler, döviz kurlarının nasıl ve hangi faktörler tarafından belirlendiğini gösteren döviz kuru sistemleri ile döviz kuru politikaları incelenmeye çalışılmıştır.

1. DÖVİZ KURUNUN TANIMI VE KAPSAMI

Uluslararası ticarete, bir tarafta bir ülkenin vatandaşı olan alıcı, diğer tarafta ise diğer bir ülkenin vatandaşı olan satıcı olmak üzere iki taraf vardır. Bu tür ekonomik işlemlerde en az iki farklı milli para söz konusu olmaktadır. Uluslararası yatırım, hizmet ihraç ve ithali gibi durumlarda da bir ülkenin parasının diğer ülkenin parasına

çevrilmesi gerekir. Bu değiştirme işlemlerinde bir oranın ve fiyatın olması gerekir. Döviz kuru (kambiyo kuru, parite), iki milli para birimi arasındaki değişim oranını ifade eder. Bu sebeple kur, ölkeler arasındaki fiyat seviyelerini birbirlerine bağlar ve fiyat ve maliyet karşılaştırmaları yapılmasına olanak saęlar¹.

Döviz ise, uluslararası ödemelerde geçerli olan yabancı para olarak tanımlanır. Öte yandan, yabancı paranın nakit şeklinde olmasına “efektif” döviz denilmektedir. Yabancı para cinsinden düzenlenmiş çek, bono ve poliçe v.b. ödeme araçları da döviz olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle döviz denildiği zaman nakit yabancı para ile yabancı para cinsinden ifade edilen tüm ödeme araçları anlaşılmaktadır.

Bir yabancı paranın döviz olarak değerlendirilebilmesi için uluslararası ödemelerde tüm ölkeler tarafından kabul edilebilir olması gerekir. Günümüz dünyasında ABD Doları ile Euro, birinci derecede döviz niteliğinde olup, hemen hemen tüm ölkeler tarafından kabul edilen paralardır².

Döviz kuru ile her iki ölkede parasının satın alma güçleri arasındaki dengeyi korumak amaçlanmaktadır³. Döviz kuru olmazsa, ölkeler birbirlerinde üretilen mal ve hizmetlerin fiyat ve maliyetleri konusunda bilgi sahibi olamazlar. Döviz kuru, bu olumsuz durumu ortadan kaldırır⁴.

Uygulamada döviz kurları genellikle yabancı para birimi esas alınarak yani 1 birim dövizin ulusal fiyatı olarak belirlenir. (1\$=900.000TL gibi) Bu yöntem “dolaysız kotasyon” yöntemi (direct quotation) denir. Bu yöntem “Avrupa usulü” (European terms) olarak da bilinmektedir. Öte yandan, döviz kurlarını 1 birim ulusal para ile değiştirilen yabancı para miktarı şeklinde de tanımlamak mümkündür. Bu yöntemde de “dolaylı kotasyon” yöntemi (indirect quotation) denir. (1TL=1/900.000\$ gibi) Ölkelerin çoğu dolaysız kotasyon yöntemini kullanırken, İngiltere ve diğer birkaç ölkede dolaylı kotasyon

¹ S.Rıdvan Karluk, *Uluslararası Ekonomi* (Dördüncü baskı, İstanbul: Beta basım yayım dağıtım, 1996), s.327.

² Zeynel Dinler, *İktisada Giriş*, (Beşinci basım, Bursa: Ekin Kitabevi, 2000), s.492.

³ Erhan Bener, *Türkiye’de Para Ve Kambiyo Denetimi* (Ankara: Ajans-Türk Matbaası, 1968), s.218.

⁴ Karluk, a.g.e., s.327.

yöntemini kullanırlar. Dolaylı kotasyon uygulamada “Amerikan usulü” (American terms) olarak adlandırılmaktadır⁵.

Döviz kurları farklı milli paraların birbirlerine çevrilmesini sağlayan döviz piyasasında (kambiyo borsası) oluşmaktadır. Döviz piyasalarında yapılan alış ve satışlarda belirlenen döviz fiyatlarına “cari” veya “gerçek” kur denilmektedir. Bu kurlar her gün kambiyo fiyat cetvelleri ile ilan edilmektedir. Ayrıca bu kur borsadaki değer olarak bilinmektedir. Serbest cari kur yanında resmi alışverişlerde kullanılan diğer bir kur daha vardır. Bu kur da resmi kur olarak adlandırılmaktadır.

Eğer farklı ulusal paraların satın alma güçleri arasındaki değişim oranı sabit olursa, resmi kur ile cari piyasa kuru arasında önemli bir fark ortaya çıkmayacaktır. Resmi kur ile cari piyasa kuru arasında fark meydana gelmişse bu farkın azaltılması için döviz kontrolü yapılır ve döviz harcamaları “ön izne” bağlanır. Döviz kurları, peşin alış ve satışlar ile vadeli satış durumlarına göre farklılık gösterirler.

Döviz piyasasında, yabancı para birimi elde etmek için milli paradan ne kadar verilmesi gerektiği konusunda belirli ve belirsiz olmak üzere iki temel usul vardır. Milli para birimi değeri yabancı ülke parası ile ifade ediliyorsa “belirli” usul, yabancı para biriminin değeri milli para ile ifade ediliyorsa belirsiz usul geçerlidir. Londra döviz piyasasında belirli usul geçerlidir. Bir sterlinin kaç dolar, kaç mark ettiği gibi. Paris döviz piyasasında ve Türkiye’ de ise belirsiz usul geçerlidir. Bir doların bir markın kaç Türk Lirası ettiği gibi.

İki milli para arasında doğrudan doğruya uygulanan döviz kuruna düz kur denmektedir. Türk Lirası ile doğrudan dolar satın alınması gibi. ABD doları ile TL arasındaki parite $1\$=900.000\text{TL}$ ise $1\$$ satın almak için 900.000 TL ödemek gerekir. Burada doların düz kuru 900.000 TL ’ dir. Dolar doğrudan alınabildiği gibi dolaylı olarak da satın alınabilir. Örneğin TL ile önce sterlin, sonra sterlin ile Euro ve bu Euro ile de dolar satın alınabilir. Bu şekilde TL ile dolar arasında çapraz kur oluşur.

⁵ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası Finans* (İkinci baskı, İstanbul: Güzem Yayınları, 1997), s.82.

Uluslararası ödemelerin normal bir şekilde yapılması için düz ve çapraz kurlar arasında fark olmaması gerekmektedir. Eğer arada böyle bir fark olursa ihracatçı malını ABD' ye satmak yerine İngiltere'ye çapraz kurdan yararlanarak satacak. ve bu şekilde daha kârlı bir iş yapmış olacaktır⁶.

Son olarak çok yaygın olmamakla birlikte kullanım alanı bulunan spot döviz kurları ile vadeli döviz kurları da vardır.

Döviz piyasasının temel görevi bir ülke parasının başka bir ülke parası karşılığında alınıp satılmasını sağlamaktır. Kambiyo işlemlerinin büyük bir kısmı (%60' a yakın) spot olarak yapılmaktadır. Spot döviz kurunda dövizler, alım- satım sözleşmesi yapılan tarihi izleyen iki iş günü içinde ve tarafların belirlediği kur üzerinden teslim edilir⁷.

Vadeli döviz kuru ise işlemin yapıldığı anla bitirildiği an arasındaki zaman dilimi 180 güne kadar çıkan risk, belirsizlik ve faiz hadlerinin etkisi altında oluşan kur olarak adlandırılır⁸.

Spot işlemde alışverişler bugünkü kurlar üzerinden diğer bir ifadeyle paraların bilinen gerçek değerleri üzerinden yapılmaktadır. Bu nedenle kur açısından risk oluşmamaktadır. Vadeli döviz işlemlerinde iki yönlü risk bulunmaktadır. Birisi, spot işlemlerde de olan kredi faktörü diğeri ise, alınıp satılan dövizlerin fiyatları hakkındaki tahmin ve hesapların doğru çıkmama ihtimalidir. Vadeli işlemlerde fiyatı iki unsur etkilemektedir. Bunlardan biri paranın spot kurudur. Kurda meydana gelen değişme risk değildir. Çünkü etkisi sadece ilerideki vade için değil, aynı zamanda cari kur için de geçerlidir. İkinci faktör ise doların diğer paraya göre değer kaybetmekte veya prim yapmakta oluşuna göre spot fiyattan düşülen veya eklenen tutarlardır⁹.

⁶ Karluk, a.g.e., s.328.

⁷ Dominique Plihon, Döviz Kurları, İngilizceden Çeviren: Mehmet Bolak, Haluk Levent, Ertuğrul Tokdemir (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), s.15.

⁸ Emin Ertürk, Döviz Ekonomisi (İstanbul: Der Yayınevi, 1994), s.21.

⁹ M.İlker Parasız ve Kemal Yıldırım, Uluslararası Finansman Teori ve Uygulama (Birinci baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1994), s. 190-191.

2 DÖVİZ KURU TÜRLERİ

Döviz kurları, ülke parası ile başka bir ülke parası arasındaki değişim oranlarını gösterir. Bunlara iki yanlı (bilateral) kurlar denmektedir. Döviz kurları aynı zamanda ülkenin ulusal parasının dış değerinin de ölçüsüdür. Bu nedenle yabancı para birimi başına değiştirilebilen ulusal para miktarının artması (döviz kurunun yükselmesi), ulusal paranın dış değerinin düşmesi anlamındadır. Yabancı para birimiyle değiştirilebilen milli para miktarının azalması (döviz kurunun düşmesi) ise ülke parasının dış değerinin yükseldiğini gösterir.

Bretton Woods¹⁰ gibi sabit kur sistemlerinde ulusal paranın dış değeri kolaylıkla belirlenebilmekteydi. Çünkü bu sistemde paranın dış değeri sabit kurlardan birbirine bağlıydı. Bu nedenden dolayı, örneğin ulusal paranın dolara göre değerinin belirlenmesiyle bütün diğer paralara göre de değeri ortaya çıkmış oluyordu. Günümüzde ise, bu durum dalgalı kurla birlikte değişmiştir. Bugünkü dalgalı kur sistemlerinde ulusal paralar arasındaki değişim oranları sürekli olarak değişmektedir. Örneğin, Türk Lirası döviz piyasasında aynı anda bazı yabancı paralara göre değer kaybederken bazı yabancı paralara göre de değer kazanabilmektedir. Bu özellik dalgalı kur sistemini sabit kur sisteminden ayırıcı etkenlerden biridir.

Bu durum ulusal paraların çok yanlı (multilateral) veya efektif (effective) döviz kurlarının hesaplanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. TL' nin efektif döviz kuru; örneğin, TL-dolar kuru v.s. gibi iki yanlı (bilateral) kurların ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanır. Bu durum enflasyon oranının hesaplanmasıyla benzerlik göstermektedir. Zaman geçtikçe bazı malların fiyatı hızla yükselir, bazı malların fiyatı ise yavaş artar,

¹⁰ Bretton Woods uluslararası para sistemi, II. Dünya Savaşı sona ermeden, 1944 yılında ABD' nin NewHempshire eyaletinde toplanan ve adını toplandığı yerden alan Bretton Woods Uluslararası para konferansında varılan anlaşma ile kurulmuştur. Bu sistemin temel özelliği, sabit fakat ayarlanabilir döviz kurlarını içermesidir. Böylece iki savaş arasındaki dönemin uluslararası ilişkilere zarar veren parasal uygulamalarına ve devalüasyon yarışlarına son verilerek istikrarlı bir sistem yaratılmaya çalışılmıştır. Sistemin temel örgütü bugün de varlığını sürdüren ve hemen hemen dünyadaki tüm devletleri üye sıfatıyla çatısı altında toplayan uluslararası para fonu (IMF) idi. Fona göre, üye ülkeler paralarının altın ya da 1 Temmuz 1944 tarihinde geçerli ağırlık ve saflıktaki ABD doları cinsinden parite değerini IMF' ye bildirecekler ve ulusal paralar arasında oluşan kurlar kural olarak değişmeyecekti. Fakat dış ödemelerinde temelli bir dengesizlikle karşılaşan üye devletlere paralarının parite değerini IMF' nin izni ile değiştirme olanağı da tanınıyordu. IMF' nin izni olmadan parasının dış değerini değiştiren üye devletler fon kaynaklarını kullanamayacaklar ve hatta üyelikten çıkarılacaklardı. Bkz: Nahit Töre ve Derya Sevinç, **Bankacılar İçin Kambiyo Bilgisi** (Dokuzuncu baskı, Ankara: Sözkese Matbaacılık, 2000), s.24-25.

hatta düşebilir. Bu nedenle fiyatların ortalama artış hızını bulabilmek için tüketici fiyatları indeksi, toptan eşya fiyatları indeksi, toptan eşya fiyatları indeksi ya da GSMH deflatörü gibi fiyat indekslerinden yararlanılmaktadır¹¹.

Döviz kurları nominal döviz kuru ve reel döviz kuru olmak üzere ikiye ayrılır.

2.1. Nominal Döviz Kuru

Nominal döviz kuru, iki ülke parasının nispi fiyatı olarak adlandırılır. Örneğin, ABD doları ve Euro arasındaki döviz kuru dolar başına 1.20 Euro ise, dünya döviz piyasasında bir dolarla 1.20 Euro değiştirilebilir. Dolar almak isteyen bir kişi isteyeceği her dolar için 1.20 Euro verecektir. Euro almak isteyen bir kişi ise vereceği her dolar karşılığında 1.20 Euro elde edecektir.

Nominal döviz kuru, reel döviz kuruyla iki ülkedeki fiyat düzeylerine bağlıdır. Yurtiçi fiyat yükseldiği zaman nominal döviz kuru düşer. Bu nedenle ülke parasının değeri düşeceği için ülke parası daha az yabancı para satın alacaktır.

Eğer yabancı bir ülkenin fiyat düzeyi yükselirse, o zaman nominal döviz kuru yükselir. Bu kez de yabancı paranın değeri daha az olacağı için, bir ülke para birimi ile daha fazla yabancı ülke parasından satın alınabilecektir¹².

2.2. Reel Döviz Kuru

Nominal kurlar, her zaman ülkelerin uluslararası rekabet gücünün iyi bir göstergesi değildir. Bu nedenle reel döviz kurlarını ele almak gerekir. Reel döviz kuru, nominal kurların iç ve dış enflasyon oranlarından arındırılmış halidir.

¹¹ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat* (Onuncu baskı, İstanbul: Güzem yayınları, 1994), s.221.

¹² M. İlker Parasız, *Modern Makro Ekonominin Temelleri* (ikinci baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2000), s.350-356.

Herhangi bir anda geçerli olan kurlara nominal döviz kuru denilmektedir. Nominal kurların yurtdışı enflasyon oranı ile yurtiçi enflasyon oranına göre düzeltilmesi sonucunda elde edilen kur ise reel döviz kurudur. Buna göre reel döviz kurları aşağıdaki formülle ifade edilebilir.

$$R = \frac{E \times P_f}{P}$$

Burada E nominal döviz kurunu, P_f Yurtdışı enflasyon oranını, P ise yurtiçi enflasyon oranını R ise reel döviz kurunu göstermektedir.

Buna göre, yurtiçi enflasyon oranının dış enflasyon oranından daha düşük olması reel döviz kurunun yüksek olmasına neden olmaktadır. Bu da ülkenin dış piyasalarda rekabet gücünün arttığı anlamına gelmektedir. Öte yandan, yurtiçi enflasyon oranının dış enflasyon oranından daha yüksek olması da reel döviz kurları düşmesine ve ülkenin rekabet gücünün azalmasına neden olmaktadır¹³.

Eğer reel döviz kuru yüksekse, yabancı mallar yerli mallara göre daha ucuz, yerli mallar ise yabancı mallara göre daha pahalı olacaktır. Reel döviz kuru düşükse bu kez de yabancı mallar yerli mallara göre daha pahalı, yerli mallar ise yabancı mallara göre daha ucuz olacaktır. Reel döviz kurunu belirleyen iki faktör vardır.

- Reel döviz kuru cari hesaplarla ilgilidir. Döviz kuru ne kadar yüksekse yerli mallar yabancı mallara göre daha pahalı olacaktır. Ayrıca net ihracat talebi daha düşük olacak ve cari hesap ta daha küçük olacaktır.
- Cari hesap sermaye hesabını dengelemelidir. Bu, hesabın tasarruf yatırım farkına eşit olması anlamındadır. Tasarruf, tüketim fonksiyonu, maliye politikası, yatırım fonksiyonu ve dünya faiz oranı tarafından belirlenmektedir¹⁴.

¹³ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat* (Onbirinci baskı, İstanbul: Güzem yayınları, 1996), s.391.

¹⁴ Parasız, a.g.e., s.351-353.

3. DENGE DÖVİZ KURU

3.1. Denge Döviz Kurunun Belirlenmesine Yönelik Yaklaşımlar

Denge döviz kurunun belirlenebilmesi ile ilgili bazı yaklaşımlar vardır. Bunlar; satın alma gücü paritesi yaklaşımı, parasalcı yaklaşım ve portföy dengesi yaklaşımı ile temel denge yaklaşımı olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır.

3.1.1. Satınalma gücü paritesi yaklaşımı

Satınalma gücü paritesi yaklaşımı, döviz kurları ile enflasyon arasındaki ilişkiden yola çıkılarak ileri sürülmüştür. Bu yaklaşıma göre, bir malın fiyatı, ortak bir paraya çevrildiği zaman fiyatı bütün dünyada aynı olacaktır. Ancak satınalma gücü paritesi sürekli olarak fiyat eşitliğini şart koşmamaktadır. Ülkelerin enflasyon farkları kadar döviz kurunda oynama olabileceğini belirtmektedir. Döviz kurları, mal fiyatlarını ortak bir para birimine dönüştürerek, uluslararası piyasalarda ticareti yapılan malların arz ve talebinin dengeye gelmesini sağlamaktadır. Bir A ülkesinin fiyatlarında meydana gelen bir artış eğer döviz kurunda bir değişme olmazsa, ülkenin mallarını (önceki duruma göre) pahalı hale getirir. Bu da A ülkesi için, piyasada fiyat artışından önceki arz-talep dengesinin bozulması anlamına gelmektedir.

Satın alma gücü paritesi yaklaşımının temelinde fiyat değişmelerinin, nominal döviz kurundaki değişmelerle yok edilmesi, diğer bir deyişle reel döviz kurunun sabit olması vardır. Reel döviz kuru, bir ülkenin fiyat seviyesinin başka bir ülkenin fiyat seviyesi cinsinden ifadesidir ve ülkenin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü göstermektedir. Reel döviz kurunun sabit kaldığını varsaymak aynı zamanda rekabet gücünün de sabit kaldığını varsaymak demektir¹⁵.

¹⁵ <http://www.albany.edu/~gi7989/dengekur.html/29.09.2000>

3.1.2. Parasalcı yaklaşım ve portföy dengesi yaklaşımı

Parasalcı yaklaşım modellerinde, döviz kurundaki değişimler, ülkelerin para arzı ve talebindeki değişimlerle açıklanmaktadır. Parasalcı yaklaşım da para talebini belirleyen gelir, faiz oranı gibi değişkenler döviz kurunu açıklamada kullanılmaktadır. Portföy dengesi yaklaşımında ise nominal döviz kuru, varlık stoklarıyla açıklanır. Bütçe açıkları, cari denge, açık piyasa işlemleri gibi değişkenler varlık stoklarıyla ilişkilendirileceği için de daha geniş bir model oluşturulabilmektedir¹⁶.

3.1.3. Temel denge yaklaşımı (Underlying Balance Approach)

Temel denge yaklaşımı temelde hem iç hem de dış dengeyi aynı anda sağlayan döviz kurunu denge döviz kuru olarak kabul etmektedir.

Bu modellerde genellikle ticaret hadleri, tarifeler, ticaret kısıtlamaları, sermaye hareketleri, makro ekonomik politikalar, devlet harcamaları ve verimlilik gibi “temel” değişkenler kullanılmakta ve çok ülkeli, büyük modeller kullanılmaktadır. Bu modellerin ortak yönü, dış dengenin cari denge olarak algılanması ve sermaye hareketlerinin de etkisinin dahil edilmesidir. Böylece dış ticaret açığı olan bir ekonomi sürdürülebilir bir denge gösterebilir. Dış ticaret açığı da ülkeye gelen sermaye ile giderilecektir. Bu yaklaşımın eksik yönleri ise, “temel” değişkenlere önem verirken, finansal değişkenlere yeterince önem vermemesi, modellerin çok büyük olması ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanmasında zorluk çıkaracak kadar fazla veriye ihtiyaç duymasındır. Bu yaklaşımın en büyük dezavantajı ise dış ticaret dengesinde ülkenin verdiği açığı ne kadarlık bir “normal” sermaye akışı ile karşılayacağı konusundaki boşluktur¹⁷.

¹⁶ <http://www.albany.edu/~gi7989/dengekur.html/29.09.2000>

¹⁷ <http://www.albany.edu/~gi7989/dengekur.html/29.09.2000>

3.2. Denge Döviz Kurunun Oluşumu

Denge döviz kuru herhangi bir devlet müdahalesinin olmadığı durumda piyasalarda arz ve talep farklarını dengeleyen kur olarak tanımlanır¹⁸.

“Döviz talebi”, yabancılara ödemede bulunmak için talep edilen toplam yabancı para miktarını ifade eder¹⁹. Yabancı paraya olan talep çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır.

- Yabancı para talebini etkileyen ilk faktör, ithal ürünlerine olan taleptir. İthal ürünlerini satın alabilmek için yabancı paraya gereksinim duyulur.
- Yabancı para talebini etkileyen diğer bir faktör Türk vatandaşlarının yabancı ülkelere yapacakları seyahatlerdir. Bu tür seyahatlerde yabancı ülkede ulaşım, otel, yiyecek ve satın alınmak istenilen herhangi bir şey için yapılacak ödemeler için seyahat hangi ülkeye yapılacaksa o ülkenin parasına ihtiyaç duyulur.
- Döviz talebini etkileyen başka bir faktör ise bireyler ve firmaların yabancı bir ülkede bono, hisse senedi veya diğer varlıklara yatırım yapmak istemeleridir. Ayrıca firmalar başka bir ülkede fabrika kurmak istediklerinde, yine yabancı paraya ihtiyaç vardır. Yine döviz, ucuzken alıp pahalı iken satmak amacıyla da yani spekülasyon amacıyla da talep edilir²⁰.

“Döviz arzı” ise herhangi bir şekilde elde edilen ve milli paraya dönüştürülmek için döviz piyasasına arz edilen yabancı paralar olarak adlandırılır²¹.

Döviz arzını etkileyen faktörler de döviz talebini etkileyen faktörler ile benzerlikler göstermektedir. Aradaki tek fark ise aynı taleplerin bu kez yabancılar tarafından yapılıyor olmasıdır. Yabancılar da Türkiye’den mal satın almak isteyebilirler, bu nedenle de Türkiye’ye seyahat ederler ve Türkiye sınırları içinde yatırım yapabilirler. Öte yandan Türk firmaları da yabancı ülkelerdeki yatırımlarından elde ettikleri karları Türkiye’ye transfer etmek istedikleri zaman yabancı paraları arz ederler.

¹⁸ Merih Paya, **Para Teorisi ve Para Politikası** (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994), s.88.

¹⁹ Karluk, a.g.e. s.329.

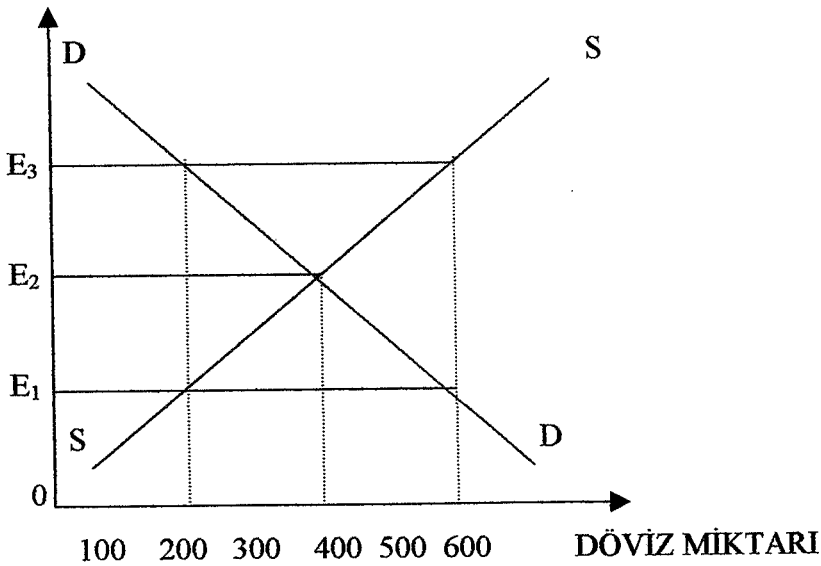
²⁰ Yılmaz Büyükerşen ve diğerleri, **İktisada Giriş** (Eskişehir, 1998), s.412.

²¹ Karluk, a.g.e., s.329.

Bunlara ek olarak, yabancılar Türkiye' de özel ve kamu menkul kıymetleri satın almak istedikleri zaman da TL' ye ihtiyaç duyarlar ve ihtiyaç duydukları TL karşılığında yabancı para arz ederler²².

Döviz kuru, döviz piyasasında döviz arz ve talebi tarafından belirlenir. Toplam döviz talebinin toplam döviz arzına eşit olduğu yerde oluşur. Döviz kuru düştüğü zaman döviz arzı azalır, döviz talebi artar. Döviz kuru yükseldiği zaman ise döviz arzı artar, döviz talebi azalır. Aşağıdaki şekilde denge döviz kurumun arz ve talebe bağlı olarak serbest bir şekilde nasıl belirlendiği gösterilmektedir.

DÖVİZ KURU

Kaynak: S.Rıdvan Karlık, Uluslararası Ekonomi (Dördüncü baskı, İstanbul:Beta basım yayım dağıtım,1996), s.330.

Şekil 1: Denge Döviz Kuru

Şekilde yatay ekseninde döviz (dolar) miktarı dikey ekseninde ise döviz kuru gösterilmiştir. DD döviz talebi (TL arzı) SS ise döviz arzı (TL talebi) eğrileridir. E, doların TL fiyatıdır (döviz kurudur). Döviz arz ve talebinin mal ve hizmet ihracat ve ithalinden kaynaklandığı kabul edilmiştir.

²² Büyükerşen ve diğerleri, a.g.e., s.412.

Döviz kuru E_1 de iken talep edilen döviz miktarı 600 dolardır ve döviz arzını 400 dolar aşmaktadır. E_1 döviz kurunda 400 dolarlık fazla bir döviz talebi vardır. Bu durumda ABD, Türk mallarını pahalı bulacağı için Türkiye' den ithalatını azaltacaktır. Öte yandan bu kur üzerinden ithalat Türkiye için ucuza geldiğinden ABD' den ithalat artacaktır. Bunun sonucunda dış ticaret dengesi 400 dolar açık verir. Döviz talebi fazla olduğu, döviz fiyatlarının E_2 denge kuruna kadar yükselmesine neden olacaktır. Denge kurunun E_3 ' e çıktığı durumda ise ABD, Türk mallarını ucuz bulduğu için ithalatını artırır. Bu defa ABD'nin malları Türkiye için pahalı hale gelecektir ve Türkiye ABD' den yaptığı ithalatı azaltacaktır. Bu etkiler nedeniyle döviz arzı ve talebi arasında 400 dolarlık bir döviz arzı fazlası ortaya çıkar. Bu dış ticaret dengesinin fazla vermesi anlamına gelmektedir. Arz fazlası döviz kuru üzerinde baskı yaratarak döviz fiyatlarının denge döviz kuru olan E_2 ' ye kadar inmesine neden olmaktadır. Bu nedenden dolayı E_2 döviz arz ve talebini dengeye getiren tek fiyat olmaktadır. Bu kur da arz ve talep edilen döviz miktarları (400) birbirine eşittir²³.

4 DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ

Döviz kuru sistemi, döviz kurlarının nasıl ve hangi faktörler tarafından belirleneceği; kurlarda, serbestçe ya da resmi kararlarla değişme olup olmayacağı veya ne ölçülerde olabileceği gibi konularla ilgili kurallar bütünü veya kısaca "döviz kurlarının belirlenme ve değişim rejimi" olarak tanımlanabilir²⁴.

Teoride sabit döviz kuru ve esnek döviz kuru olmak üzere iki temel döviz kuru sistemi vardır. Bu iki temel döviz kuru sistemi arasında çok sayıda ara sistem vardır. Bunlar arasında esneklik kazandırılmış döviz kuru en önemli olanıdır.

Sabit kur sisteminde döviz kurları sabit tutulur, serbest kur sisteminde ise döviz kuru piyasada arz ve talep şartlarına göre serbestçe belirlenir. Bütün döviz kuru

²³ Karlık, a.g.e., s.330.

²⁴ Nevzat Güran, *Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge* (İzmir: Kavram Matbaası, 1987), s.7.

sistemlerinde temel amaç, döviz kurunun belirlenmiş şekli ne olursa olsun, ödemeler bilançosunu belirli bir süre dengede tutan kurların belirlenmesidir²⁵.

4.1. Sabit Döviz Kuru Sistemi

Sabit döviz kuru sisteminde (Fixed exchange rate system) döviz kurları bir kez belirlendiği zaman arz ve talep koşulları ne olursa olsun, uzun süre piyasa kurları belirlenen sınırların dışına çıkamaz. Döviz kurlarının sabit tutulması veya dalgalanmaların belli sınırlar içinde kalması için döviz piyasasına hükümetin müdahale etmesi gerekir. Bu müdahale serbest piyasa koşulları içinde yapılabileceği gibi, serbest bir şekilde piyasanın yerine, döviz kontrol sisteminin konulması ile de gerçekleştirilebilir.

Serbest piyasa koşulları içinde kalınarak döviz kurlarında istikrar sağlanması, para otoritelerinin döviz piyasasına alıcı ve satıcı olarak müdahale etmesiyle sağlanır. Eğer, döviz kurları yükseliyorsa Merkez Bankası piyasaya döviz satmaya başlar. Döviz kurları düşmeye başladığında ise Merkez Bankası bu kez piyasadaki döviz satın alacaktır. Bu şekilde döviz kurlarında istikrar sağlanır.²⁶

Sabit kurların sürekli sabit olmayışı bu sistemin önemli bir özelliğidir. Hükümetler karşılaştıkları dış ödeme sorunlarının baskısıyla kurları sık sık değiştirirler, devalüasyon ya da nadiren revalüasyon yaparlar. Bu işlemler, dış ticaretle ve döviz alışverişiyle uğraşanları zor durumda bırakır²⁷.

Sabit döviz kuru sisteminde, Merkez Bankalarının belirlenmiş kur üzerinden, döviz alım satımı yapmaları zorunludur²⁸.

Sabit döviz kuru sisteminde milli paraların birbirlerine olan değişim oranları belirlenerek paraların birbirleriyle olan değişimleri bu oran üzerinden yapılır²⁹.

²⁵ Karluk, a.g.e., s.331.

²⁶ Engin Erdoğan, *İktisada Giriş II* (Eskişehir: ETAM, 1995), s.87.

²⁷ Mahir Füsunoğlu ve diğerleri, *İktisadın İlkeleri* (Ankara: Alkım Yayınevi, 1996), s.644.

²⁸ Kemal Yıldırım ve Doğan Karaman, *Makro Ekonomi* (İkinci basım, Eskişehir ETAM 2001), s.215.

²⁹ Aziz Köklü, *Makro İktisat* (Üçüncü baskı, Ankara: "S" Yayınları, 1984), s.204.

II. Dünya savaşının sonundan 1970' lerin başına kadar, birçok para arasındaki döviz kurları, her ülkenin Merkez Bankası tarafından çok dar sınırlar içinde olmak üzere (\pm %1) dalgalanmasına izin verilecek şekilde bir esasa bağlanarak sabit kur sistemi oluşturulmuştu. Bu sistem döviz kurları sabitleştirilerek diğer paralar karşısında, dolar arz ve talebindeki dalgalanmaların cari döviz kurunu etkilemesine izin verilmemiştir. Bunun sonucunda yabancı döviz piyasasında aşırı talep ya da arza bağlı olarak dengesizlikler ortaya çıkar Bu durumda hükümet, ya aşırı arz veya talebi ortadan kaldıracak ya da döviz kurunu sabitleştirdiği bu düzeyi değiştirecektir. Bu değişiklik sırasında resmi döviz kurunun düşürülmesi ya da ulusal paranın dış değerinin yükseltilmesiyle revalüasyon, veya döviz kurunun yükseltilmesi ya da ulusal paranın dış değeri düşürülmesiyle devalüasyon ortaya çıkacaktır³⁰.

Sabit döviz kuru sistemi uygulaması bazı kolaylıklar sağlamaktadır. Bu kolaylıklar içinde en önemli olanı, ihracatçı ve ithalatçıların, kurun değişme olasılığına karşı korunması ve bu nedenden dolayı da dış ticaretin geliştirilmesidir. Kur garantisi, kredili işlemlerin artmasını sağlamaktadır. Öte yandan, hükümetler, sabit kur düzenini korumakla yükümlü oldukları için, yurtiçi istikrar önlemlerine ağırlık vermektedirler.

Sabit kur uygulamasının kolaylıkları olduğu kadar sakıncalı yönleri de vardır. Sabit kur uygulamasının sakıncalı yönünü, kurlar yeterince esnek olmadığı için ödemeler bilançosu dengesizliklerinin, yurtiçi istikrar önlemleriyle giderilmeye çalışılması oluşturmaktadır. Yine paritelerin değişmeyen bir orana tabi tutulması da diğer bir sakıncadır. Çünkü kesin olarak değişmeyen bir oranın saptanması oldukça güç olmaktadır³¹.

³⁰ M. İlker Parasız, *Makro Ekonomi Teori ve Politika* (Üçüncü baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1991), s.363-364.

³¹ Dilek Saygın Özbek, *Uluslararası Para Sistemleri Parasal İlişkiler* (Ankara:A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksekokulu Basımevi, 1981), s.14-15.

4.2. Esnek Döviz Kuru Sistemi

Bu sisteme, serbest, dalgalanan, yüzen kur sistemi de denir. Bu sistemde ülke parasının değeri tamamen serbest bir şekilde işleyen arz ve talep mekanizmaları tarafından belirlenmektedir³².

Döviz kurlarının piyasa güçlerine cevap vererek aşağıya ya da yukarıya doğru dalgalanmasına izin verilmesi, bir ülkenin ödemeler bilançosu dengesini sağlamada yararlandığı yollardan biridir³³.

Esnek döviz kuru sisteminde, döviz kuru, döviz piyasalarında arz ve talep şartlarına göre günlük olarak belirlenir ve döviz kurunun belirlenmesinde kamunun müdahalesi olmamaktadır. Ekonomi belli bir denge seviyesinde iken döviz kurunda yükselme olması (milli paranın kayba uğraması) ithal mallarının yurtiçi fiyatlarının yükselmesi anlamına gelir. Döviz kurunun düşmesi ise, milli paranın değer kazanmasına yol açar, ve ithal mallarının yurtiçi fiyatlarını düşürür. Döviz kuru yükseldiği zaman ihracat teşvik edilirken, kur düştüğünde ihracat azalır. Böylece ekonominin dış dengesi arz ve talep şartlarına göre her zaman değişebilir döviz kurları ile sağlanmaktadır.

Bu sistemde kurlar arz ve talepteki gelişmelere göre kendiliğinden değişmektedir. Piyasa güçlerinin işleyişi ile döviz kurundaki bir yükselmeye ulusal paranın değer kaybetmesi (depreciation), döviz kurundaki bir düşmeye de ulusal paranın değer kazanması (appreciation) denir.

Devalüasyon ve revalüasyon terimleri sadece sabit kur sistemleri için kullanılmaktadır. Esnek kur sistemlerinde kur değişimleri ulusal paranın değer kaybetmesi ya da ulusal paranın değer kazanması olarak ifade edilir³⁴.

³² Karluk, a.g.e, s.336.

³³ M. İlker Parasız, *Uluslararası Para Sistemi Kuram Mekanizma Tarihçe Politika* (Bursa:Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1986), s.89.

³⁴ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat* (Onuncu baskı. İstanbul: Güzem yayınları, 1994), s.210.

Altın standardında ülke paraları belli miktarda ve ayarda altınla ifade edilmekteydi. Bunun sonucu olarak da döviz kurları sabit olmaktadır. Piyasa kurlarının altın giriş ve çıkış noktaları üzerinde çıkması durumunda ise, ülkeler arasında ödemeler altın ile yapıldığı için döviz kurları sadece bu noktalar arasında kalan dar bir marj içinde değişebiliyordu. Serbest döviz kuru sisteminde ise kurlar döviz piyasasında arz ve talep koşullarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu sistem de devlet döviz kurları üzerinde herhangi bir müdahalede bulunmamaktadır. Döviz talebinde bir artış olursa, döviz kuru gerektiği kadar yükselerek bir yandan ihracatı teşvik ederken öte yandan da ithalatı daraltarak ödemeler dengesinin açık vermesini önler³⁵.

Esnek kur sisteminde, döviz piyasasına müdahale edilerek döviz kurlarının sabit tutulmasına gerek yoktur. Bu nedenle hükümet bunun için bir rezerv tutmak zorunda değildir³⁶.

Esnek kur sistemi uygulamanın birtakım avantajları vardır.

- i. Dış ödemeler dengesi kur değişimleriyle otomatik olarak sağlanacağı için rezervlere olan ihtiyaç azalır, dış ticaret ve ödemeler üzerindeki sınırlamalara çok fazla gerek kalmaz.
- ii. Dış denge baskılarından etkilenmeden iç ekonomik amaçlara uygun politikalar izlenebilecek ve böylece iç ve dış dengenin birlikte sağlanması kolaylaşacaktır. Ayrıca para politikasının iç denge üzerindeki etkinliği artacaktır³⁷.

Esnek kur sisteminde dalgalanma derecesine göre “serbest” ve “gözetimli dalgalanma” olarak iki temel grup vardır. Serbest dalgalanan kur sisteminde, ülke parasının değeri piyasa tarafından belirlenmektedir. Döviz piyasasına yapılan müdahaleler kurların istenilen düzeyde oluşmasını sağlamak yerine, bu piyasadaki gereksiz dalgalanmaları önlemek ve değişimleri daha ılımlı hale getirmek için

³⁵ Erden Öney, *Uluslararası Para Sistemi* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1980), s.101.

³⁶ İlker Parasız ve Kemal Yıldırım, *a.g.e.*, s.78.

³⁷ Güran, *a.g.e.*, s.92.

yapılmaktadır. Bu sistemde para politikası daha etkili olmaktadır, ve ülkenin tutması gereken uluslararası rezerv miktarı azalmaktadır. Başka bir avantajı ise dışsal şokların ilk etapta nominal kurlar tarafından emilmesi sonucu ülke içindeki istikrara olumlu etki yapmasıdır.

Serbest dalgalanan döviz kuru sisteminin olumsuz yönü ise dış ekonomik ilişkilerde belirsizlikleri ve riskleri artırması nedeniyle kaynak dağılımını olumsuz yönde etkilemesidir.

Gözetimli dalgalanma sisteminde ise parasal otorite döviz kurlarına hem müdahale etmektedir hem de bu müdahaleleri önceden belirlenmiş kurallara göre yapmaktadır. Parasal otorite bu müdahaleleri, kendi karar alma mekanizmasını bir takım ekonomik göstergeler doğrultusunda o an için iyi olduğunu düşündüğü bir şekilde uygulayarak gerçekleştirmektedir. Önceden açıklanmış kurlara bağlı olarak yapılmayan müdahaleler, ülke ekonomisinin hareket alanını genişletmektedir. Ayrıca bu şekilde yönlendirilebilen kurlarla, serbest dalgalanan kur sisteminin yol açtığı bir takım risk ve belirsizlikler azaltılabilmektedir.

Gözetim amacı açısından iki türlü dalgalanma vardır. Kurların gözetimli bir şekilde dalgalandığı bir ekonomide, yapılan müdahaleler sonucu elde edilmeye çalışan ekonomik yararlar diğer ülkelerin bundan olumsuz etkilenmesi sonucu oluşuyorsa bu sisteme kirli dalgalanma denir³⁸. Temiz dalgalanma da ise döviz kurları tamamen piyasa güçleri tarafından belirlenir ve bunda hükümetin müdahalesi olmamaktadır³⁹.

4.3 Esneklik Kazandırılmış Sabit Döviz Kuru Sistemi

1944 yılında yürürlüğe giren Bretton Woods sistemi kurların sabit tutulması koşulunu kaldırarak, zaman zaman değiştirilmesine izin veren ayarlanabilir pariteler sistemini benimsemiştir⁴⁰.

³⁸ www.tcmb.gov.tr/frame/sub-arateblig.html/08.06.2001

³⁹ Ömer Abuşoğlu, *Döviz Kuru Politikaları ve İhracat Üzerindeki Etkisi (1980-1988 dönemi)* (Ankara: TOBB Yayını 1990), s.106.

⁴⁰ Sema Kalaycıoğlu, *Esnek Kur Sistemi ve Türkiye Uygulaması* (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1983), s.52.

Ayarlanabilir pariteler sistemi, bir bağlantı sistemidir. Bu sistemde ülkeler paralarının değerini başka bir para birimine göre belirler, sabitler ve zaman içinde değiştirirler. Bu sistem bağlantının çeşidine göre “tekli” veya “sepet” bağlantısı şeklinde iki temel esasa göre yapılabilir.

Tekli bağlantıda bir ülke parası, ticaretin en yoğun olarak yapıldığı başka bir ülke parasına bağlanmaktadır. Sepet bağlantısında ise, ülkelerin dünya ticaretindeki payları ağırlık olarak alınıp para birimi bu ülkelerin paralarından oluşan sepete bağlanır.

Ayarlanabilir pariteler sistemine esneklik kazandırılması ayarlamamın biçimine göre parite üzerinde yapılan ayarlama ve parite çevresinde yapılan ayarlama olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Parite üzerinde yapılan ayarlama, “seyrek ayarlama” ile “sık ayarlama” olmak üzere ikiye ayrılır. Sık ayarlama kendi içinde tırs giden pariteler ve Sürünen veya kayan pariteler olmak üzere iki gruba ayrılır. Tırs giden pariteler de pariteler sık fakat küçük oranlı olarak ayarlanır⁴¹.

Sürünen veya kayan pariteler de ise döviz kurları önceden ilan edilen miktarda ya da yüzde de sık sık ve açıkça belirlenen aralıklarla, (örneğin her ay) denge döviz kuruna ulaşıncaya kadar değiştirilmektedir.

Kayan parite sistemine karar veren herhangi bir ülkenin, döviz kurunda yapacağı değişikliklerin miktarını, sıklığını ve dalgalanma bandının genişliğini belirleyip karara bağlaması gerekmektedir⁴².

Parite çevresinde yapılan ayarlamalar içinde en önemli olanı belli bir aralık içinde yapılan ayarlamalardır. “Aralık”, döviz kurunun parite etrafında değişmesine izin veren alt ve üst dilimler olarak ifade edilir. Döviz kuru bu aralık sınırları içinde arz ve talebe göre belirlenmektedir.

Aralık içinde yapılan ayarlamalar dar aralık (narrow band), geniş aralık (widened band),ve hareketli aralık (movable band) olmak üzere üç türüdür. Dar aralıkta

⁴¹ Karluk, a.g.e., s.338-339.

⁴² İlker Parasız ve Kemal Yıldırım, a.g.e., s.83.

döviz kuru, pariteler etrafında (%1 olmak üzere) değişir. Genişletilmiş aralıkta ise, milli paraların piyasa şartları da göz önünde bulundurularak potansiyel açısından kaybedeceği değer kazanma ve kaybetme sınırları içinde dalgalanmaktadır. Döviz kurları, aralık sınırları içinde piyasa şartlarına göre serbest bir şekilde belirlenmektedir⁴³.

Döviz gelirleri kıt olan ülkelerde, döviz talebinin döviz arzından daha hızlı artması nedeniyle döviz kurunun aşırı yükselmesini önlemek amacıyla hükümet genellikle döviz piyasasına müdahale etmektedir. Bu müdahale, döviz alım-satımının belli kurumlarca yürütülmesi, döviz talebinin belli bir limite bağlanması, ve bunlarla birlikte döviz kurunun sabit tutulması gibi önlemlerle gerçekleştirilmeye çalışılır. Döviz kurunun sabit tutulmasıyla bir tür sınırlama getirilmiş olmaktadır. Herhangi bir fiyata üst sınır konulduğu zaman arz ve talebin bu sınırdaki eşitliği sağlanmazsa ortaya karaborsa fiyatları çıkar. Döviz kurunu kontrol etmeye çalışan ülkelerin çoğunda döviz arzındaki yavaş fakat döviz talebindeki hızlı artış kronik ve yapısal bir sorun olduğu için kontrol başarı ile sonuçlanmaz. Bu nedenle bazı düşünürler döviz kurunun arz ve talep tarafından serbestçe belirlenmeye bırakılması ve bu konuda hükümetin müdahalesini gereksiz bulmaktadırlar. Bu düşünürlere göre serbestçe belirlenen esnek döviz kuru, döviz arz ve talebini denk tutmakta ve bu nedenle de dış dengenin devamlı korunmasını sağlamaktadır⁴⁴.

Sonuç olarak, farklı döviz kuru sistemlerinde dış denge mekanizmaları da farklı olmaktadır. Sabit döviz kuru sisteminde parasal otorite piyasaya müdahale ederek döviz kurunun belirlenmesinde etkili olmaktadır. Esnek döviz kuru sisteminde ise parasal otoritenin piyasaya müdahalesi olmamaktadır. Bu sistemde kurlar piyasada arz ve talebe göre serbest bir şekilde belirlenmektedir. Sabit kur sistemi genellikle gelişmekte olan ülkeler için iyi bir seçim değildir. Gelişmekte olan ülkelerin esnek kur sistemini uygulaması bu ülkeler için daha mantıklı bir seçim olmaktadır. Günümüz gelişmiş toplumları bile sabit döviz kuru sistemini pek tercih etmezler, bu toplumlarda esnek döviz kuru sistemi uygulaması oldukça yaygındır.

⁴³ Karlık, a.g.e., s.339.

⁴⁴ Erdoğan Alkin, *İktisat* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992), s.259.

4.4. Döviz Kuru Sistemi Seçimindeki Kriterler

Bir ülke yukarıda açıklanan sabit, esnek, ya da esneklik kazandırılmış döviz kuru sistemleri arasında tercih yaparak kendisi için en mantıklı seçimi yapmaya çalışır⁴⁵. Seçilen bir kur politikasının ülkenin ekonomik amaçlarına ulaşmasına yardım edebilmesi, o ülkenin ekonomik yapısına ve içinde yaşadığı ekonomik koşullara bağlıdır. Örneğin, dış ticareti önemsiz olan bir ülkede seçilecek döviz kuru politikasının iç ekonomik koşullar üzerindeki etkisi az ancak; dış ticaret sektörünün oldukça önemli olduğu bir ekonomide ise döviz kuru politikası, iç ekonomik koşullar üzerinde daha etkili olacaktır. Bir ülke seçeceği döviz kurunu bazı kriterlere göre belirlemektedir. Bunlar aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır⁴⁶.

- i. **Ulusal Ekonominin Uluslararası Mal ve Hizmet Ticaretine Açık Olması:** Bir ülkenin dışa açık olması ve dış ticaretten kazanılan gelirin milli gelire oranı, bu ülkenin dış ekonomik dalgalanmalara olan duyarlılığını belirler. Ülke dışından kaynaklanan döviz kuru dalgalanmaları, ülkenin dış ticaretten elde ettiği geliri ve milli gelirini etkiler. Bu durumda, döviz kurlarına istikrar kazandırmak için yapılacak bir müdahale gelirdeki dalgalanmaları azaltır.
- ii. **Dış Ticaret Yapısı:** Bir ülkenin dış ticaret yapısı da sabit ve esnek kurlar arasındaki seçimi etkiler. Çeşitli malları çeşitli ülkelerle alıp satan bir ülke, dışarıdan kaynaklanan ekonomik dalgalanmalardan birini diğeri ile denkleştirme imkanına sahiptir. Diğer bir ifadeyle, dış ticaretin yapısındaki çeşitlilik, dış şokların neden olduğu döviz kuru değişmelerini azaltabilir. Bu tür bir dış ticaret yapısına sahip bir ülkenin esnek kurları seçmesi mantıklı bir seçim olmaktadır. Bir ülkenin dış ticaret yapısı belirtilen anlamda çeşitliliğe sahip olsa bile, ülkenin dış dalgalanmaları denkleştirememesi durumunda döviz kurlarının duyarlılığı azalmamaktadır. Böyle bir durumda ise, ekonomik etkinlikleri istikrarlı kılmada en uygun yol katlı kurların seçilmesidir.

⁴⁵ Karluk, **a.g.e.**, s. 339.

⁴⁶ M.İlker Parasız, **Para Banka ve Finansal Piyasalar** (Yedinci baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2000), s.572-573.

- iii. **İç Finansal Piyasanın Yapısı:** Az gelişmiş finansal piyasalar esnek kurların kabulünü güçleştirmektedir. Finansal sektörün az gelişmiş bir yapıya sahip olması durumunda bir ekonomide döviz piyasasına resmi müdahale ve kontrol zorunlu olmaktadır. Gelişmiş özel finansal piyasaya sahip bir ekonomide ise sabit kurlar uygun bir seçim olmamaktadır.
- iv. **Enflasyon:** Enflasyon oranı yüksek olan bir ülkenin parasını, enflasyon oranı düşük olan bir ülke parasına bağlamasının pratik bir faydası yoktur. Çünkü enflasyon farkı, ayarlanabilir kur ile esnek bir kur arasındaki farkın az olması için yapılan parite ayarlamaları bir yandan döviz kurlarının sabitleştirilmesiyle gelirlere istikrar kazandırırken, diğer yandan dışa açıklık derecesini azaltabilmektedir.
- v. **Ekonomiyi Etkileyen Temel Bozukluklar:** Esnek ve sabit kurlar arasındaki seçim bir ölçüde ekonomiyi etkileyen temel bozuklukların kaynağına da bağlıdır. Bu tür rahatsızlıkların yarattığı şoklar, ülke içinden ya da ülke dışından kaynaklanabilir. Temel ekonomik bozuklukların büyük bir kısmının ülke içinden kaynaklanması durumunda sabit döviz kuru, dışarıdan kaynaklanması durumunda ise esnek döviz kuru uygulaması daha uygun bir seçim olmaktadır. Dış ekonomik rahatsızlıkların esnek kur tercihi durumunda ekonomiyi etkilemesi daha zor olmaktadır.

Bir ülkede kabul edilen döviz kuru sisteminde döviz kurunun bazı özelliklere sahip olması ve bazı görevleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bunlardan birkaçı aşağıda verilmektedir⁴⁷.

- Ülkenin uzun dönemde ödemeler bilançosu dengesinin yanı sıra tam istihdam seviyesinde fiyat, maliyet, gelir ve ticaret ilişkilerini uyumlu kılmalı,
- Dış dengeyi ticaret ve döviz kontrolüne başvurmaksızın sağlayabilmeli,
- Dış dengeyi sermaye hareketlerine ihtiyaç göstermeksizin temin edebilmelidir

⁴⁷Karluk, a.g.e., s.340-341.

4.5. Döviz Kurunun Belirlenmesi

Ekonomide iki ülke arasında döviz kurunun belirlenmesinde iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ülkeler arasındaki enflasyon farklarını dikkate alan satın alma gücü yaklaşımıdır. Satın alma gücü yaklaşımına göre nominal döviz kuru, ticarete konu olan mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki farklılığa göre belirlenmektedir. Eğer döviz kuru, enflasyon farkı kadar değişmiyorsa enflasyonun yüksek olduğu ülkenin parası diğer ülke parasına göre reel olarak değer kazanır. Bu durum dış ticareti etkiler. Parası değer kazanan ülkenin ithalatı artar, dış ticaret ve cari işlemler dengesi açığı büyür.

Diğer yaklaşım ise, faiz arbitrajı yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, döviz kurlarında meydana gelen değişme, ülkeler arasındaki reel faiz oranı farkından etkilenir. Buna göre diğer şartlar aynı iken, reel faiz farkına göre sermaye hareketleri gündeme gelir. Pozitif farka sahip olan ülkeye diğer ülkeden sermaye girişi olur. Bu nedenle döviz arz ve talebi, sermaye hareketleri tarafından belirlenir. Bu yaklaşıma göre cari işlemleri açık veren ülke, arz ve talep arasındaki farkı, sermaye girişi yoluyla giderir ve döviz kurlarında istikrar sağlar.

Döviz arz ve talebini etkileyen başka bir faktörde ekonomik birimlerin getiri ve risk değerlendirmesine göre oluşturdukları portföy tercihindeki değişimlerdir. Ekonomik birimler aynı risk dağılımına sahip yatırım araçlarından, daha yüksek getiriye sahip olanları tercih etmektedirler. Portföy içinde döviz cinsinden aktiflerin payının artması ya da azalması, faiz oranlarında ve döviz kurlarındaki değişmeden etkilenmektedir. Bu nedenden dolayı portföy tercihlerindeki değişimler, döviz arz ve talebini etkileyerek, yeni dengelerin oluşmasına yol açmaktadır⁴⁸.

5. DÖVİZ KURU BANTLARI

Sabit döviz kuru sistemleri genellikle döviz kurunun dar olarak belirlenen sınırlar içinde dalgalanmasına izin vermektedir. Bunun için ülke parasının yabancı

⁴⁸ Karluk, a.g.e., s.341-342.

dövizlere karşı kuru belirlenmekte, daha sonra da bu kurun yukarısında ve altında dar bir bant içinde dalgalanmasına izin verilmektedir. Bretton Woods sisteminde, II Dünya savaşı sonundan 1971' e kadar dövizin belirlenen sabit kurların yukarısına ve aşağısına doğru %1 oranında dalgalanmasına izin verilmiştir.

Bantlı sabit kur sisteminde, cari döviz kuru bant içinde arz ve talep tarafından belirlenmektedir ve döviz kurunun bant dışına çıkması resmi müdahalelerle engellenmektedir. Bantlı kur sisteminin avantajı, para otoritelerinin sürekli olarak döviz piyasasına müdahale etmesine gerek bırakmaması ve ancak döviz kurunun belirlenen bandın dışına çıkması durumunda müdahale edilmesidir⁴⁹.

6. DÖVİZ KURUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Döviz kurlarını açıklamada yararlanılan iki yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki, uluslararası işlemlere katılan tarafların davranışlarının incelenerek, döviz arz ve talep gücünün anlaşılmasıdır. Bu işlemler, ödemeler dengesindeki hesapların tahmini ile mümkün olmaktadır. Döviz kurlarını açıklamada kullanılan diğer yaklaşım ise, faiz ve enflasyon oranı beklentisidir. Bu yaklaşımlara göre döviz kurlarını etkileyen faktörler ödemeler dengesi, satınalma gücü paritesi, faiz oranları, para ve maliye politikaları, düzenleme ve müdahaleler, vadeli döviz ve hedging ile politik ve sosyal faktörler olarak ifade edilmektedir. Aşağıda bunlar sırayla açıklanmaya çalışılmaktadır.

6.1. Ödemeler Dengesi

Ödemeler dengesi ülkelerin belirli bir süre içinde birbirleri ile gerçekleştirdikleri ekonomik işlemlerin sistematik bir kaydı olarak tanımlanır. Ödemeler dengesi, döviz kurunun belirlenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Cari işlemlerin açık vermesi, dış borçların artış göstermesi ve sermaye girişindeki azalma eğilimi ülke parasını olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

⁴⁹ M. İlker Parasız ve Kemal Yıldırım, a.g.e., s. 81-82.

Bir ülkenin ihracatı, ithalatından fazla ise dış ticaret dengesinde fazlalıklar oluşur. Bu durumda yabancılar da bu ülkenin mallarını satın almak için ülke parası ile ödemede bulunacaklardır. Böylece, bu ülke parasına talep artacak ve yabancı piyasalarda ülke parası değer kazanacaktır. Öte yandan ödemeler dengesinin sürekli açık vermesi durumunda ise o ülkenin para biriminde arz talepten fazla olacağı için yabancı piyasalarda ülke parası değer kaybedecektir⁵⁰.

6.2. Satınalma Gücü Paritesi

Satın alma gücü paritesi, yurtiçi ve yurtdışı fiyatları birbirine eşitleyen bir birim ulusal paranın yurtdışındaki ve yurtiçindeki satın alma gücünü eşitleyen döviz kuruna denir⁵¹.

Satın alma gücü paritesi, döviz kurlarının fiyatlar üzerindeki etkisini ve fiyatların döviz kurlarını nasıl ayarlayabileceğini göstermektedir. Bu kuram 1920' li yıllarda İsveç' li ekonomist Gustav Cassel tarafından ortaya atılmıştır. 1970'li yıllarda yaşanan dünya enflasyonu sırasında gündeme gelen satın alma gücü paritesi kuramı iki ülke arasındaki enflasyon farklarının kurlara yansımaları gerektiğini ifade etmektedir. Eğer bütün ülkelerde aynı enflasyon oranı yaşanırsa satın alma gücü kuramı etkili olmayacaktır. Herhangi bir ülkede ortalama fiyat düzeyinin aşılması halinde, parasal ve mali önlemlerle para değerinin düşürülmesi gerekecektir⁵².

Satın alma gücü paritesi, ülkedeki genel enflasyon oranı veya fiyat değişikliklerini ele almaktadır. Bir ülkedeki enflasyon oranı diğer ülkelere göre daha hızlı ise, bu ülkenin parası diğer paralar karşısında değer kaybedecektir.

Eğer bir ülke ticari işlemler yaptığı ülkelere daha yüksek bir enflasyona sahipse, ihracatı, dış ülkelere daha az rekabet gücüne sahip olur, ithalatı ise iç ürünlerle fiyat açısından daha yüksek bir rekabet gücüne sahip olur.

⁵⁰ Saniye Gümüşeli, *Döviz Kuru Ve Faiz Oranı Risklerinden Korunma Teknikleri* (Ankara: Türkiye Bankalar Birliği yayımları, 1994), s. 83.

⁵¹ Erdal M. Ünsal, *Makro İktisat (Üçüncü Baskı)*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2000), s.434.

⁵² İhsan Ersan, *Bankalarda Fon Yönetimi* (Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1988), s.15-16.

6.3. Faiz Oranları

Faiz oranları ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi bulmak için öncelikle faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi kurmak gerekir. Bu da uluslararası Fisher etkisi (IFE) ile açıklanabilir. Fisher etkisine göre; nominal faiz oranları reel faiz oranı ile enflasyonun bileşiminden oluşmaktadır. Örneğin, A ülkesinde faiz oranları, B ülkesinden %5 yüksekse A ülkesinde enflasyon %5 daha fazla olacaktır. Böylece reel faiz oranları eşit (nominal faiz oranı-enflasyon) olur. Eğer yatırımcılar, bir ülkedeki faiz oranlarının diğerlerine göre yüksek olduğunu biliyorlarsa paralarını reel faiz oranlarının yüksek olduğu ülkeye yatıracaklardır.

6.4. Para Ve Maliye Politikaları

Döviz kurlarını etkileyen diğer bir faktör de para ve maliye politikalarıdır. Para arzında bir artış olması, döviz kurunu ters bir şekilde etkiler. Vergi oranlarını değiştirme, doğrudan ve dolaylı vergileme, dışalım vergileri, vergi iadesi vb. gibi mali düzenlemeler o ülkede yaşayan insanların satın alma gücünü azaltır yada artırır. Örneğin, bir ülkede uzun süredir deflasyon yaşıyorsa, düşürülen vergi oranlarının ulusal paranın değerini olumlu ya da olumsuz olarak etkilemesi beklenir. Buna karşılık yüksek enflasyon yaşanan ülkelerde ise tam zıt bir politikanın uygulanması aynı sonucu doğurur⁵³.

6.5. Düzenleme Ve Müdahaleler

Döviz piyasalarında merkez bankaları ve ulusal para otoriteleri oldukça etkili bir rol oynamaktadırlar. Merkez Bankaları ulusal nedenlerle ya belirli yasal düzenlemelerle ulusal bankaların etkinliklerini sınırlayarak ya da döviz piyasasına alıcı ve satıcı olarak girerek döviz kurlarını istenilen sınırdan tutmaya çalışmaktadırlar. Bu işlem kirli yada güdümlü dalgalanma olarak adlandırılmaktadır.

⁵³ Gümüseli, a.g.e., s. 84.

6.6. Vadeli Döviz ve Hedging

Döviz piyasalarının temel iki bölümünden birisi olan vadeli döviz pazarında paraların iskonto yada prim durumları, swap oranı, spekülasyon ve vadeli pazarda hedging v.b. işlemler kurlar üzerinde etkinliğe sahiptir.

6.7. Politik Ve Sosyal Etmenler

Politik ve Sosyal faktörler, döviz kurunu etkileyen faktörler arasında en önemli olanı, aynı zaman da tahmini ve değerlendirilmesi en zor olanıdır. Savaş, ayaklanma, etnik grupların varlığı, iktidar boşluğu gibi olayların döviz piyasalarına yansıma gücü oldukça yüksektir.

Altın ve petrol pazarlarındaki gelişmeler, gelişmekte olan ülkelerin borçları, pazarı oluşturan bankaların beklentileri, döviz pozisyonları, çeşitli spekülasyonlar döviz kurunu belirlemektedirler⁵⁴.

7. DÖVİZ KURU POLİTİKALARI

Döviz kuru politikası, hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları tedbirlerin tümüdür. Bu tedbirleri ülkeler çoğu defa tek başlarına almak yerine, uluslararası para sisteminin yönlendirilmesine göre uygulamaya koymaktadırlar. Etkin bir döviz kuru politikası, hem ulusal paraların birbirlerine karşı olan değerlerinin belirlenmesine yardımcı olmakta hem de uluslararası ödemeler sorununun çözümlenmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca, ülkelerin dış ödemeler bilançosu dengesizliklerinin giderilmesinde de yararlı bir araçtır⁵⁵.

⁵⁴ Ersan, a.g.e., s.17.

⁵⁵ Özbek, a.g.e., s. 15.

Ülkeler dış ödeme dengelerini sağlamak için çeşitli tedbirlere başvururlar. Sabit döviz kuru sisteminde döviz kurlarının belli bir alt ve üst sınırı vardır. Kurlar bu sınırlar içinde arz ve talebe göre oluşmaktadır. Kurlar sınırların dışına çıkarsa hükümet döviz alımı ve satımı yaparak kurların bu sınırların dışına çıkmasına izin vermez. Bunun için Merkez Bankasına bağlı bir döviz denkleştirme fonu kurularak bu fon yeteri kadar altın ve döviz stokları ile desteklenmektedir. Esnek kur sisteminde dış denge, döviz kurlarının arz ve talep şartlarına bağlı olarak serbestçe dalgalanmasıyla sağlanır.

Esneklik kazandırılmış sabit kur sisteminde döviz kurları, serbest bir şekilde dalgalanmadığı için dış denge, döviz kurumun hükümet kararıyla değiştirilmesi ile sağlanmaya çalışılır. Esneklik kazandırılmış sabit kur sistemi uygulayan ülkelerde hükümetlerin dış denge açıklarını giderici tedbirleri vardır. Bunlar; Ülkede milli gelir ve harcamaları daraltıcı politikalar uygulamak, dış ticaret ve kambiyo kısıtlamalarına yönelmek ve kur ayarlamaları yapmaktır.

Esneklik kazandırılmış sabit kur sisteminde dış dengenin sağlanmasında en önemli tedbir döviz kuru ayarlamalarıdır. Kur ayarlamaları iki şekilde yapılır. Bu sistemde hükümetler aldıkları bir kararla kendi milli paralarının dış değerini düşürür, veya milli paralarının dış değerini yükseltirler.

Devalüasyon: Devalüasyon hükümet tarafından, döviz kurumun yükseltilerek, ulusal paranın dış değerinin düşürülmesi olarak tanımlanmaktadır. Devalüasyon ihracatı teşvik etmek ve ithalatı kısırarak dış ticaret açıklarının giderilmesini sağlamak ile iç fiyatlarla dış fiyatlar arasındaki dengesizliği yok etmek amacıyla yapılmaktadır⁵⁶.

Devalüasyona sadece sabit kur politikası uygulayan ülkeler başvurmaktadır. Döviz kurumun döviz arz ve talebi tarafından belirlenen esnek kur sisteminde ise, hükümetler devalüasyon kararı almazlar. Çünkü döviz kuru arz ve talebe bağlı olarak, kendiliğinden değişmektedir.

⁵⁶ Karlık, a.g.e., s. 335-343.

Devalüasyon yaparak ülke parasının dış değerini düşüren ülke, ithal mallarının ülke içinde pahalılaşması nedeniyle ithalatın azalması ve ihracat mallarının dış değerinin düşmesi ile de ihracatın artması beklentisindedir. İhracatın artmasıyla döviz gelirleri artan ülke, ithalatın azalması ile de döviz tasarrufu sağlayacağı için dış ödemeler bilançosundaki açığı kapatabilecektir⁵⁷.

Devalüasyonun kendinden beklenen sonucu verebilmesi için öncelikle devalüasyon yapan ülkenin mal ve hizmetlerine yönelen dış talebin fiyat değişmelerine karşı duyarlı olmalıdır, yani fiyatlar düştüğü zaman dış talebin artmalıdır. Aksi durumda ülkenin mal ve hizmet ihracında artış olmaz ve döviz gelirleri azalır. Çünkü yabancılar aynı miktar malı ve hizmeti alabilmek için kendi paraları ile daha az harcamada bulunurlar. Bir ülke devalüasyon yaptığı zaman ihracat mallarına olan dış talebi artar. Çünkü, dünya piyasasındaki alıcıların fiyat karşılaştırmalarına göre aynı ya da benzer malları ihracat eden ülkeler arasında seçim yapma imkanları vardır.

Devalüasyonun başarılı olabilmesi için gerekli şart, devalüasyon yapan ülkede devalüasyondan sonra fiyatların sabit tutulabilmesidir. Bu her zaman mümkün olmamakta ve önce ithal mallarının fiyatlarında başlayan yükselme zamanla ekonominin tüm sektörlerine ve ihracat mallarının fiyatlarına da yansımaktadır. Bu durum devalüasyonla yabancılar yönünden sağlanan ucuzluğu ortadan kaldırmaktadır. Bunlara rağmen devalüasyon dış açıkların giderilmesinde en çok başvurulan yollardan biridir⁵⁸.

Devalüasyon yapan bir ülke devalüasyondan beklediği olumlu sonuçları hemen alamaz. Hatta, dövizde artış bekleyen ülkede, devalüasyondan hemen sonraki dönemde döviz kaybı olabilir ve dış ticaret bilançosu daha da bozulabilir.

Devalüasyonun dış ticaret üzerindeki etkisi önce olumsuz daha sonra da olumlu hali J harfine benzetildiği için, bu olaya “J eğrisi etkisi” denilmektedir⁵⁹.

⁵⁷ Dinler, a.g.e. , s. 497.

⁵⁸ Füsünoğlu ve diğerleri, a.g.e., s. 660.

⁵⁹ Dinler, a.g.e. s. 497-498.

Revalüasyon: Revalüasyon, ülke parasının dış değerinin hükümet tarafından yükseltilmesi olarak tanımlanmaktadır.

Revalüasyon, az değerlenmiş kur düzeninin bir sonucudur. Bu gibi durumlarda ülke, döviz kurunu isteyerek ya da şartların bir sonucu olarak denge döviz kurundan daha az değerlenmiş bir seviyede tutar. Bu durum, sabit kur sisteminde ortaya çıkabileceği gibi serbest kur sisteminde arz ve talebin karşılıklı etkisi sonucu da ortaya çıkabilir. Öte yandan; devlet rezervlerini arttırmak için döviz piyasasına sürekli alıcı olarak girer veya yabancı ülkelere net sermaye akışına izin vererek talebi artırır. Bunun sonucunda da değişen döviz kurunu, sürekli denge seviyesinin üstüne çıkartır. Bu şekilde ülkenin ödemeler bilançosu sürekli fazla verir ve dış alacak ve yatırımlarında artış olur.

Revalüasyon, ülke içi fiyatları pahalı hale getireceği için ihracatı azaltır ve yabancı fiyatları düşürerek ithalatı artırır. Bunun sonucunda da ülkenin ödemeler bilançosu fazlasında bir azalma meydana gelir. Revalüasyon, ihracat hacmini ve ülkeye sermaye girişini azaltır. Bunun sonucunda ülkede istihdam, fiyat ve ücret seviyesi düşer⁶⁰.

⁶⁰ Karluk, a.g.e., s. 347.

İKİNCİ BÖLÜM

İHRACATI TEŞVİK POLİTİKALARI VE TÜRKİYE

İthal ikamesinin karşıtı olan ihracatı teşvik politikası ile gelişme yolunda olan ülkelerde ihracat özendirilmeye çalışılır. İhracata yönelik bir sanayileşme modelinde dış ticaret politikasının görevi; kurulan ve kurulacak olan endüstrileri dış piyasanın rekabetine hazırlamaktır⁶¹.

İhracatı arttırma yolunda teşvikler oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle ülkeler ihracatta artış sağlamak istiyorlarsa ihracata yönelik dış ticaret politikasına önem vermelidirler. "İhracata yönelik dış ticaret politikası; ihracatı arttırmak için üretime ağırlık veren ve üretilmiş ürünlerin ihracatını kolaylaştırmak için teşvik tedbirlerini kapsayan bir ekonomi politikası" olarak tanımlanmaktadır⁶².

Bu bölümde öncelikle ihracatı etkileyen politikalar kapsamında ihracatı teşvik tedbirlerinin neler olduğuna değinilerek Türkiye' de ihracatı etkileyen politikalar ele alınmıştır. Daha sonra ise döviz kurunda meydana gelen değışimlerin ihracat üzerindeki etkisi yaklaşımlar çerçevesinde ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır.

1. İHRACATI TEŞVİK POLİTİKALARI

Gelişme yolundaki ülkelerin, kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için makine ve teçhizat ile hammaddeye ihtiyaçları vardır. İhtiyaçları olan makine ve teçhizat ile hammaddeyi dış ülkelerden alabilmek için de önemli miktarda dövize gereksinim duymaktadırlar. Bu nedenle gelişme yolundaki ülkeler döviz ihtiyacını karşılamaya ve

⁶¹ Halil Seyidoğlu, *Türkiye' de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1982), s.38.

⁶² Mehmet Yiğit, *İhracat ve İhracatı Teşviklerin Ekonomik Analizi* (Kütahya: Üniversite Kitabevi, 1996), s.6.

döviz sıkıntısını ortadan kaldırmaya yönelik politikalara önem vermelidirler. Oluşan döviz sıkıntısını da; ihracat, turizm, hizmet ihracı ve ulaşım gelirleri gibi ödemeler dengesinin görünmeyen kalemlerindeki gelirleri arttırarak ve ülkenin dışarıdan ithal edeceği bazı malları ülke içinde üreterek aşabilirler. Böylece, dış ülkelerden döviz karşılığı alınması gereken mallar yurt içinde üretilerek kalkınma için gerekli olan döviz miktarı en aza indirilmiş olur.

İhracatı teşvik politikaları uygulanarak ihracatta oluşan artış, milli geliri arttırarak kalkınmayı olumlu yönde etkiler ve döviz sıkıntısını azaltarak da ekonomik kalkınmaya yardımcı olur. Yapılan ihracat ile döviz gelirlerinin artması, dövizin fırsat maliyetini ucuzlatır ve koruyucu tarifeler de bir süre sonra azalma meydana gelir. İhracatı teşvik politikaları ile gelişme yolunda olan bir ülkede ihracatın arttırılabilmesi için bazı şartların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu şartlar şunlardır:

- Ekonomide hem özel hem de kamu sektörünün ihracatın arttırılmasının gerekliliğine inanması ve istekli olması gerekmektedir.
- Ülkede bulunan girişimcilerin özellikle imalat sanayinin geliştirilmesine önem vermeleri ve bu konuda devlete gerekli desteği sağlamaları gerekmektedir.
- İhraç ürünleri veya ihracat imkanı bulunan ürünlerin fiyatının, kalitesinin, miktarının ve uluslararası pazarlardaki teslim süresinin rakip ülkelerin durumlarının dikkate alınarak buna uygun bir politika izlenmesi gerekmektedir.
- Kamu ve özel sektörün birlikte uzun vadeli bir program hazırlayıp bu programla birlikte ihracata yönelik yatırımlara ağırlık vermesi ve ihracatı cazip hale getirecek önlemler alması gerekmektedir.
- İhracat ile ilgili olarak ekonomide tüm özel ve kamu kuruluşları arasında birlik sağlanması ve bu konudaki bürokratik engellerin ortadan kaldırılması gerekmektedir⁶³.

Gelişme yolundaki ülkeler döviz darboğazını aşmak zorundadırlar. Bu nedenle bu ülkelerin döviz darboğazını aşmak için ihracatlarını arttırmaya yönelik ekonomi

⁶³ S.Rıdvan Karlık, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim* (Beşinci baskı, İstanbul:Beta basım yayım dağıtım, 1997), s.429-430.

politikalarına öncelik vermeleri gerekmektedir. Bunun için de bir çok önlem almak zorundadırlar. Alınacak önlemler ihracatı arttırmaya yönelikse, bunlar ihracatı teşvik önlemleri olarak tanımlanabilir⁶⁴.

İhracatı teşvik önlemleri, genel olarak, ihracatta prim sistemi, ihracatta vergi iadesi ile vergi muafiyeti ve indirimi, girdi teşvikleri ve devlet pazarlama yardımı olmak üzere dört başlık altında toplanmaktadır⁶⁵.

1.1. İhracatta prim sistemi

İhracatta prim sistemi, ülke parasının aşırı değer kazanması yada başka ülkelerdeki ithal kısıtlamaları veya gümrük vergileri nedeniyle ihracatta azalmanın olduğu dönemlerde uygulanan bir sistemdir. İhracatta prim uygulamasında ihracatçıya ödenen primler ihracatçıyı yüksek gümrük vergilerinden ve ithalat kısıtlamalarından korumakta ve ihracatı özendirici bir etki yapmaktadır.

Prim ödemeleri, ihracatçıya yapılabileceği gibi üreticiye de yapılabilir. İhracatçıya yapılan ödemeler ihracatı doğrudan etkilerken, üreticiye yapılan ödemeler dolaylı olarak etkiler. Üreticiye yapılan ödemeler sonunda üretimde artış meydana gelir ve ihraç edilecek malların fiyatı düşer ve ihracat yapmak için rekabet şansı doğar.

1.2. Vergi ayrıcalıkları sistemi

İhracat imkanı bulunan malların üretiminden satışına kadar maliyetini arttıran çeşitli vergi v.b. yükleri ortadan kaldırarak ihracatçıya daha rahat ihracat yapma imkanı sağlayan vergi ayrıcalıkları genel olarak; ihracatta vergi iadesi, ihracatta vergi muafiyeti ve indirimi şeklinde uygulanmaktadır. İhracatta vergi iadesi, ihraç ürünlerin maliyetine giren vergilerin ihracatçıya iade edilmesi olarak tanımlanır. Böyle bir uygulama ile kısa dönemde ihracatçıya dış piyasalarda rekabet gücü kazandırılırken uzun dönemde ise

⁶⁴S. Rıdvan Karluk, *Uluslararası Ekonomi* (Dördüncü baskı, İstanbul:Beta basım yayım dağıtım, 1996), s. 194-195.

⁶⁵ Mehmet Tomanbay, *Dış Ticaret Rejimi ve İhracatın Finansmanı* (Ankara: Hatiboğlu Yayınevi, 1995), s.32-36.

ihracatın yapısı değiştirilerek, işlenmiş ürün ihracının toplam ihracat içindeki payının artırılmasına çalışılır.

1.3. Girdi Teşvikleri

İhracatta finansal özendirmeler yapılarak ihracat işlemlerinin ucuz ve kolaylıkla gerçekleştirilebilmesine çalışılır. Sağlanan finansal kolaylıklar ile ihracatçılar ihraç mallarının üretiminde kullanılan girdileri ya da ihraç edilecek malları ucuz bir şekilde elde ederler ve ihracatlarını zamanında gerçekleştirebilirler.

1.4. Devlet Pazarlama Yardımları

Uluslararası piyasalarda güçlü ve deneyimli firmalar ile rekabet etmek ve piyasadan pay alabilmek özellikle maliyetleri yüksek olan küçük ölçekli yada dış ticarete yeni başlamış firmalar için oldukça zordur. Bu nedenle bir çok ülkede devlet, yerli firmaların dış ticarete başarılı olabilmeleri için büyük pazarlama şirketleri şeklinde yeniden örgütlenmelerini özendirmektedir. Ayrıca devlet, bir çok ülkede pazarlama firmalarının maliyetlerini düşürebilmelerini sağlamak için dış piyasalar hakkında bilgi toplama, araştırma yapma, ihraç mallarının tanıtımı için fuarlar, dış ticaret elemanı yetiştirmek için kurslar düzenleme gibi faaliyetlerde de bulunarak bu tür firmalara destek vermektedir.

2 TÜRKİYE'DE İHRACATI TEŞVİK POLİTİKALARI

Türkiye'de 1980 yılından önce ihracata gereken önem verilmemiştir. Ancak planlı dönem ile birlikte ithal ikamesine dayalı kalkınma politikası izlemiştir. Bu dönemde Türkiye hızla kalkınmış, ancak 1974 yılındaki dünya petrol fiyatlarının birden yükselmesi ve bu krizden sonra da Batı ülkelerinde görülen enflasyon Türkiye'nin dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Bu dönemde, Türkiye'de uygulanan sabit kur politikası ile birlikte yurtiçi fiyat artışları yurtdışı fiyat artışlarından fazla olmuş ve Türk Lirası aşırı değerli bir duruma gelmiştir. İthal talebini kontrol altına almak için, miktar kısıtlamaları uygulanmış ve ithali yasak mallar listesi yayınlanmıştır.

1970'li yılların sonunda bozulan ödemeler dengesi nedeniyle, ekonomide ihtiyaç duyulan ara ve yatırım malları ithalatı gerçekleştirilememiş, ve üretimde gerileme olmuştur.

24 Ocak 1980'de alınan istikrar kararları ile ekonomiye yeniden canlılık kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu kararlar ile Türkiye'de 1960'lı yıllardan itibaren sürdürülen ithal ikameci sanayileşme politikası bırakılarak, ihracatın teşvikine dayanan bir politika izlenmeye başlanmıştır. Böylece ithalat serbestleştirilirken, ihracat ta teşvik edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde ekonominin dışa açılması sağlanarak dünya ekonomisi ile bütünleşmesi hedeflenmiştir⁶⁶.

İhracatta 1980 yılında yürürlüğe giren 24 Ocak Kararlarından sonra önemli gelişmeler olmuştur. 1981 yılında Kurumlar Vergisi İstisnası⁶⁷, 1982 yılında Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu⁶⁸ (DFİF) ödemesi, 1985 yılında Kaynak Kullanımını Destekleme Primi⁶⁹ (KKDP) uygulaması, 1986 yılında KKDP, 1989 yılında ihracatta vergi iadesi, 1992 yılında DFİF uygulamaları yürürlükten kaldırılmıştır. 1980'li yılların başında uygulanan gerçekçi kur politikası 1990'lı yıllarda yerini aşırı değerli bir kur politikasına bırakmıştır. Düşük faizli ihracat kredilerinin yerini de nispeten yüksek faizli krediler almıştır. Bu gelişmelerin sonunda ihracatta 1980'li yılların başında görülen hızlı artışlar yerini duraklamalar ve küçük artışlara bırakmıştır⁷⁰. Aşağıda Türkiye'de planlı dönem boyunca ihracatta görülen değişimler incelenmiştir.

2.1. Kalkınma Planlarında İhracatı Teşvik Politikaları

Planlı dönem Devlet Planlama Teşkilatının kurulduğu 1961 yılından sonra başlamıştır⁷¹. Planlı kalkınmanın gelişme dönemi olarak adlandırılan bu plan dönemlerinin hepsinde ekonomik ve toplumsal yapının veri alınması, ekonomik

⁶⁶ Sübidey Togan, *1980' li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu Türk Eximbank Araştırma Dizisi:1*, s. 71.

⁶⁷ RG, 27.12.1980 tarih ve 17203 sayı

⁶⁸ RG, 25.01.1980 tarih ve 16880 sayı

⁶⁹ RG, 15.12.1884 tarih ve 18606 sayı

⁷⁰ Özcan Güven, *İhracat Uygulamaları (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi ETAM, 1994)*, s.222.

⁷¹ Yiğit, a.g.e., s.121.

büyümeye öncelik tanınması, sanayileşmeye öncelik verilmesi ve uzun süreli gelişme stratejilerinin aranması ortak özelliklerdir⁷².

2.1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)

Birinci BYKP'da (1963-1967) ihracatın geliştirilmesine büyük önem verilmiştir. Bu plan döneminde ihracat gelirlerinin artırılması bir zorunluluk olarak görülmüş ve bunun için geleneksel ihraç ürünleri satışının mümkün olduğu kadar artırılması ve dış talebi diğer mallara oranla daha fazla artış gösteren yeni malları dış piyasalara satarak ihracatın yapısının değiştirilmesi amaç edinilmiştir⁷³. İhracatın geliştirilmesi için bir takım tedbirlerin alınması öngörülmüştür. Bu amaçla:

- Sınıflandırma ve standardizasyon eksikliğinin giderilmesi yönünde önlemlerin alınması, standartlara uygun olmadığı için rekabet edemeyen ihraç mallarına ait standartların tespit edilmesi gerekmektedir.
- Modern ambalaj tesisleri kurulup ambalaj yetersizliğinin giderilmesi gerekmektedir.
- Devletin yetersiz olan dış piyasa araştırmalarına yardım etmesi özellikle de piyasaya sürümü geç olan ihraç maddeleri ile ilgili piyasa araştırmalarına önem vermesi gerekmektedir.
- İhracatçılara stok yapabilmeleri için kredi verilmeli ve ihracatçı kredisi sorunu çözüme bağlanmalıdır.
- İhraç mallarının maliyetine giren dolaylı vergilerin gümrük kapısında ihracatçıya geri ödenmesi için bir vergi ortamının yaratılması gerekmektedir.

⁷² Koray Başol ve diğerleri, *Türkiye Ekonomisi* (Eskişehir Anadolu üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2001), s.59.

⁷³ S. Rıdvan Karluk, *Türkiye' de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi*, (Eskişehir, 1981), s.296.

- Gönüllü ihracatçı birliklerinin kurulmasına ve bu birliklerin aynı alanda faaliyet gösteren teşebbüsler arasında koordinatörlük yapmalarının teşviki gerekmektedir⁷⁴.

2.1.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968-1972)

Bu plan döneminde döviz gelirlerinin hedeflenen seviyelere ulaştırılması için ihracatın yapısında değişiklik yapılarak sanayi ürünleri ihracatının artırılması öngörülmüştür. Bu amaçla:

- İhracatın yapısının değiştirilmesi amacıyla ihracata dönük sanayilerin teşvik edilmesi öngörülmüştür.
- Sanayi ürünleri ihracatını arttırabilmek kurulacak sanayinin dünya pazarlarında rekabet edebilecek bir güce sahip olmasına bağlı olduğu için bu amaçla uygulanacak teknolojilerin seçimindeki maliyet yapısına, dünya fiyatları ile rekabet imkanlarına ve kalite yüksekliğine önem verilmesi gerekmektedir.
- İhraç imkanlarının artmasına rağmen dış talebin yetmemesi nedeniyle yeni pazarların araştırılması gerekmektedir.
- İhraç mallarının dış piyasalarda aranan mal olma özelliğine kavuşturulması için tipleştirme, standartlaştırma ve dış talebe yönelik mal üretilmesi, hazırlanması ve kalitenin yükseltilmesine ağırlık verilmesi gerekmektedir.
- İhracatçılar arasında gereksiz iç rekabetten doğan döviz geliri kayıplarını önlemek için gerek görüldüğü takdirde kamu sektörü ile ya da özel sektörün aralarında işbirliğine gitmeleri teşvik edilmelidir.
- İhracattan sağlanan gelirlerin, kalkınma için etkin bir şekilde kullanılabilmesi serbest dövizle yapılmasını zorunluluk haline getirdiği için, artan ihracat potansiyeli için yeni pazarlar bulabilmek, bu pazarları ihraç

⁷⁴ Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, *Türkiye’de ihracat Durumu ve Geliştirme Çarelerinin Araştırılması* (Ankara:Baylan basımevi, 1969), s.21-22.

mallarına alıştırmak ve birikmiş stokları eritmek amacıyla ikili ticaret anlaşmalarına önem verilmesi gerekmektedir.

- İhracatın artırılmasında önemli bir araç olan kredi sisteminde, ihracata yönelik bir sistemin geliştirilerek orta ve uzun vadeli etkili bir kredi düzeni ile ihracatçıların desteklenmesi sağlanmalıdır.
- İhracatı artırırken ortaya çıkan zorlukları ortadan kaldırmak için teşkilatlandırma durumunun gözden geçirilerek, özellikle İhracatı Geliştirme ve Etüd Merkezi ihracatı arttırmaya yardımcı olacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.
- Mamul madde ihracatçılarının rakipleri ile ihracat yapabilmeleri için “ihracat sigortası” sistemi üzerinde durulması gerekmektedir⁷⁵.

II. Beş yıllık kalkınma planı döneminde ihracata büyük bir önem verilmiştir. Bu plan döneminde döviz gelirlerini artırma ve sanayi sürükleyici bir sektör olarak hazırlama konusunda titizlikle durulmuştur⁷⁶.

2.1.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)

Üçüncü beş yıllık kalkınma planı döneminde ihracatın hızlı bir şekilde artırılması ve ihracat yapısının sanayi ürünleri lehine geliştirilmesi için ihracatta vergi iadesi ve dış pazarı geliştirme yardımı yapılmasına imkan veren bir politika izlenmesi kararlaştırılmıştır⁷⁷.

Bu plan döneminde ihracatın çeşitlendirilip hızlı bir şekilde artırılması, sanayi ürünlerine dış rekabet gücü kazandırılması ve dış kaynaklara bağlılığın azaltılması kendi kendine yeterli bir ekonomiden uzaklaşıp daha yüksek düzeyde ihracat ve ithalatı gerçekleştirip dış ticaret dengesine yaklaşım istenmiştir⁷⁸.

⁷⁵ II. Beş Yıllık Kalkınma Planının Özel Sektöre Getirdiği Teşvik ve Kolaylıklar Tedbirleri (Ankara Ticaret Odası Yayınları:9), s.30-31.

⁷⁶ Milli Produktivite Merkezi Yayınları, Türkiye’de ihracat Durumu ve Geliştirme Çarelerinin Araştırılması (Ankara:Baylan basımevi, 1969), s.26.

⁷⁷ DPT, III:Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Ankara, s.892.

⁷⁸ Koray Başol ve diğerleri, a.g.e., s.65-66.

2.1.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1979-1983)

Türkiye’de ihracatı teşvik politikası kapsamında ihracat, sistematik ve bilinçli olarak 1980 yılından itibaren teşvik edilmeye başlanmıştır. Böylece bu yıla kadar izlenen ithal ikameci politikalar tamamen bırakılmıştır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Türkiye’nin dış ödeme gücünü yükseltmek ve dış ödemeler dengesine ulaşmayı kolaylaştırmak bu planın en önemli işlevini oluşturmuştur⁷⁹. Bu plan döneminde hedeflenen ihracatın gerçekleştirilmesi için ihracat imkanı sınırlı olan geleneksel tarım ürünleri yanında sanayi ürünleri ihracatına ve bu tür malların çeşitlendirilmesine ilgili kuruluşlar tarafından önem verilmesi ve gerekli önlemlerin alınması ilke olarak kabul edilmiştir. Bu amaçla;

- Yıllık programlar ve dış ticaret rejimi ile ihracatı yasak olan malların dışında kalan tüm malların ihracatının serbest bırakılması
- İhracatçı olabilmek için ihracatçı birliklerine üye olmak şartının kaldırılması
- İhracat sisteminin uygulanabilmesi için yasal önlemlerin alınması
- İhracatta bürokratik işlemlerin azaltılması için Merkez Bankası ve Gümrük denetimi dışındaki tüm başvuruların kaldırılması
- İhracatı yapılan malların özellikle de sanayi ürünlerinin yurtdışında tanıtımının yapılması için gereken imkanların sağlanması
- İhracat ile ilgili idari işlemlerin azaltılması
- İhracatçı sanayicilere kendi ihtiyaçları için gerekli olan döviz tahsislerinin gerçekleştirilen ihracat düzeyi ile ilişkilendirilmesinin sağlanması
- İhracat hedeflerini gerçekleştirebilmek için gerekli olan pazarlama ve ihracat planlaması üzerinde durulması, dünya piyasalarında ihracat imkanı bulunan mallarda üretim planlamasına gidilmesi ve Türkiye’nin yeni pazarlara girebilmesi için ihracatı yapılan ürünlerin çeşidinin artırılması, ihracatta sınıai ürünlerinin payını arttırabilmek için belirli maddelerde uzun vadeli bağlantılar yapılması

⁷⁹ Karluk, a.g.e., s.332.

- Tarım kesimindeki üretici kooperatiflerin ihracata yönelmesi ve kamu kuruluşları için yıllık programlarda zorunlu ihracat hedeflerinin belirlenmesi
- İhracatı yapılacak ürünlerde, fiyatların dış pazarlarda rekabet edebilir nitelikte olmasına dikkat edilerek rekabetin yeterli olmadığı durumlarda devlet desteğinin sağlanması
- İhracata güvenilirlik ve süreklilik kazandırılması ve standartlaştırma çalışmalarının hızlandırılıp yaygınlaştırılması
- İhracat Sigorta Yasası aracılığıyla sınai mal ihracatının özendirilmesi gibi tedbirlerin bu plan döneminde alınması öngörülmüştür⁸⁰.

Dördüncü plan döneminde 24 Ocak 1980 tarihindeki istikrar tedbirleri ve 12 Eylül askeri darbesi bu planın uygulanmasını imkansız hale getirmiştir. 24 Ocak Kararlarını önceki kararlar gibi sadece ağırlaşan ekonomik koşulların giderilmesini amaçlayan tedbirler olmaktan çıkmış, alışılmış planlama anlayışının sona ermesine neden olmuştur.

24 Ocak 1980 kararları ile ithalata dayalı sanayileşme politikası bırakılmış, ihracatın teşvikine dayalı bir politika izlenmeye başlanmıştır.

1980 yılından önce uygulanan plan dönemlerinde istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır. Bu planların istenilen sonuçları verememesinin nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Planlarda sanayileşme ana hedef olarak kabul edilmesine rağmen, uzun dönemli sanayileşme stratejisi anlayışına yer verilmemiştir.
- İhracat hedeflerinin olmadığı içe dönük bir sınai üretim yapısı oluşturulmuş, sanayinin yüksek maliyetler ve yüksek karlarla çalışmasına izin verilmiştir.
- Planların hemen hepsinde kıt kaynaklarla en uygun çözüme ulaşılmasına çalışılmıştır. Kaynak kıtlığı, temel kısıtlayıcı iken, kaynak miktarını arttırmaya yönelik ciddi bir finansal planlamaya gidilmemiştir.

⁸⁰ DPT, **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Ankara, 1979, s.266-267.

- Hükümet, plan yoluyla kaynak dağılımına yanaşmamıştır. Geleneksel siyasi alışkanlıklar ve eğilimler planlamadan yararlanmayı engellemiştir.
- Türkiye'nin uluslararası ekonomik düzeyde çağdaş ve rekabetçi bir ekonomik yapıya kavuşmasını sağlayacak seçici bir özendirme politikası yerine, her şeyin özendirildiği ancak hiçbir sektörün özendirilmediği bir durum ortaya çıkmıştır⁸¹.

2.1.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1985-1989)

24 Ocak 1980 kararları ile ekonomik düzen politikasında meydana gelen değişim, 1984 yılı için bir geçiş programı hazırlanmasına ve 1985 yılından sonraki beş yıllık planların yeni bir anlayışla ele alınmasına neden olmuştur. 1984 yılındaki geçiş programı, 24 Ocak Kararlarının doğrultusunda ve ekonominin tümüyle liberal bir yapıya sokulmasına yönelik amaçları kapsamaktadır⁸². Bu nedenle Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı bir yıl gecikmeli olarak uygulanmaya konmuştur. Bu plan döneminde ihracatın özendirilip artırılması ve döviz sağlayıcı faaliyetlerin teşviki ilke olarak benimsenmiştir. Bu amaca yönelik olarak bir takım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler:

- İhraç ürünlerinin coğrafi yönden uzak olan pazarlarda tanıtılmasına önem verilmesi ve ihracat imkanı bulunan pazarların değerlendirilerek ihracatçılara gerekli desteğin sağlanması
- Potansiyel ihraç gücü olan malların teşvik tedbirleri ile rekabet etme imkanına kavuşturulması
- İhracatçıların dış ticaret yaptıkları durumlarda karşılaştıkları engellere karşı korunması için düzenlemeler yapılarak ihracatçıya yardımcı olunması.
- Döviz kuru politikasının dış ticaret gücünü devam ettirecek şekilde rasyonel bir teşvik sisteminin oluşturulmasına yönelik yürütülmesi ve bu plan döneminde tedricen serbest döviz kuru sistemine geçiş ortamı hazırlanmasıdır⁸³.

⁸¹ Koray Başol ve diğerleri, a.g.e., s.68.

⁸² Koray Başol ve diğerleri, a.g.e., s.69-70.

⁸³ DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), Ankara, 1984, s.30.

Beşinci plan döneminde diğer plan dönemlerinden farklı olarak, özel kesimin kamu kesiminden daha fazla yatırım yapması ve böylece sanayileşmede özel sektörün öncü rol oynaması sağlanmak istenmiştir.

2.1.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1990-1994)

Altıncı beş yıllık kalkınma planında, rekabete açık ekonomi ilkeleri doğrultusunda hayat seviyesini yükseltmek temel amaç olmuştur. Yine bu planda hızlı, dengeli ve istikrarlı kalkınma için gelir dağılımını iyileştirmek de temel amaçlar arasında yer almıştır⁸⁴. İhracatın artırılması için bir takım tedbirlerin alınması öngörülmüştür. Bu amaçla;

- İhracatta, ürün çeşidini arttırarak, katma değer oranı daha yüksek olan nihai ürünlerin satışının özendirilmesi ve sınai ürün ihracatının artışına süreklilik kazandırılmasının sağlanması
- Yeni pazarlara giriş özendirilerek bu pazarlardaki imkanlar konusunda ihracatçılara gerekli bilginin sağlanması için düzenlemeler yapılması.
- İhracata yönelik sanayinin temel üretim girdilerini uluslararası serbest piyasalarda belirlenen fiyatlardan alabilmek için gerekli ortamın oluşturulması
- İhracatı teşvik sisteminde dolaylı teşviklere ağırlık verilerek bu kapsamda ihracat kredisi, ihracat sigortası ve ihracat kredi sigortası sistemlerin geliştirilmesi
- İhracatçıların kredi imkanları genişletilerek, sevk öncesi kredi ve proje kredilerine öncelik verilmesi
- İhracatçıların bütün teknik yardımlardan yararlanması
- İhracatçılara, uluslararası pazarlarda karşılaştıkları rekabeti engelleyici uygulamaları aşmaları için her türlü desteğin sağlanması
- Döviz kuru politikasının, diğer ekonomik dengeler de gözetilerek dış rekabet gücünü devam ettirecek şekilde yürütülmesi

⁸⁴ Koray Başol ve diğerleri, *a.g.e.*, s.73.

- İhraç ürünlerinin standardizasyonu, ambalajı ve kalitesinin yükseltilmesine önem verilmesi gibi bir takım tedbirler alınmıştır⁸⁵.

2.1.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1996-2000)

Yedinci beş yıllık kalkınma planında ödemeler dengesinin sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması esas alınmıştır. Bu kapsamda sermaye hareketlerinin ülkenin üretken kapasitesinin güçlendirilmesine katkı sağlayacak bir yapı içinde gelişmesine öncelik verilecektir. Bu amaçla:

- İhracat artışına süreklilik kazandırmak için, ihracata yönelik kaliteli ve çevreye duyarlı mal üretebilecek bir kapasitenin oluşmasına sanayinin rekabet gücünün verimlilik ve ileri teknoloji kullanarak artırılmasına; ihracatta dış talep yapısına uygun olarak ürün geliştirilmesine ve çeşitliliğin artırılmasına, yeni pazarlarda etkinliğin sağlanmasına önem verilecektir.
- Rekabet gücünü destekleyici gerçekçi bir döviz kuru politikası uygulanarak her alanda dünya fiyatları ile bütünleşme sağlanacaktır.
- EXIMBANK kredi ve garanti mekanizmalarına yeterli kaynak sağlanarak ihracatın finansmanına katkı bulunmasına çalışılacaktır.
- İhracatı arttırabilmek için serbest bölge imkanlarından yararlanılarak, mevcut serbest bölgelerin altyapıları geliştirilecek, sektörel ihtisaslaşmaya önem verilecektir.
- Dış ticaret ile ilgili yapılan düzenlemelerde, üretim ve ihracata yönelik desteklerin belirlenmesinde, uluslararası yükümlülükler dikkate alınacaktır⁸⁶.
- Küçük ve Orta boy işletmelerin (KOBİ) ihracata yönlendirilmesi, ihracatın istenilen seviyeye çıkması ve dış ülkelerle rekabet gücünün arttırılabilmesi için, patent, faydalı model ve endüstriyel tasarım tescili yardımı, Sektörel Dış Ticaret Şirketlerinin (SDŞ) tanıtım faaliyetlerinin desteklenmesi yardımı ve Profesyonel danışmanlık yardımı konusunda gerekli düzenlemelerin

⁸⁵ DPT, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), Ankara, 1989, s.27.

⁸⁶ DPT., VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) 1997 Yılı Programı, Ankara, 1997, s.198-199.

yapılacak ve ihracatta daha etkin olarak faaliyet göstermeleri için SDS' ler tek çatı altında birleştirilecektir⁸⁷.

Türkiye'de ihracatı teşvik politikası kapsamında, 1980'den sonra uygulanan başlıca teşvik araçları; Ucuz maliyetli ihracat kredisi ve vergi iade sistemi, bir takım fonlardan yapılan ödemeler, bir takım vergi muafiyetleri, bir takım vergi, resim ve harçlardan istisna ve döviz kuru politikasıdır.

2.2. Uygulamada İhracatı Teşvik Politikaları

2.2.1. İhracat Kredileri:

Gelişmekte olan ülkelerin ihracatı arttırmaya çalışırken karşılaştıkları sorunlardan birisi de ihracatçıların yeterli finansman bulamamasıdır. Gelişme yolundaki ülkelere sanayileşme için gerekli olan yatırım malları, hammadde v.b. gibi dış alımlar döviz ihtiyacını sürekli olarak arttırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin döviz ihtiyacını karşılamak için önlerinde dış finansmanın sağlanması ve ihracat artışı olmak üzere iki seçenek vardır. Ancak dış borçlanma artan faiz yükü nedeniyle maliyetlidir. Bu nedenle artan döviz ihtiyacını karşılayabilmek için ihracata yönelmek ve ihracatı teşvik etmek daha güvenlidir. Bu nedenle devlet, ödeme zorluğu çeken ihracatçılara ucuz kredi sağlayarak onları rahatlatmaktadır. İhracat kredileri kısa (iki yıl), orta (2-5 yıl arası) ve uzun (5 yıl ve üstü) olmak üzere üç türdür. Hammaddeler ile tüketim mallarında peşin veya kısa vadeli krediler, dayanıklı tüketim malları ile sermaye mallarında orta vadeli krediler, ağır sermaye malları ile anahtar teslimi yatırım projelerinde ise uzun vadeli krediler kullanılmaktadır⁸⁸.

⁸⁷ DPT, *VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) 1996 Yılı Programı*, Ankara, 1996, s.189.

⁸⁸ Yiğit, a.g.e., s. 122-127.

2.2.2. Vergi İadesi

Vergi iade sisteminin Türkiye’de uygulamada kaldığı sürece, ihracatı özellikle sınai nitelikteki ihracatı arttırmak temel amacı olmuştur. Bu nedenle sınai ürünlerine ihraç gücü kazandırarak dış pazarlarda rekabet edebilmelerini sağlamak için, hükümet tarafından alınan ve üretim süresince ödenmiş olan çeşitli vergi, resim ve harçlar sanayici ve ihracatçıya geri ödenmektedir. Bu şekilde ihracat artışıyla birlikte ihracatta sınai ürünler lehine yapısal bir değişim gerçekleştirilmek istenmiştir.

Vergi iade sistemi, özellikle sınai ürün ihracatını teşvike yönelik bir sübvansiyon (mali yardım) rejimi niteliğindedir. Çünkü, ihracatı yapılan malların üreticilerine yürürlükte bulunan kararname gereğince, kendilerinin üretim sürecince ödemiş oldukları gümrük vergileri, özellikle vasıtalı vergiler kısmen veya tamamen üreticilere iade edilerek ihracatçı sanayiciler hazineden sübvansiyon edilmiştir⁸⁹. Türkiye’de 1980 yılından sonra geniş bir uygulama alanı olan vergi iadesi uygulaması, GATT⁹⁰ baskıları nedeniyle 1 Ocak 1989’ da kaldırılmıştır⁹¹.

2.2.3. Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu Ödemeleri

Destekleme ve fiyat istikrar fonu, belli ihraç ürünlerine doğrudan ödeme yaparak ve bu malların ihracatını, pazarlamasını, ihracata yönelik yatırımlarını ve ihracat sigorta sistemini desteklemek amacıyla 25 Ocak 1980’de oluşturulmuştur. 1987’ ye kadar Fon’ dan yapılan ödemeler sınırlı kalmıştır. Destekleme ve fiyat istikrar fonu 1992 yılında kaldırılmıştır.

⁸⁹ Karluk, a.g.e., s.341-342.

⁹⁰ GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) II. Dünya savaşı sonunda BM üyesi ülkeler, savaş dönemi boyunca yaşanan kargaşayı sona erdirmek, ülkeler arasında serbest dış ticareti teşvik etmek ve dış ticaret politikalarını düzenlemek amacıyla, Bretton Woods Konferansının ardından bir toplantı yapmaya karar vermişlerdir. 1946 yılında BM Ekonomik ve Sosyal Konsey, 19 ülkeden meydana gelen hazırlık komitesi oluşturmuştur. Komitenin görevi, dış ticaret ve istihdam konusunda uluslararası konferans için hazırlıklarda bulunmaktır. 10 Nisan-30 Ekim 1947’ de hazırlık komitesine üye ülkeler ile ABD arasında karşılıklı tarife indirimlerini içeren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 30 Ekim 1947’ de imzalanmış ve 10 Ocak 1948 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. Bkz: Rıdvan Karluk, *Uluslararası Ekonomi*, (Dördüncü baskı, İstanbul: Beta basım yayım dağıtım, 1996), s.247.

⁹¹ Yiğit, a.g.e. s.127.

2.2.4. Kurumlar Vergisi İstisnası

Kurumlar vergisi istisnası ile sanayi ürünü, yaş meyve, sebze, kesme çiçek, süs bitkileri ve bunların tohum ve fideleri ile su ürünleri ihracatından sağlanan gelirin belirli bir kısmı, kurum kazancından indirilmektedir. Ayrıca döviz olarak sağlanan dış navlun ve bazı döviz şeklindeki turizm gelirlerinin de belli bir oranı, kurumlar vergisinden indirilmektedir. Böylece ihracat yapanlara vergi avantajı tanınarak, ihracat teşvik edilmektedir.

2.2.5. İhraç Ürünleri Girdilerine Gümrük Vergisi İstisnası

İhracatçılar için ihraç ürünlerinin girdilerinin ithalinde öncelikle ithal girdileri gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Bu uygulama 1970' li yıllarda ihracatçıların, 1980' den sonra da yan sanayicilerin hammadde ve malzeme ile yatırım malı tahsislerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

2.2.6. Döviz Tahsisi

İhracatı Teşvik Kararı ile ihracatçılara, ihracat teşvik belgesi almaları koşuluyla kendilerinin ve/veya yan sanayicilerinin ihracını taahhüt ettikleri malların yapımında kullanacakları hammadde ve yardımcı maddelerle bu malların ihracında kullanacakları ambalaj malzemeleri için ve ilgililerin kendi işletme veya işletmelerin ihtiyaç duyduğu malların ithal yoluyla sağlanması; tesislerin genişletilmesi geliştirilmesi yada yeni yatırımları için döviz tahsisi edilmesi uygun görülmüştür.

2.2.7. Kaynak Kullanımını Destekleme Primi

1984 yılında Merkez Bankası bünyesinde bir kaynak Kullanımı Destekleme Fonu kurulmuş, 1988 yılında bu fon yenilenmiştir. Kalkınma Planı ile

Yıllık programlarda öngörülen hedeflere uygun olarak yatırımların yönlendirilebilmesi ve ihtisas kredilerinde kredi maliyetlerinin düşürülmesi bu fonun amacını oluşturmaktadır.

Bu teşvikler dışında Vergi, Resim, Harç İstisnası ve Katma Değer Muafiyeti, Navlun Primi, Konut Fonu Muafiyeti, İhracat Karşılığı Dövizlerden Mahsup ve Enerji teşviki de ihracatın özendirilmesinde kullanılmıştır⁹².

Sanayileşmiş ve dışa açılmış ülkelerin büyük bir kısmı ihracatlarını bankalar aracılığı ile desteklemektedirler. Bu bankalar Eximbank olarak adlandırılmaktadırlar. Türkiye’de de Türkiye İhracat Kredi Bankası kısaca Türk Eximbank olarak adlandırılmaktadır. 25 Mart 1987’ de Devlet Yatırım Bankası (DYB) Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş.’ ye dönüştürülmüş ve 21 Ağustos 1987’ de Eximbank kurulmuştur.

İhracatın geliştirilmesi, ihraç edilen mal ve hizmetlerin çeşitlendirilmesi, ihraç mallarına yeni pazarlar kazandırılması, ihracatçıların uluslararası ticarete paylarının artırılması, girişimlerinde gerekli desteğin sağlanması, ihracatçılara ve yurt dışında faaliyet gösteren müteahhitlere ve yatırımcılara uluslararası piyasalarda rekabet gücü ve güvence sağlanması, yurt dışında yapılacak yatırımlar ile ihracat amacına yönelik yatırım malları üretim ve satışının desteklenerek özendirilmesi Türk Eximbank’ ın amacını oluşturmaktadır.

Eximbank bu amacına ihracat kredileri, kredi garantileri ve kredi sigortası programlarını uygulayarak ulaşmaya çalışmaktadır. Eximbank kurulduğu tarihten itibaren çok çeşitli kredi, garanti ve sigorta programlarını uygulamaya koymuş Türk ihracatçılarının dış pazarlarda rekabet gücünü arttırarak ihracatın önemli miktarda artmasına neden olmuştur⁹³.

⁹² S. Rıdvan Karluk., *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim* (Beşinci baskı, İstanbul: Beta basım yayım dağıtım, 1997), s.437-440.

⁹³ Tomanbay, *a.g.e.*, s. 95-96.

2.3. Gümrük Birliği Sonrası İhracatı Teşvik Politikaları

Türkiye AB ile arasında 1996 yılında Gümrük Birliğini gerçekleştirmiştir. Gümrük Birliği sonucunda ihracat teşviklerinde, ürün bazında teşvik ilkesi benimsenmiş ve sektörel bazdaki teşviğin hayvancılık sektörüne verilmesi öngörülmüştür. Teşvik politikasından yararlanacak olanlarda aranan şartlar aşağıda sıralanmıştır. Bunlar;

- Yüksek yerli katkı oranı
- Yüksek katma değer ileri teknoloji
- Tüketiciye yönelik nitelikli nihai ürün
- Uluslararası kaliteye uygunluk
- İstihdam yaratacak nitelikte üretimdir.

GATT Uruguay Turu' nun kararlarına uygun olarak teşvik politikasında sekiz teşvik öngörülmüştür⁹⁴.

2.3.1 Araştırma- Geliştirme (AR-GE) Yardımı

AR-GE çalışmasında doğrudan ihracata bağımlılık şartı aranmamış, teşvikten faydalanacak firmaların sadece ihracat yapmaları yeterli görülmüştür. Bu tür firmalardaki bulunan birimlerde yapılan araştırmalar ile bu tür firmaların üniversitelerde yaptıkları araştırmaların desteklenmesi kararı alınmıştır. Sektörler, rekabet edebilir sektörler, bir süre desteklenebilecek sektörler ve desteklenmeyecek sektörler olarak sınıflandırılmıştır.

2.3.2 Çevre Faaliyetlerini Destekleme Yardımı

Çevre faaliyetlerini destekleme yardımı, ihracat yapan firmaların çevreyi korumaya yönelik araştırmalarını, veya çevreyi korumaya yönelik malların ihracatlarını desteklemek için yapılmaktadır.

⁹⁴ Rıdvan Karluk, *Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü* (Ankara: Turhan kitabevi, 1997), s.320-324.

2.3.3. Yurt Dışındaki Fuarlara Katılımı Destekleme Yardımı

Yurt dışındaki fuarlara katılımında sadece grup şeklinde katılımların değil, tek başına firma katılımlarının da desteklenmesi ve fuar organizatörü firmalara da destek verilmesi kararı alınmıştır.

2.3.4. Ülke İçinde Düzenlenen Uluslararası İhtisas Fuarlarına Katılımı Destekleme Yardımı

Yurtiçinde yapılan fuarın uluslararası niteliği Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca belirlenecek ve bu tür fuarları düzenleyen firmalar da teşvik edilecektir.

2.3.5. Eğitim Desteği

Eğitim desteği ihracatçı firmaların uzman yetiştirme faaliyetlerini desteklemek amacıyla verilmektedir.

2.3.6. Tarım Desteği

Bu teşvik ile belli başlı katma değer oranları yüksek olan ve işlenmiş bazı seçilmiş tarım ürünleri desteklenecektir.

Bu teşvikler dışında ihracat yapan firmaların pazar araştırmalarını destekleme yardımı, yurt dışında ofis kurma, mağaza açma ve tanıtım faaliyetlerini destekleme yardımı da önemli teşvikler arasındadır.

Türkiye ile AB arasında 1.1.1996 tarihinde gerçekleştirilen Gümrük Birliği ile birlikte, bu birlik içinde haksız rekabete yol açmamak için ihracat teşviklerinin AB' deki teşviklere uydurulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Türkiye' de Gümrük Birliği ile birlikte teşvik politikasında bazı değişikliklerin yapılması gerekli hale gelmiştir. Bunlar aşağıda ana başlıklar altında özetlenmektedir.

- Teşvik araçlarının uyumlaştırılmasında kredilendirme ve vergi indirimlerine dayalı bir teşvik sisteminin oluşturulması
- Yatırım aşamasında, proje bazında nakit yardımlar ve faiz sübvansiyonu gibi yeni teşvik araçlarına başvurulması
- GATT' a aykırı olan ihracatı teşvik uygulamasına son verilmesi, kurumlar vergisinin istisnası, AB'ye yönelik ihracatla ilgili ithalatta gümrük ve fon muafiyeti ile ithalat ve ihracatta navlun primi uygulamalarının kaldırılması
- OECD⁹⁵ tarafından her altı ayda bir yayınlanmakta olan ihracat faiz oranlarına uyum sağlanması.

Gümrük Birliği ile birlikte AB ve EFTA⁹⁶ ile gümrük duvarları ortadan kalkacağı için topluluk dışı ülkelere de OGT (Ortak Gümrük Tarifesi) uygulanacağı için hammadde, yarı ürün ve tüketim ürünleri AB lehine artış gösterecektir.

AB' nin Türkiye' ye uyguladığı kota ve diğer eş etkili kısıtlamalar kademeli olarak kalkacaktır. Bu nedenle tekstil, hazır giyim, demir- çelik, çimento gibi ürünler bu ülkelere daha fazla ihraç edilecektir. Öte yandan Ortak Gümrük Tarifesine uyum sonrası

⁹⁵ OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), 1950'li yılların sonlarına doğru dünya ekonomisi, yeni sorunlar ile karşılaşmış, gelişme yolunda olan ülkelerin ekonomik kalkınma sorunları, dünya çapında önem kazanmaya başlamıştır. Böyle bir ortamda ABD Başkanı, Fransa Cumhurbaşkanı, İngiltere ve Batı Almanya Başbakanları, 1959 Aralık ayında bir toplantı yaparak, gelişme yolunda olan ülkelere uluslararası işbirliği içinde yardım yapılmasını öngörmüşlerdir. Gelecekteki işbirliğinin belirlenmesi amacıyla 13 ülke ve AT Komisyonunun katılımıyla 12- 13 Ocak 1959 tarihlerinde Özel Ekonomik Kongre toplanmıştır. Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütünü OECD' ye dönüştürmek amacıyla Hazırlık Komitesi görevini 23 Kasım 1960 tarihinde Paris'te imzalamıştır. OECD' yi kuran anlaşma, 14 Aralık 1960 tarihinde Paris'te imzalanmıştır. Paris Antlaşması 30 Eylül 1961' de yürürlüğe girmiştir. OECD' nin üç temel amacı vardır. Bunlardan ilki üye ülkelerde kendi kendine yeterli en yüksek ekonomik gelişme ve istihdamı sağlamak, bu arada mali istikrarı korumaktır. Diğerleri, üye olan ve olmayan ülkelerde ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktır. Sonucusu da dünya ticaretinin uluslararası taahhütler dahilinde ve ayrımcı olmayan oranda gelişmesine yardımcı olmaktır. Bkz: S. Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar** (Dördüncü baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 1998), s. 29-31.

⁹⁶ EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi) 4 Ocak 1960' tarihinde Stokholm' da, İngiltere, Avustralya, İsveç, İsviçre, Danimarka, Norveç ve Portekiz arasında imzalanmış ve 3 Mayıs 1960 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. EFTA' nın tam istihdamı sağlamak, hayat seviyesini yükseltmek, ekonomik istikrarı temin etmek ve dünya ticaretinin gelişmesine katkıda bulunmak gibi genel amaçları yanında üye ülkeler arasındaki ticarete adil bir rekabet ortamı sağlamak ve sözleşme kapsamı içinde kalan bölgelerde üretilen hammaddelerin arzında göze çarpan farklılıklardan kaçınmak gibi özel amaçları da vardır. Bkz: S. Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar** (Dördüncü baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 1998), s.441.

topluluk dışı ülkelerden yapılan muafiyetli ithalatın kalkması nedeniyle, bir kısım ihracat mallarının fiyatı yükselecek ve bu da ihracatı zorlaştıracaktır⁹⁷

	AMAÇ	SONUÇ
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)	İhracatın artırılması zorunluluk olarak görülmüş ve geleneksel ihracat ürünlerinin satışının artırılması ve dış talebi fazla olan yeni malların dış piyasaya satılarak ihracat yapısının değiştirilmesi hedef alınmıştır.	Planda hedeflenen ihracat artışı için bir takım tedbirler alınmıştır. İthal ikamesine dayalı bir sanayileşme politikası benimsenmiş ve ülkenin kalkınmasının devlet tarafından yapılması öngörülmüştür.
İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972)	İBYK Planında ekonomide yüksek düzeyde bir gelişme hızını sağlamak ve sürdürmek temel hedef olarak belirlenmiştir. Sanayi bu plan döneminde sürükleyici sektör olarak kabul edilmiştir.	Bu plan döneminde İthal ikamesine önem verilmiş ve ödemeler dengesindeki açığı azaltmak için mevcut olan sanayi kollarıyla ihracat arttırılmaya çalışılmıştır. Plan döneminde %7 olarak hedeflenen büyüme hızı %6.9 olarak gerçekleşmiştir.
Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)	Bu plan döneminde ihracatın artırılması ve ihracat yapısının tarım ürünlerinden sanayi ürünlerine doğru kayması için ihracatta vergi iadesi ve dış pazarı geliştirme yardımı yapılmasına imkan veren bir politika izlenmesi kararlaştırılmıştır.	Hızlı bir sanayileşme ile dışa bağımlılığı azaltan bir sınıai yapının oluşturulması için bu plan döneminde ara ve yatırım malları sanayilerinin payının arttırılmasına önem verilmiştir. Üçüncü plan döneminde planlanan hedeflere ulaşamamıştır. Bunun nedeni de özendirme politikasının petrol krizi dolayısıyla başarısızlıkla sonuçlanmasıdır.

⁹⁷ Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Olası Etkileri, T.Garanti Bankası A.Ş. M. Analiz Koordinasyon Müdürlüğü, s.12.

<p>Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1979-1983)</p>	<p>Türkiye'nin dış ödeme gücünü yükseltmek ve dış ödemeler dengesine ulaşmayı kolaylaştırmak bu planın temel hedefini oluşturmaktadır. Hedeflenen ihracatın gerçekleştirilmesi için geleneksel tarım ürünleri yanında sanayi ürünleri ihracatının artırılması ve gerekli önlemlerin alınması ilke olarak kabul edilmiştir.</p>	<p>24 Ocak 1980 Kararları ile ithal ikameci politika bırakılarak ihracatın teşvikine ağırlık veren bir sanayileşme politikası izlenmeye başlanmıştır. 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren döviz kurları günlük olarak belirlenmeye başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda ihracatta artışlar meydana gelmiştir. 12 Eylül askeri darbesi ve 24 Ocak İstikrar tedbirleri bu planın uygulanmasını imkansız hale getirmiştir.</p>
<p>Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)</p>	<p>Bu plan döneminde de ihracatın özendirilip artırılması ve döviz sağlayıcı faaliyetlerin teşviki ilke olarak kabul edilmiştir.</p>	<p>İhracatın artırılması için bu plan döneminde parasal teşvikler uygulanmıştır. Sanayileşme de öncü rol özel kesime verilerek daha fazla yatırım yapılması sağlanmıştır. Bu plan döneminde de planlanan hedeflere ulaşamamış ancak hedeflere yaklaşmıştır.</p>
<p>Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)</p>	<p>Bu plan döneminde ihracatın teşvik edilmesi ve artırılması için bir takım tedbirler alınmıştır. İhracat kredisi, ihracat sigortası ve ihracat kredi sigortası sistemlerinin geliştirilmesine çalışılmıştır.</p>	<p>İhracat bu plan döneminde de çeşitli teşvikler ile özendirilmeye çalışılmıştır. Döviz kuru politikası dış rekabet gücünü devam ettirecek şekilde yürütülmeye çalışılmıştır.</p>
<p>Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)</p>	<p>Bu plan döneminde doğrudan üretimde bulunan ve piyasalara müdahale eden devlet anlayışı bırakılarak ekonomik birimlerin de piyasa ekonomisi dahilinde etkin olarak faaliyet göstermelerine öncelik tanınmıştır. Yedinci plan Türkiye'yi küreselleşmenin avanta</p>	<p>Yedinci plan döneminde ihracat artışına süreklilik kazandırmak için ihracata yönelik sanayiler teşvik edilmiştir. İhracatçıların uluslararası piyasalarda rekabet edebilmesi için ihracatçılara eximbank aracılığı ile destek verilmiştir.</p>

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Hükümetler, ticaret yaptıkları ülkeler ile olan ödemelerini belli bir düzen içinde gerçekleştirmek için dış ödemeler dengesini etkileyen döviz kuru ile ilgili bir çok önlem alırlar. Döviz kuru politikası olarak tanımlanan bu önlemler ile dış denge esnek kur sisteminde arz ve talebe göre, esneklik kazandırılmış kur sisteminde ise, hükümet kararı ile belirlenmektedir⁹⁸.

Türkiye' de devalüasyon döviz kuru politikası aracı olarak kullanılmıştır. Bu politika ile ülke parasının değeri yabancı ülke paraları karşısında düşürülerek ülke malları cazip hale getirilmeye çalışılmış ve bunun sonucunda da ihracatı arttırmak hedeflenmiştir.

Bu bölümde Türkiye' de uygulanan döviz kuru politikaları ele alınarak bu politikaların ihracat üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır.

1. DÖVİZ KURU DEĞİŞİMLERİNİN İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Döviz kurunda meydana gelen değişimler iç ve dış piyasalar arasındaki nisbi fiyat yapısını etkilemektedir. Ülke parasının değer kaybetmesi olarak tanımlanan devalüasyon, ihracatçı ve ihraç edilecek mal yönünden ülke içinde oluşan fiyat seviyesini dış piyasa fiyatlarına göre ayarlayarak dış piyasalarda daha önce pahalı olan

⁹⁸ S.Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim* (Beşinci baskı, İstanbul: Beta basım yayım dağıtım, 1997), s.504-505.

malların bu dezavantajını ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle yapılan bir devalüasyon ile ihracata canlılık kazandırılır ve artırılır, ya da daha önce ihraç edilmeyen bir mal ihraç edilebilecek bir duruma getirilir.

Devalüasyon ihracatı teşvik etmek amacıyla kullanılan bir döviz kuru politikası aracıdır. Devalüasyon ihracatı belli ihtimaller çerçevesinde etkilemekte ve arttırmaktadır. Bu ihtimallerin neler olduğu aşağıda sıralanmaktadır.

- Dış piyasalarda fiyatlar sabit iken iç fiyatlar yükselme eğiliminde ise ve dış piyasalarda ihraç malları rekabet edemiyorsa yapılan bir devalüasyon, nisbi fiyat yapısını eski seviyesine döndürerek ihracatın önündeki fiyat engellerini ortadan kaldırır.
- Dış piyasalarda fiyatlar sabit iken iç fiyatların yükselmesi durumunda ülke parası yüksek hale geldiği için ihracat giderek gerileyecektir. Böyle bir durumda ihracat yapabilmek için ortaya çıkan iç ve dış fiyat seviyesinin değiştirilmesi gerekir.
- İç piyasada fiyatların sabit fakat dış piyasalardaki fiyatların gerileme gösterdiği durumlarda ise ülkenin ihraç edeceği ürünler açısından rekabet gücü ortaya çıkmaktadır. Çünkü döviz olarak ifade edilen dış fiyatların düşmesi ile ihracatçıların milli para ile ifade edilen birim fiyatları da düşmüş olacaktır. Oluşan yeni fiyat seviyesi maliyet ve belli bir kâr seviyesini karşılamaya yetmiyorsa ihracatta gerileme başlayacaktır. Böyle bir durumda devalüasyon ihracatçının, birim ihracattan elde edeceği milli para miktarını arttırmaktadır.
- Veri bir dış fiyat seviyesinde ülke mallarının maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle ihraç imkanı bulunamıyorsa; yapılacak bir devalüasyon ile iç maliyet ve dış fiyat seviyelerini birbirine yaklaştırmak gerekecektir.
- Bu ihtimale göre; ihracatın karlılığı ön planda olmalıdır. İç maliyetler dış piyasalarda rekabet edebilecek durumdadır. Ancak ihracat belli riskler taşıdığı için üretici veya tüccarın dış piyasalarda rekabet edemediği ve tamamen iç piyasaya dönük olarak çalıştığı durumlarda, yapılan bir devalüasyon dış piyasaların kârlılığını arttıracaktır. Böylece, iç piyasaya sunulan mallar dış piyasalara sunulmaya başlayacaktır.

Yukarıda açıklanan ilk iki ihtimalde zamanla iç ve dış fiyat seviyelerinde meydana gelen farklılaşmalar ve bu farklılaşmanın giderilmesi; son iki ihtimalde ise; yapısal nitelikli şartlar nedeniyle ihracatın önünde uzun zamandan beri oluşmuş engellerin ortadan kaldırılması söz konusu olmaktadır. Bu ihtimallerin her biri için farklı kur ayarlama oranları gerekmektedir⁹⁹.

Döviz kurunda meydana gelen değişimlerin dış ticaret üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla bazı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bunlar; Esneklikler, Massetme, Arz yönlü ve parasalcı yaklaşımdır.

1.1. Esneklikler Yaklaşımı

Bir ülkede ulusal paranın değer kaybetmesi sonucunda ithal mallarının fiyatı, ülke parası cinsinden yükselmekte, ihraç mallarının fiyatını da yabancı paralar cinsinden düşmektedir. Dolayısıyla yapılan bir devalüasyon ithalatı kısırkken, ihracatı da teşvik edici bir etki yaratmaktadır¹⁰⁰.

Esneklikler yaklaşımı yada "Nisbi Fiyatlar" yaklaşımı ile paranın değerinde meydana gelen kayıpların (devalüasyon) ihracatı artırıp arttırmayacağı ya da ne oranda bir devalüasyonun ihracatı ne kadar arttıracığı ölçülmektedir. Esneklikler yaklaşımına göre; döviz kurunda meydana gelen değişimler, bir ülke mallarının diğer ülke mallarına olan nisbi fiyat oranını değiştirmektedir.

Esneklikler yaklaşımına göre; döviz kurunda meydana gelen değişimler ihracatı yapılan malların hacmini ve fiyat yapısını değiştirmektedir. Bu nedenle yapılan bir devalüasyon sonucunda ihraç mallarının fiyatları iç fiyatlara oranla artar. Böylece hem iç fiyatların hem de maliyetlerin yüksekliği nedeniyle ihracat arzında varolan tıkanıklık giderilmiş olur. Devalüasyon nedeniyle ülkedeki ihraç mallarının fiyatı ucuzlayacağı

⁹⁹ Ömer Abuşoğlu, *Döviz Kuru Politikalarının İhracat Üzerindeki Etkisi (1980-1988 dönemi)*, TOBB Yayını, 1990, s.69-71.

¹⁰⁰ S.Rıdvan Karlık, *Uluslararası Ekonomi (Dördüncü basım, İstanbul: Beta basım yayım dağıtım, 1996)*, s.400.

için yabancılar bu malları daha çok talep ederler. Bu nedenle bu mallara olan talep artar¹⁰¹.

Esneklikler yaklaşımı döviz kurunda meydana gelen değişikliğin dış ticaret dengesini sağlayabilecek ortamı yaratan şartlarını belirlemektedir. Marshall- Lerner şartı olarak adlandırılan bu şartlar iki varsayıma dayanmaktadır.

İlk varsayım ülkenin dış ticaret bilançosunun başlangıçta dengede olduğuna, ikinci varsayım ise, ülkenin ithal ve ihraç ettiği malların arz esnekliğinin sonsuz olmasına dayanır.

Döviz kurunda meydana gelen bir değişikliğin dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etki yaratabilmesi için her iki ülkedeki talep esneklikleri toplamının birden büyük olması gerekmektedir.

$$n^x + n_m > 1$$

n^x : İhracat talep esnekliği

n_m : İthalat talep esnekliği

İthal mallarının yurtiçi talep esnekliği ile ihraç mallarının dış talep esnekliği toplamının bire eşit olması durumunda döviz kuru yükselecek ancak bu yükseliş ödemeler bilançosu üzerinde hiçbir etki yaratmayacaktır, yani ülkenin devalüasyon yapması, ödemeler bilançosu üzerinde hiçbir etki yaratmayacaktır. Esneklikler toplamının birden küçük olması durumunda ise döviz kurunda meydana gelen yükseliş, ülkenin ödemeler bilançosunu olumsuz yönde etkileyecektir. Eğer bu şart geçerli iken döviz kuru düşerse, yani ülke parası değer kazanırsa (revalüasyon) ticaret bilançosu olumsuz yönde etkilenir. Ancak esneklikler toplamının birden büyük olması durumunda ülke parasının değer kaybetmesi (devalüasyon) ile ülkenin ödemeler bilançosu dengesi sağlanabilir¹⁰². Esneklikler yaklaşımına göre devalüasyonun başarılı olabilmesi için bazı faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bunların neler olduğu aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

¹⁰¹ Abuşoğlu, a.g.e., s. 72-73.

¹⁰² Karluk, a.g.e., s. 400-403.

Talep Esnekliklerinin Yüksekliği: İhraç mallarının dış talep esnekliklerini incelerken bir malın toplam dünya talebi ile sadece ülke malına düşen piyasa payı arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Bu şekilde genel talep esnekliği düşük bir malın, ülke ihracatına yönelik talep payının yüksek derecede esnek olabileceği görülebilir. Örneğin, tütünün dünya talebinin çok düşük olduğu bir durumda tütün fiyatında meydana gelen bir değişme, tütünün talebini hiç etkilememekte veya çok az uyarıcı etki yapmaktadır. Böyle bir durumda bile devalüasyon yapılarak tütün fiyatı öteki üretici ülkelere göre düşürülürse dünya tütün talebinin daha büyük bir payı ülkeye çekilebilir.

İhraç Mallarının Arz Esnekliği: İhraç ürünlerinin dış talep esnekliği yüksek olsa bile eğer üretim kolaylıkla arttırılamıyorsa devalüasyonun talebi uyarıcı etkilerinden yararlanmak mümkün değildir. Eğer arz esnekliği sıfır ise talep ne olursa olsun ihracat hacmi değişmeyecek dolayısıyla mallar düşük fiyattan satılacağı için ihracat gelirleri devalüasyon oranında düşecektir. Arz esnekliğin bire eşit olursa ihracat gelirlerinde meydana gelen değişme sıfır olacaktır.

Bu nedenle devalüasyonun yaratacağı talep artışlarını karşılamak için ya yeterince mal stoku yapılmalı, ya da dış talep artışının harekete geçireceği, ihracata yönelik boş bir üretim kapasitesi bulunmalıdır.

İthal Mallarının Yabancı Arz Esnekliği:Devalüasyonun ithalatı kısarak döviz tasarrufu sağlayıcı bir etki yaratabilmesi için ithal mallarının yabancı ülkedeki fiyatlarının değişmemesi gerekir. Bir ülkenin ithalat talebini azaltması yabancı satıcıları ihracat fiyatlarını düşürmeye zorlayabilir.

Yabancı ihracatçı, eğer bir ülke talebini kısınca üretimini derhal daraltabiliyorsa kendisi için bir sorun yoktur. Fakat üretimini kısamıyor ve elinde kalan malı satmak için başka piyasalarda bulunamıyorsa o zaman eski piyasayı yeniden kazanabilmek için fiyatları düşürme yoluna gidebilir. Yabancı fiyatlar düştükçe ithal mallarının ulusal para cinsinden fiyatları ucuzlayacağı için devalüasyonun tasarruf sağlayıcı etkisi zayıf olmamaktadır.

İç Fiyatların Sabit Tutulması: Devalüasyonun başarılı olabilmesi için devalüasyondan sonra oluşacak fiyat artışlarının önlenmesi en önemli koşullardan biridir.

Devalüasyonun amacı döviz kuru ile ulusal fiyatlar arasındaki dengeyi sağlamak ve ülkenin dış rekabet gücünü arttırmaktır. Fakat, devalüasyondan sonra fiyatlarda oluşan artış devam ederse bu amaç gerçekleştirilemez.

Yerleşik Piyasalar ve Tüketici Alışkanlıkları: Uluslararası ticarette alışkanlıklar ve gelenekler oldukça etkilidir. Geçmişte olan ticari ilişkiler, tüketicilerde belirli ülkelerin mallarına karşı olumlu veya olumsuz tavırların oluşmasına neden olabilir. Örneğin, bazı ülkelerin malına aşırı düşkünlük ya da bazı ülkelerin mallarının kalitesizliğine inanılması gibi. Bu gibi durumlarda o ülke mallarının talep esneklikleri düşük olacağı için, devalüasyon ihraç fiyatlarını ucuzlatsa bile talep edilen miktarları arttırmak kolay olmamaktadır¹⁰³.

1.2. Toplam Harcama (Massetme) Yaklaşımı

Devalüasyon konusunda esneklik yaklaşımına dayanan geleneksel açıklamalar bir çok iktisatçı tarafından eleştirilmiştir. En önemli eleştiri konusunu da dış ticarete giren malların arz, talep ve fiyatları dışında kalan tüm ekonomik değişkenlerin sabit varsayılması oluşturmaktadır.

Toplam harcama veya massetme yaklaşımı bu eksikliği gidermek amacıyla ortaya atılmıştır. Toplam harcama yaklaşımında devalüasyonun dış dengeyi sağlayıcı etkileri milli gelir üzerinde yaptığı değişmeler yoluyla açıklanmaktadır.

Toplam harcama yaklaşımına göre, dış ticaret açığı bir ülkenin tüketim, yatırım ve kamu harcamalarının, toplam üretiminden daha fazla olması demektir. Bu yaklaşıma göre, dış denge, ülkenin toplam mal ve hizmet kullanımının yurtiçi üretim toplamına eşit olması ile sağlanır.

¹⁰³ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (Ondördüncü baskı, İstanbul: Güzem yayınları, 2001), s. 468-470

Bir ekonomide milli gelir dengesi planlanan toplam talebin, toplam yurtiçi üretime eşitlenmesi ile sağlanmaktadır. Kapalı bir ekonomide, ülkede yaşayan insanların toplam harcamaları, yerli üretime olan toplam talebe eşittir. Açık bir ekonomide ise yurtiçi üretimin bir kısmı ihraç edilmekte, ülkede yerleşik kişilerin harcamalarının bir bölümü de yabancı mallara yani ithalata gitmektedir. Açık bir ekonomide, toplam yurtiçi harcamalarla, yurtiçi üretime yönelik toplam talep arasında bir fark vardır.

Bir ekonomide toplam talep (A), tüketim (C), yatırım (I) ve kamu harcamalarından (G) oluşmaktadır. Toplam talep içinde dış alem giderleri de vardır. Bu nedenle toplam yurtiçi harcamalardan ithalat giderleri (M) çıkarılır ve buna yurtdışı talep yani ihracat eklenince toplam talebin yurtiçi üretime yönelik bölümü elde edilmiş olur. Bu toplam, yurtiçi üretim yada milli gelir anlamına gelmektedir. İhracat ve ithalat farkı ise dış dengeyi (B) ifade etmektedir.

$$\text{Toplam harcamalar (toplam talep)} = A = C+I+G$$

$$\text{Toplam yurtiçi üretim} = A+B=(C+I+G)+(X-M)$$

Toplam talebin toplam üretime eşitlenmesi şeklindeki milli gelirin (Y) denge koşulu:

$$Y=A+B \text{ veya}$$

$$B=Y-A \text{ dır.}$$

Burada, B, dış ticaret dengesi açığının (veya fazlasının) milli gelir ile toplam yurtiçi harcamalar arasındaki farktan oluştuğunu gösterir.

Dış ticaret bilançosunda dengenin sağlanabilmesi için yurtiçi üretim ve yurtiçi harcamaların ($Y=A$) birbirine eşit olması gerekmektedir. Yurtiçi üretim, yurtiçi harcamalardan küçük ise ($Y<A$) dış ticaret bilançosu açık vermektedir. Yurtiçi üretimin yurtiçi harcamalardan büyük ($Y>A$) olması durumunda dış ticaret bilançosu fazla verecektir.

Ekonomide eksik istihdamın olduğu bir durumda yapılan devalüasyon, meydana gelen fiyat etkileri nedeniyle ihracat endüstrilerine olan dış talep ile ithalata rakip endüstrilere yönelik iç talebi uyandırır. Dış ticaret sektörlerinde talebin artmasına neden olan uyarılma çoğaltan mekanizması ile tüm ekonomiye yayılarak reel milli geliri uyarılmaktadır. Böylece yurtiçi üretimde sağlanan artış (Y-A) yı yani ülke aleyhine olan yurtiçi üretim ile yurtiçi harcama arasındaki farkı (dış ticaret bilançosu açığını) giderici ve dış dengeyi sağlayıcı bir etki yaratmaktadır.

Ekonomide tam istihdamın olduğu bir ortamda yapılan devalüasyon ise dış dengeyi sağlamakta etkili değildir. Çünkü ihracat ve ithalata rakip endüstrilere yönelen talep artışları çoğaltan mekanizması ile tüm ekonomiye yayılmakta ancak toplam yurtiçi üretimi arttırmamaktadır. Harcamalardaki genişlemenin neden olduğu talep artışı ithalat yoluyla yurtdışından karşılanmaktadır. Milli gelir sabit kalırken yurtiçi harcamalar artacak ve ülke aleyhine olan yurtiçi üretim dengesi daha da bozulacaktır. Tam istihdam durumunda yapılan bir devalüasyon dış ticaret açığını daraltmamakta aksine büyümektedir. Bu nedenle dış denge kur mekanizmaları ile değil, para ve maliye politikaları gibi harcama kısıcı politikalar uygulanarak sağlanabilir¹⁰⁴.

1.3. Parasalcı Yaklaşım

1960'lar ve 1970'lerin başlarında bazı paracı iktisatçılar Esneklikler ve Massetme yaklaşımını yetersiz bularak eleştirmişlerdir. Paracı iktisatçılara göre, Esneklikler ve Toplam Harcama yaklaşımı devalüasyonun parasal sonuçlarını dikkate almamaktadır.

Esneklikler ve toplam harcama yaklaşımı ödemeler dengesi ile ilgili olarak parasal sonuçların olmadığını savunmaktadırlar. Esneklikler ve toplam harcama yaklaşımı sadece dış ticaret bilançosuna uygulanmakta sermaye işlemlerini ise ihmal etmektedir. Parasalcı yaklaşımı ileri sürenler ise hem dış ticaret bilançosuna hem de

¹⁰⁴ Seyidoğlu, a.g.e., s. 468-470.

sermaye işlemlerine önem vererek dış ticaret dengesinin sağlanabileceğini savunmaktadırlar¹⁰⁵.

Parasalcı iktisatçılara göre, reel para talebi reel milli gelire bağlıdır. Fiyatlar yükseldiği zaman parasal stokların reel değerini sabit tutmak için nominal para talebi de artar. Devalüasyona bağlı olarak ortaya çıkan para talebi Merkez Bankası'nın emisyon hacmini arttırmasıyla karşılanamıyorsa yurtdışından ülkeye girecek net döviz gelirlerinin sağladığı ulusal para artışıyla karşılanacaktır.

Parasalcılara göre döviz fonlarının ülkeye girişi ,ithalatın azalması ve ihracatın artması gibi dış ticaret işlemlerinin yanında mevcut yabancı tahvillerin satılıp paraya çevrilmesi ve yeni tahvil çıkartılıp dış sermaye piyasalarında satılması gibi sermaye işlemleri ile gerçekleştirilmektedir.

Merkez Bankasının yurt dışından ülkeye döviz fonlarının girmesiyle birlikte emisyon hacmini arttırması ile para talebi karşılanmış ve ödemeler bilançosu dengesi sağlanmıştır. Parasalcı yaklaşıma göre, dış dengenin sağlanması için para arz ve talebi arasındaki dengesizliğin giderilmesi gerekmektedir.

Parasalcılara göre devalüasyonun etkisi geçicidir. Dış denge ancak parasal denge sürdürüldüğü sürece geçerli olmaktadır. Parasal denge bozulduğunda dış dengede ortadan kalkacaktır¹⁰⁶.

1.4. Arz Yönlü Yaklaşım

Geleneksel yaklaşımda, kur değişimleri mevcut üretim ve arz yapısı içinde arz talep esnekliğine bağlı olarak sadece ihracatı uyarmaktadır. Arz Yönlü yaklaşım ise, geleneksel esneklik yaklaşımından daha ileri bir adım teşkil etmektedir Arz yönlü yaklaşımda devalüasyonlar geleneksel fonksiyonların yanında ekonomide kaynak

¹⁰⁵ Erol İyiboçuk, *Uluslararası İktisat Teori ve Politika* (Üçüncü baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1995), s. 292.

¹⁰⁶ Seyidoğlu, a.g.e., s. 470-471.

dağılımını ihraç sektörlerine doğru yönlendirebilecek bir güç olarak görülmektedir. Yani devalüasyonlar arz ve talep esnekliği çerçevesinde ihracatı uyarmak yanında, ihraç mallarının arz esnekliğini de yükseltecektir.

Arz yönlü yaklaşım kaynak dağılımının ihraç sektörlerine devalüasyonlar tarafından nasıl yönlendirileceğini genel bir varsayım olarak kabul ederek buna yönelik bir döviz kuru belirlemeye çalışmıştır. Bu yaklaşım, devalüasyonun ihracatı ve üretimi uyardığı, ve ikisi arasında tartışmasız bir ilişki olduğu varsayımını kabul eden, bir döviz kuru belirleme yoludur. Bunun bir metot olarak kullanılabilmesi için döviz kuru ayarlamalarında ihracat sektörlerine önem verilmeli ve diğer ihracat sektörlerinin önüne geçirilmesi sağlanmalıdır.

Bu görüş, ihracat sektörlerinde maliyet itişli veya talep kaynaklı bazı olaylarca (içerdeki talep enflasyonu gibi) yönlendirilen nisbi fiyat bozulmaları durumunda ortaya çıkan ihracat tıkanıklarının döviz kuru ayarlamaları yolu ile giderilmesi esasına dayanır. Bu yaklaşım, döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisini, İhraç mallarının yurt içi ve yurt dışı nisbi fiyat seviyeleri bakımından ve ihraç sektörlerinde maliyetler bakımından olmak üzere iki yönlü olarak ele almaktadır.

Nisbi fiyat yapısında meydana gelen bozulmalar ihracatı engelleyen ve daraltan bir engeldir. Döviz kuru ayarlama mekanizması, ihracatın genişlemesi için fiyat teşvikleri sunması, nisbi fiyat yapısında bozulmaların önlenmesi ve ihracat arzındaki dar boğazların giderilmesinde kullanılan en önemli yoldur. Bu etki daha çok ihracatı hemen yapılan veya ihraç edilebilir nitelikteki mallar için geçerlidir. Temel ihracat sektörlerindeki karlılığının ve dış piyasalardaki rekabetin sürdürülebilmesinde kur ayarlamaları en iyi politika olmaktadır. Yaklaşımın maliyetlerle ilgili olan ikinci yönünde ise mevcut ihracat sektörlerinden çok potansiyel sektörler dikkate alınmaktadır. Kur ayarlamalarında sadece fiili ihracatın değil, belli bir destekle ihracata açılma ve genişleme imkanı olan marjinal ihracat sektörlerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu şekilde potansiyel ihracat ürünlerinin üretim maliyetleri ile dünya fiyatları arasındaki ilişkiye yaklaşmak amaçlanmaktadır. Döviz kuru ayarlama sürecinde söz konusu sektörlerin maliyet yapıları dikkate alınarak yeter seviyede bir ayarlamaya gidildiğinde, bunların ihracata açılmasını mümkün kılacak şekilde maliyet farkları

ortadan kaldırılabilecektir. Ancak, yapılacak ayarlamaların mutlaka bu maliyet farklarını giderebilecek büyüklükte olması gerekir. Böyle bir uygulamanın sonunda, yüksek maliyetlerden dolayı dışa açılmayan marjinal ihracat sektörleri olarak nitelendirilebilecek genç endüstriler, karlılık sınırına getirilebilir ve karşılaştırmalı maliyetlerden dolayı ortaya çıkan ihracat engelleri ortadan kaldırılabılır.

Arz yönlü yaklaşımda döviz kuru ayarlamasının ihracatı artırmadaki başarısı, ihracat sektörlerinin tümünü kapsayabilme derecesine bağlıdır. Bunlar kapsanabildiği ölçüde, arzın kur değişmelerine tepkisi de büyük olacaktır.

Geleneksel esneklik (veya nisbi fiyat) yaklaşımında; döviz kurunun ihracatı etkileme derecesi arzın esnekliğine bağlıdır. Arzın esnekliğinin büyüklüğü ölçüsünde ihracat miktarı da artacaktır. Arz yönlü yaklaşımda ise; döviz kurunun ihracatı etkileme derecesi arz esnekliğine bağlı olması yanında, ihracatta yapısal gelişmeler ve kaynak tahsisleri sağlayabileceği kabul edildiğinden, arzda kaymalar getirebilecek ve arzı daha esnek hale getirebilecek bir güç olarak görülmektedir¹⁰⁷.

2. TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARI

2.1. 1923-1980 Dönemi

Türkiye'de 1923 yılında koruyucu gümrük tarifeleri uygulaması ile vergi hadlerinde ayarlama yapılarak, dolaylı bir uygulamaya gidilmesine rağmen Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda bir döviz kontrol sistemi yoktu¹⁰⁸.

Dünya ekonomisinde 1870 yılından Dünya ekonomik bunalımının başladığı 1929 yılına kadar altın standardı uygulanmıştır. Bu uygulamanın sonucu olarak da sabit döviz kuru, uluslararası para sisteminin esasını oluşturmuştur. 1914 yılında 1 ABD doları 0.052 ons altına, İngiliz sterlini 0.257 ons altına konvertibl olduğu için, 1Sterlin 4.94 ABD dolarına eşitti.

¹⁰⁷ Abuşoğlu, a.g.e., s.74-78.

¹⁰⁸ Erdoğan Alkin ve diğerleri, *Türkiye' de izlenen Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler* (Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981), s.3.

Türkiye’de 1923 yılından 1929 yılına kadar olan dönemde Türk Lirası konvertibildir. Yine bu dönemde Türkiye’de altın standardı geçerli olmuştur. 1929 yılında yürürlüğe giren 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu ile döviz spekülasyonunu önlemek, döviz alım ve satım işlemlerini düzenlemek ve sınırlandırmak amacıyla Maliye Bakanlığına yetki verilerek konvertibiliteden uzaklaşmış, 25.2.1930 yılında 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanunun yürürlüğe girmesiyle de Türk Lirasının konvertibilitesine son verilmiş böylece Türk Lirasının diğer paralar karşısındaki değeri belirlenmeye çalışılmıştır¹⁰⁹. 1930 yılından 1973 yılına kadar Türkiye’de döviz kuru sabit fakat ayarlanabilir kur sistemine göre belirlenmiştir¹¹⁰.

1929 yılında Dünya’da yaşanan ekonomik bunalım ile birlikte işsizlik artmış, hiper enflasyon ortaya çıkmıştır. 1929 bunalımı ile birlikte dünya para sisteminde de hızlı bir değişim başlamıştır. Bu dönemde Türk Lirası, değer kaybetmiş ancak istikrarını da koruyabilmiştir.

1929 yılında dünya ekonomisindeki gelişmelerle birlikte Türk Lirası değer kaybetmeye başlamıştır. 1929 yılında Lozan antlaşmasının ticari hükümlerinin sona ermiş olması ve yeni Gümrük Rejiminin uygulamaya gireceği beklentisiyle ithalat 1929 yılında artış göstermiştir. Türkiye’nin Merkez Bankası oluşturulmasına yönelik çalışmaları sürerken, bu döneme kadar Merkez Bankasının görevlerini yerine getiren Osmanlı Bankası’ nın Türk Lirası rezervi yapmaktan vazgeçerek piyasaya para sürmesi, Türk Lirası’ nın değer kaybetmesine neden olmuştur.

1929 yılında Türkiye, kendi gümrük yasasını yürürlüğe koyarak ulusal tarifesine kavuşmuş ve 1929 yılının sonunda dış ticaret açığı önceki yıla göre % 100 artarak 101 milyon Türk Lirasına ulaşmıştır¹¹¹. İlk kur ayarlaması 1931 yılında yapılarak 1 Sterlin 10.30 TL. olarak belirlenmiştir¹¹².

¹⁰⁹ Karluk, a.g.e., s.505.

¹¹⁰ S.Rıdvan Karluk, *Uluslararası Ekonomi* (Üçüncü baskı, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 1991), s.373.

¹¹¹ S.Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim* (Beşinci baskı, İstanbul, Beta basım yayım dağıtım, 1997), s.505-506.

¹¹² Alkin ve diğerleri, a.g.e., s.4.

1931 yılında faaliyete geçen Merkez Bankasına Türk Lirası'nın dış istikrarını altın standardına bağlı kalarak sağlama görevi verilmiştir. Bu dönemde Türk Lirası iç fiyatların hızla artması nedeniyle aşırı değer kazanmış, 1938' de 1dolar 126 kuruş iken 1943' de 130 kuruşa yükselmiştir.

Deflasyonist para politikası uygulaması sonucunda Türk Lirası değer kaybetmek yerine değer kazanmıştır. II. Dünya Savaşı ile birlikte döviz kontrol rejimi daha sıkı bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. Savaş giderlerinde meydana gelen artışı karşılamak için vergiler arttırılmadığı için bütçede açık oluşmuş, Merkez Bankası da cari giderleri finanse etmek için emisiyona gitmiştir. Türk Lirası'nın dış değerindeki istikrar korunmuş ancak Türk Lirası'nın iç değerindeki düşüşün önüne geçilememiştir.

1946 yılından sonra dünya üzerinde yeni bir ekonomik yapılanma başlamıştır. II. Dünya savaşından sonra kurulan IMF ve GATT gibi kuruluşlar savaş döneminde uygulanan döviz kontrol rejimine son vermiş ve dış ekonomik ilişkilerde liberalleştirmeyi teşvik etmişlerdir. II.Dünya savaşından sonra uygulanacak uluslararası para sisteminin esaslarını belirlemek üzere savaş devam ederken ABD' nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods şehrinde 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında konferans toplanmış ve Bretton Woods Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile birlikte Uluslararası Para Fonu kurulmuş ve savaştan sonraki uluslararası para konularını düzenleme görevi de bu fona verilmiştir. Altın döviz standardına dayanan bu sistem 1971 yılına kadar devam etmiştir.

Altın döviz standardı, 1971 yılına kadar devam etmiş bu yılda ABD Başkanı'nın dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmeler karşısında doların altına konvertibilitesini kaldırmasıyla sona ermiştir. Merkez Bankaları, 1971 yılından sonra ABD Merkez Bankasından dolar karşılığında onsu 35 dolardan altın elde etme hakkını kaybetmişlerdir. Sistemin esasını oluşturan sabit döviz kuru ise, 12.2.1973 tarihine kadar devam etmiştir. Türkiye 1973 yılına kadar ayarlanabilir sabit kur sistemini benimsemiştir. 1973 yılında Bretton Woods sisteminin fiilen sona erdikten sonra esneklik kazandırılmış sabit kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır.

II. Dünya savaşına katılmadığı halde savaşın getirdiği tüm olumsuz şartlardan etkilenen Türkiye'de 1939-1945 yılları arasında ithalat azalmış, ihracatta prim

uygulanmasına gidilmiş, savunma harcamalarını karşılamak için aşırı emisyonla gidilmesi ile fiyatlar 4 kat artmıştır¹¹³. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk Lirası'nın iç ve dış değeri arasında önemli ölçüde farklar oluşmuştur. 1931 yılından 1946 yılına kadar Türk Lirası'nın değerine dokunulmamış ve bu yıllarda ekonomi kendi halinde bir politika izlemiştir¹¹⁴. Almanya'ya yönelik yapılan ihracatın, sterlin ve dolar sahalarına kayması nedeniyle fiyatlar artmış bunun sonucunda da ihracat gelişmemiştir. 7 Eylül 1946 tarihinde Cumhuriyet döneminin ilk döviz kuru ayarlaması gerçekleştirilerek Türk Lirası'nın değeri ABD doları karşısında 130 kuruştan 280 kuruşa düşürülmüştür. 7 Eylül 1946 devalüasyonu ile Türk Lirası ABD doları karşısında değer kaybına uğratılmıştır.

Uygulanan sabit kur politikası ile genişleyen döviz talebi ve enflasyon, serbest döviz piyasasının kurulmasına neden olmuş, kredili ithalatın yarattığı çifte ödemelere, katlı kur uygulamasına, kısa dönemli borçların artmasına, ithalat güçlükleri sebebiyle üretim kapasitesinin eksik kullanımına ve döviz rezervlerinin erimesine neden olmuştur. Öte yandan kötü hava şartlarının tarımsal üretimi düşürmesi nedeniyle 1954' den sonra dış pazarlardaki olumlu şartlar ortadan kalkmıştır. Bunun sonucunda Hükümet, yeni bir istikrar programı hazırlamak zorunda kalmıştır. Bu dönem boyunca döviz politikası, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çerçevesinde yürütülmüştür.

Bozulan ekonominin iç ve dış dengelerini yeniden sağlamak için Hükümet, 4 Ağustos 1958 tarihinde IMF'nin teklifiyle bir istikrar paketini uygulamaya koymuş ve yapılan devalüasyonla 1 dolar 2.80 TL' den 9.00 TL' ye çıkarılarak % 221.43 oranında fiili bir devalüasyon yapılmış ve Türk Lirası dolar karşısında ikinci kez değer kaybına uğramıştır. 4 Ağustos 1958 yılında yapılan fiili devalüasyon 1960 yılında resmileştirilmiştir. 1958 devalüasyonu, bir yandan sistemin karmaşıklığının yarattığı bürokrasi, öte yandan istikrar önlemlerine bağlanan yeni dış kredilerle ilgili görüşmelerin uzaması nedeniyle beklenen olumlu etkileri geciktirmiştir. İç borçlanmayla ilgili önlemlerin yarattığı durgunluk, ödemeler dengesinin kapanmayan

¹¹³ Karluk, a.g.e., s.507-508.

¹¹⁴ www.dogus.edu.tr/dogustru/journal/sayi_3/m00041.pdf/18.04.2001

açıkları ve 1960 yılının siyasi olayları nedeniyle ekonomide beklenenin çok altında bir gelişme sağlanabilmiştir.

Türkiye, 27 Mayıs 1960 ihtilali ile birlikte planlı bir döneme girmiştir. 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve kalkınma, beş yıllık planlara bağlanmıştır. Planlı dönemde dış ticaretin, daha ayrıntılı biçimde programlanması amaçlanmıştır. Fakat, 1964 yılından başlayarak yeni bir enflasyon sürecine girilmesi ile birlikte Türk Lirası tekrar aşırı değerli bir duruma gelmiştir.

Türk Lirası'nın aşırı değer kazanması ihracatı olumsuz bir yönde etkilemektedir. Aşırı değerli Türk Lirası'nın ihracat üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek için 1963 yılında vergi iadesi sistemi getirilmiştir. 1964 yılından itibaren işçi dövizlerine, 1967 yılından sonra da turist dövizlerine prim ödenmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda 1964 yılından itibaren Türk Lirası, aşırı değer kazanmaya başlamıştır. Türk Lirası'nın aşırı değer kazanmasında izlenen içe dönük ithal ikameci politikalar da etkili olmuştur. Bu dönemde hükümetin, ihracatın teşvikini değil de hızlı kalkınma için ithalatın ucuzlatılması yoluna gitmesi nedeniyle, Türk Lirası yabancı paralar karşısında yüksek kur üzerinden değerlendirilmiş ve ülke parası sürekli değer kazanmıştır¹¹⁵.

1958 İstikrar Kararları ile kesin çözümlere ulaşamaması nedeniyle ülkede siyasi karışıklık meydana gelmiş ve 1960 yılındaki askeri darbe sonrası ekonomi kendini toparlamaya çalışmıştır. Bu dönemde uygulanan sabit döviz kuru ile yurtiçi fiyatların artması nedeniyle Türk Lirası aşırı değerli bir duruma gelmiştir. Ayrıca ülkede döviz sıkıntısı ortaya çıkmış ve ihracatta daralma başlamıştır. 1970 yılında iyice artan bu sıkıntılar nedeniyle hükümet yeni bir istikrar programı uygulamaya başlamıştır¹¹⁶.

1970' li yıllara girilirken dış ticaret açıklarındaki artış ve dış kaynak girişleri beklenen ölçülerde gerçekleşmemiş ve döviz darboğazı ortaya çıkmıştır. 10 Ağustos 1970 tarihinde hükümet yeni bir devalüasyon gerçekleştirerek 1 doları 9 TL' dan 15 TL' na yükselterek % 66.6 oranında bir devalüasyon gerçekleştirmiş ve Türk Lirasının

¹¹⁵ Karluk, a.g.e., s.508-509.

¹¹⁶ Koray Başol ve diğerleri, *Türkiye Ekonomisi* (İkinci Baskı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2001),s.282

değerini düşürmüştür¹¹⁷. 1970 devalüasyonu sonucunda ihracat ve işçi gelirleri artış göstermiştir. Bunun sonucunda da cari işlemler açığı küçülmeye başlamıştır. Savaşın olağanüstü şartlarının etkili olduğu yıllar dışında ödemeler dengesi ilk defa 1973 yılında fazla vermiştir.

1973' den sonraki yıllarda ithalat hızlı bir şekilde artarken ihracatta hiçbir gelişme olmamıştır. Rezervler tükenmeye başlamış, dış borçlanma artmış, ithalat kısılmıştır. Bu durum ekonomide eksik kapasite kullanımına yol açmıştır. Devalüasyon yapılması gerekli iken politik nedenlerden dolayı yapılamamış ve gerçekçi olmayan kur sorunları daha da artmıştır. 1973 yılından sonra TL' nin değeri küçük oranlarda fakat sürekli düşürülmüştür¹¹⁸.

Devalüasyondan sonraki yıllarda döviz kaynaklarının varlığı ve ABD dolarının uluslararası piyasalarda değer kaybetmesi ile birlikte doların TL karşılığı düşürülmüştür. Bu aynı zamanda Türk Lirası'nın dış değerinin esnek tutulması anlamındadır. 20 Eylül 1974 yılından sonra doların TL olarak karşılığı yükseltilmeye başlanmıştır. Yılda bir iki kez yapılan bu ayarlamalar ile sürekli devalüasyon izlenimi yaratılarak Türk Lirası'nın dış değeri belirsiz duruma getirilmiştir¹¹⁹.

1974-1981 yılları arasında ortaya çıkan ödemeler bilançosu sorununu aşmak ve döviz açıklarını gidermek için alınan önlemler ile Türk Lirası'nın resmi kuru sık sık ufak oranlı devalüasyonlarla ayarlanmıştır. Ülke parasının resmi kurunu yüksek tutmak prestij sorunu yapılmamış, fakat Türk Lirası'nın yabancı ülke paraları karşısındaki değeri serbest piyasa koşullarında belirlenmediği ve kambiyo kontrolleri azaltılmadığı için resmi kurun aşırı değerlenmesi kısmen de olsa devam etmiştir. Bu dönemde Türk Lirası'nın resmi kuru 1 dolar 14 TL iken 1 dolar 112 TL olmuştur. Türk Lirası resmi piyasada dolar karşısında %87.5 oranında değer kaybetmiştir¹²⁰.

Türkiye' de planlı dönemle birlikte sanayileşmede ithal ikamesine dayalı bir politika uygulanmaya başlanmış ve denge döviz kurunu yansıtmayan aşırı değerlenmiş

¹¹⁷ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi* (Altıncı baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000), s.162.

¹¹⁸ Karluk, a.g.e., s.510.

¹¹⁹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi* (Onuncu basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000), s.285.

¹²⁰ Şahin, a.g.e., s.335.

bir döviz kuru politikası izlenmiştir. Kurlar gerçekçi bir şekilde belirlenemediği için ekonomi politikaları döviz kuru politikaları ile tutarlı bir şekilde uygulanamamış bu durumda yapılan ayarlamalar dış dengeyi sağlamada yeterli olamamıştır. 1973 yılında izlenen aşırı değerlenmiş döviz kuru politikasının denge döviz kurunu yansıtamaması resmi döviz kuruna paralel serbest döviz kurunun oluşmasına neden olmuştur. Böylece ithalatta rantlar, ihracatta ise kayıplar ortaya çıkmış ve kaynakların optimum dağılımı bozulmuştur.

1974 yılından sonra Türk Lirası'nın aşırı değerli hale gelmesi, 1977 yılından sonra dış rezervlerin hızla tükenmesine yol açmıştır. Bu nedenle Türkiye dış borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir¹²¹.

1978 yılında yapılan devalüasyonla Türk Lirasının değeri ABD doları karşısında yüzde 23 değer kaybına uğratılmış ve 1 ABD doları 19.25 liradan 25 liraya yükseltilmiştir. 1979 yılında ise üç aşamalı bir yöntemle birlikte 1 ABD dolarının değeri önce Nisan 1979' da 25 Türk Lirasından 35 Türk Lirasına yükseltilmiş, Mayıs 1979' da ise 1 ABD dolarının değeri 42 Türk Lirasına, Haziran 1979' da ise 47,1 Türk Lirasına yükseltilmiştir. Böylece 1979 devalüasyonu ile Türk Lirası ABD doları karşısında üç kez değer kaybına uğratılmıştır¹²².

Türkiye, 1975-1977 yılları arasında uluslararası bankaların fonlarını kullanmış ve ihracatı arttırmak için hiçbir girişimde bulunmamıştır. 1977 yılında borçlarını ödeyememiş ve 1978-1979 yıllarında tekrar dış kaynak arayışına girmiştir¹²³.

2.2. 1980 Sonrası Dönem

2.2.1. 1980-1994 Dönemi

1978 ve 1979 yıllarındaki istikrar programlarını uygulayamayan Türkiye ekonomik açıdan içinde bulunduğu zor durumdan çıkabilmek için 24 Ocak 1980 yılında yeni bir istikrar programı belirlemiş ve bunu uygulamaya koymuştur. 24 Ocak 1980

¹²¹ Karluk, a.g.e., s.510-511.

¹²² Şahin, a.g.e., 180-181.

¹²³ Koray Başol ve diğerleri, a.g.e., s.285.

Kararları olarak bilinen bu uygulama ile Türkiye ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikasını bırakarak, dışa açılmayı hedefleyen, ihracatı teşvike ağırlık veren, ithalatta serbestlik sağlayan bir politika uygulamaya başlamıştır¹²⁴.

1980'li yılların başına kadar Türkiye'de ayarlanabilir sabit kur ve sıkı kambiyo kontrolü uygulanmıştır. Milli paranın yabancı ülke paraları karşısındaki değeri para otoritesi tarafından resmi olarak belirlendiği için serbest bir döviz piyasası oluşmamıştır¹²⁵

**Tablo 1: Aylar İtibariyle Döviz (Dolar) Kuru
(1980 Ocak-Aralık Dönemi)**

1980	Ocak	35
	Şubat	71
	Mart	70
	Nisan	73.5
	Mayıs	73.7
	Haziran	73.7
	Temmuz	78
	Ağustos	78
	Eylül	80
	Ekim	80
	Kasım	80
	Aralık	80

Kaynak: <http://tcmbf.40.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi/08.07.2002>

24 Ocak 1980' de alınan İstikrar Kararları ile birlikte Türk Lirası, ABD doları karşısında yüzde 49 oranında değer kaybına uğramıştır¹²⁶. Tablo 1'de görüldüğü gibi 35 TL olan dolar yapılan devalüasyonla 70 TL olarak belirlenmiştir Dolar Nisan 1980'de 73.5 TL, Haziran 1980'de 73.7 TL, Ekim 1980'de 80 TL olmuştur. 1 Mayıs 1981 tarihine kadar Türk Lirası sık sık %1.5-5.5 oranında değer kaybına uğratılarak kontrollü esnek kur sistemi uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulama ile Türk Lirası'nın dış değeri

¹²⁴ Karluk, a.g.e., s.511.

¹²⁵ Şahin, a.g.e., s.335.

¹²⁶ Karluk, a.g.e., s.511.

düzenli bir şekilde düşürülerek, ihracatın arttırılmasına yönelik aktif bir kur politikası uygulanmaya başlanmıştır¹²⁷.

24 Ocak 1980 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan dışa açılma ve serbest dış ticaret politikası ile birlikte kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi ve Türk Lirası'nın yabancı ülke paraları karşısındaki kurunun daha gerçekçi belirlenmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır¹²⁸.

1 Mayıs 1981 tarihinde Türk Lirası'nın değeri günlük olarak belirlenmeye başlanmış ve bu uygulama ile birlikte Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısında aşırı değerlenmesi önlenmeye çalışılmıştır. 1980 yılından önce Türk Lirası ile yabancı paralar arasındaki pariteyi belirleme yetkisi Bakanlar Kuruluna ait iken 24 Ocak 1980'den sonra Türk Lirası ile yabancı paralar arasındaki pariteyi belirleme yetkisi Maliye Bakanlığı'na verilmiş, Maliye Bakanlığı da bu yetkiyi 1 Mayıs 1981 tarihinde yayınladığı bir tebliğ ile Merkez Bankası'na devretmiştir. 1980 yılından önce Hükümet Türk Lirası ile yabancı paralar arasındaki pariteyi belirlerken, Merkez Bankasının da görüşünü almakta pariteyi belirledikten sonra da döviz kurları resmi gazetede yayınlanmakta idi.

Merkez Bankası, 1 Mayıs 1981' den itibaren Türk Lirası ile yabancı ülke paraları arasındaki pariteyi uluslararası piyasalarda ve ekonomideki gelişmeleri dikkate alarak her gün tespit ve ilan etmeye başlamıştır¹²⁹. Böylece ABD dolarının uluslararası piyasalardaki değerini, ABD, Batı Almanya ve diğer ticaret ortakları ile Türkiye' deki fiyat artışlarını da dikkate alarak Türk Lirası'nı aylık olarak %2- 4 oranında mini devalüasyona tabi tutup ayarlama ilkesini getirmiştir. Bu şekilde Merkez Bankası, Türk Lirası'nın gerçek piyasa fiyatına yakın kurunu elde etmeye çalışmıştır. Merkez Bankası böyle bir politikayı uygulayarak resmi kur ile cari kur arasındaki farkı ortadan kaldırarak uzun dönemde gerçekçi denge kuruna ulaşarak dış dengeyi sağlamayı amaçlamıştır.

¹²⁷ Parasız, a.g.e.,s.244.

¹²⁸ Şahin, a.g.e., s.335.

¹²⁹ Parasız, a.g.e., s.244.

Kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi yönünde 29 Aralık 1983 tarihli iktisadi kararlar çerçevesinde çıkarılan Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu (TPKK) hakkındaki 30 sayılı kararla Türk Lirası'nın serbestçe belirlenmesi yönünde ilk adım atılmıştır¹³⁰. Merkez Bankası 29 Aralık 1983' de, günlük döviz kuru uygulamasına son vererek, sadece Türk Lirası'nın ABD doları cinsinden esas kurunu günlük olarak belirleyip ilan etmeye başlamıştır. Yetkili diğer bankalara da Merkez Bankası tarafından ilan edilen esas kurun %6 altında ve üstünde alış ve satış kurları uygulayabilme, döviz alış ve satış kurları arasında da %2 oranını aşmamak üzere alış ve satış kurlarını serbestçe belirleme yetkisi verilmiştir¹³¹. TPKK hakkındaki 30 sayılı kararla döviz kurunun belirlenmesinde piyasa şartlarına yaklaşma dışında kambiyo denetimi de büyük ölçüde yumuşatılmıştır.

Alınan bu TPKK hakkındaki 30 sayılı kararla Türkiye'de yerleşik kişilere yanlarında döviz bulundurma, aralarında döviz alım satımı yapma ve bankalarda döviz hesabı açtırma gibi işlemleri yapma serbestliği sağlanmıştır¹³².

7 Şubat 1984 tarihinde ise efektifler için kurun alt ve üst sınırı %8 olarak belirlenmiştir. Bu uygulamayla birlikte yetkili bankalara esas kurun %6 altında veya üstünde döviz kurunu belirleme yetkisi verilerek, kurların oluşumuna döviz arz ve talebinin daha fazla etkide bulunması sağlanmak istenmiştir. 1985 yılında limitler kaldırılmış ve yetki genişletilmiştir. Bankaların döviz işlem hacmini kısıtlayan döviz pozisyonu limitleri kaldırılmıştır.

29 Aralık 1983'te alınan kararlar, 15 Mart 1986 tarihine kadar geçerli olmuştur. 15 Mart 1986 tarihinde Merkez Bankası tarafından günlük olarak belirlenen döviz ve efektif alış kurlarının % 1 altını ve üstünü geçmemek üzere kurların, yine yetkili bankalarca belirlenmesi ilkesi getirilmiştir. Bankalar tarafından belirlenecek döviz alış ve satış kurları arasındaki farkın %2'den fazla olmaması karara bağlanmıştır. 29 Aralık 1983'deki \pm %6'lık marj, 15 Mart 1986'da \pm %1'e indirilmiştir. Ayrıca, 14 Mart 1986 tarihinde TL, ABD dolarına karşı yaklaşık % 5 oranında bir değer kaybetmiştir. Bankalar, 1986 yılından sonra açılan kur makası nedeniyle başlayan spekülasyon döviz

¹³⁰ Şahin, a.g.e., s.336.

¹³¹ Karluk, a.g.e., s.511-512.

¹³² Şahin, a.g.e., s.336.

hareketlerini önlemek için hükümet 4 Şubat 1988 tarihinde tedbirler almış ve döviz hareketlerine kısıtlamalar getirmiştir.

Kambiyo denetiminin yumuşatılması ve döviz kurunun serbest bir şekilde belirlenmesi amacıyla bir adım daha atılarak Ağustos 1988’ de Merkez Bankası bünyesinde döviz ve efektif piyasaları açılmıştır. Bu uygulama ile Türkiye’ de döviz kurunun arz ve talep şartlarına göre serbestçe belirlenmesi amaçlanmıştır. Bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseseler ile Merkez Bankası’nın döviz pozisyonunu yöneten döviz işlemleri müdürlüğünün katıldığı bu piyasalarda döviz, efektif ve altın alım-satımı yapılmaya başlanmıştır. Şubat 1990’dan itibaren döviz kurları Merkez Bankasından bağımsız olarak bankalar, özel finans kurumları ve yetkili döviz kurumları tarafından belirlenmektedir¹³³.

11 Ağustos 1989’da Kambiyo rejiminin daha serbest ve Türk Lirası’nın konvertibilitesi yönünde oldukça önemli bir adım olan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 sayılı karar yürürlüğe girmiştir¹³⁴. 32 sayılı karara göre;

- a. Türkiye’de yerleşik kişilere bankalar, yetkili kuruluşlar ve özel finans kurumlarından istedikleri kadar döviz satın alma ve bunu yurtdışına aktarma izni verilmiştir.
- b. Dışarıda yerleşik kişilerin borsada işlem gören Türk menkul kıymetlerini Türkiye’de Sermaye Piyasası Kanununa göre faaliyet gösteren bankalar ve aracı kurumlar aracılığı ile satın almaları, satmaları, bu kurumlar aracılığı ile transfer ettirmeleri ile Türkiye’de yerleşik kişilerin bankalar ve özel finans kurumları aracılığı ile yabancı borsalarda işlem gören menkul kıymet satın almaları ve bu kıymetlerin alış bedellerini transfer ettirmeleri, serbest bırakılmıştır.
- c. Türkiye’de yerleşik kişilerin her türlü kredi almalarını ve Türk bankalarının döviz kredisi açmalarını düzenleyen esaslar liberalleştirilmiştir¹³⁵.

Türkiye’ de 1981 Mayıs ayından itibaren uygulanan döviz kuru sistemi, büyük ölçüde “kontrollü esnek kur sistemi” dir. 24 Ocak 1980 tarihinden sonra izlenen dış

¹³³ Karluk, a.g.e., s.512.

¹³⁴ Parasız, a.g.e., s.246.

¹³⁵ RG, 11.08.1989 tarih ve 20249 sayı

ekonomi politikası ile birlikte Türk Lirası'nın sınırlı bir konvertibl para olması yolunda önemli adımlar atılmıştır. Ancak Türk Lirası, uluslararası ödemelerde kullanılan ve dış piyasalarda aranılan bir para olmadığı için "tam konvertibl" bir para değildir¹³⁶. 1990 yılının başlarından itibaren Türkiye'de Merkez Bankası'nın müdahalesiyle izlenen düşük kur politikası döviz fiyatlarının ileride aşırı bir şekilde yükseleceği konusundaki beklentileri arttırmış ve spekülasyonu özendirmiştir¹³⁷.

Tablo :2 Ortalama Döviz Kurları (1980-2001 Dönemi)

YILLAR	Ortalama Dolar Kuru	Ortalama Mark Kuru	Reel Kur Endeksi 1982 Ocak=100
1980	76		
1981	110	48	100.00
1982	160	66	95.84
1983	224	87	89.62
1984	364	127	82.84
1985	518	179	83.20
1986	669	310	78.62
1987	855	477	77.23
1988	1.420	809	77.73
1989	2.120	1.129	81.84
1990	2.607	1.620	94.48
1991	4.169	2.511	91.28
1992	6.868	4.419	87.25
1993	10.985	6.635	86.57
1994	29.704	18.498	66.87
1995	45.705	31.946	76.39
1996	81.137	53.830	75.05
1997	151.428	87.084	74.62
1998	260.039	148.440	75.43
1999	417.580	226.834	71.79
2000	623.418	293.658	72.51
2001	1,448,212	660.003	65.22

Kaynak:DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Kasım 2001,s.78-79.

Tablo 2'de Türkiye için bir dönüm noktası olan 1980 yılından 2001 yılına kadar olan dönemdeki aylık ortalama döviz kurları ile reel kur endeksindeki değişim

¹³⁶ Başol ve diğerleri, a.g.e., s.287.

gösterilmektedir. 1980 yılından itibaren uygulanan döviz kuru politikaları sonucunda döviz kurları genel olarak yükselme eğilimine girmiştir. 1982 Ocak=100 endeksine göre reel kurlar genel olarak düşüş eğilimi göstermiştir. 1993 yılının sonlarına doğru mali piyasada ortaya çıkan bunalım nedeniyle tasarrufçuların dövize yönelmesi ile birlikte dolar ve mark serbest piyasada bir iki ay içinde yüzde yüzün üstünde değer kazanmıştır. Türk Lirası'nın önceki yıllardaki aşırı değerlenmiş durumu 1994 yılında ortadan kalkmıştır. 1994 yılının başlarında 14.4 bin TL civarında olan dolar 1994 sonunda 38.4 bin Türk Lirasına ulaşmıştır¹³⁸. Bu gelişmeler sonucunda 1994 yılında ciddi bir kriz yaşanmıştır. 1987-1993 yılları arasında Türk Lirası reel olarak değer kazanmış, 1994 yılında ise ekonomik krizin etkisiyle reel olarak değer kaybetmiştir. Döviz kurunun düşük tutulması hem kısa dönemli sermaye hareketlerini teşvik etmiş hem de ihracat artışını yavaşlatarak ithalatta artışa neden olmuştur. Bu nedenle 1994 yılında devalüasyon yapma zorunluluğu doğmuştur¹³⁹.

2.2.2. 1994-1998 Dönemi

1986 yılında ekonomide başlayan iç ve dış dengelerdeki hızlı bozulma, enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artış hızını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de göz önünde bulunduran sürdürülebilir bir sisteme oturtmak gereği zorunlu bir hale gelmiş ve 26 Ocak 1994'de devalüasyon yapılarak 5 Nisan 1994'de İstikrar Kararları uygulanmaya başlanmıştır¹⁴⁰.

¹³⁷ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (Ondördüncü baskı, İstanbul, 2001), s.562.

¹³⁸ Şahin, a.g.e., s.338-339.

¹³⁹ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.288.

¹⁴⁰ www.foreigntrade.gov.tr/TICARET/DTDERGI/ekim98/dnbgdistic.htm/16.11.1998

Tablo 3: Aylar İtibariyle Döviz Kurları
(1994 Ocak- Aralık Dönemi)

		Ortalama Dolar Kuru	Ortalama Mark Kuru	Reel Döviz Kuru (1982Ocak=100)
1994	Ocak	15,196	8,726	88.01
	Şubat	17,724	10,213	82.95
	Mart	20,584	12,165	76.84
	Nisan	31,786	18,708	66.09
	Mayıs	33,629	20,226	67.73
	Haziran	31,725	19,415	72.70
	Temmuz	30,999	19,669	74.44
	Ağustos	31,680	20,276	74.37
	Eylül	33,894	21,805	73.35
	Ekim	34,866	22,928	75.89
	Kasım	36,276	23,584	77.40
	Aralık	37,406	23,789	81.47

Kaynak:DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Aralık 1997, s.77-78.

Tablo 3’de 1994 yılındaki kriz sonucu döviz kurlarında meydana gelen değişme gösterilmektedir. 1994 yılının ilk 4 ayı içinde düşüş gösteren reel döviz kuru 5 Nisan kararlarının alınmasıyla birlikte yükselmeye başlamıştır. Reel kurlardaki bu yükseliş Temmuz ve Ağustos ayları dışında da devam etmiştir. Reel kurlarda meydana gelen yükselme sonucu TL tekrar değer kazanmaya başlamıştır. 1994 yılının başında 15.196 TL olan dolar Nisan ayında 31.786 TL’ ye yükselmiş yıl sonunda ise 37.406 TL olmuştur. 5 Nisan Kararlarının alınması istenilen sonuçların elde edilmesinde yetersiz kalmış, Türkiye tekrar sıkıntılı bir döneme girmiştir.

5 Nisan 1994 Kararları ile Türk Lirası %40 oranında devalüe edilmiş ve döviz kurları serbest bırakılmıştır. Döviz kurlarının belirlenmesinde değişiklik yapılmış ve Merkez Bankası kur belirlemeden vazgeçerek on büyük bankanın uyguladığı kurların ortalamasını esas alan bir yöntem belirlemiştir. Ancak döviz kurunu IMF önerilerine uygun tutmak üzere alım satım işlerini sürdürmüştür. 5 Nisan kararları kalıcı ve yapısal iktisadi önlemler içermediği için, 1995-1997 yılları arasında spekülasyon sermaye girişi

yeniden yükselmiş ve Türk Lirası bu yıllarda da reel olarak değer kazanmaya devam etmiştir¹⁴¹.

5 Nisan 1994 Ekonomik istikrar kararları ile ekonomide fiyat istikrarını sağlamak amacıyla sıkı para politikası uygulanmaya başlanmıştır. Döviz kuru için aylık hedefler belirlenmiştir. 1994 yılının ilk yarısında uygulanan politikalar sonucunda dolar ve mark reel anlamda değer kaybetmiştir. Düşük kur ve yüksek faiz uygulaması kısa vadeli döviz girişini teşvik etmiş ve döviz rezervleri cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine çıkmıştır. Döviz girişinde meydana gelen bu artış ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle Eylül 1995 tarihinde kısa vadeli döviz girişini engellemek için Merkez Bankası kısa bir süre döviz alımını durdurarak, bankaların yurt dışından sağladıkları döviz kredilerinin maliyetlerini arttırmış ve döviz kredilerine % 6 oranında fon koyarak bir takım tedbirler almıştır. 5 Nisan 1994 kararları döviz piyasasında istikrarı sağlama ve ülke içindeki döviz talebini kırma konusunda başarılı kabul edilmiştir¹⁴². IMF ile 1995 yılı başında gerçekleştirilen “stand-by” anlaşması ile kur sepeti 1.5 Alman Markı ve 1 ABD doları olarak belirlenmiş ve kur sepetinin bu anlaşmada öngörülen aylık enflasyon oranı kadar arttırılması hedeflenmiştir¹⁴³.

25.11.1995 tarihinde Merkez Bankası bünyesinde Döviz kurlarındaki artışların istikrarlı bir piyasada gerçekleştirilmesi için Vadeli İşlemler Piyasası oluşturulmuştur. 27 Kasım 1995’ de Merkez Bankası ilk kez vadeli döviz işlemleri yapmaya başlamış ve ABD dolarının yıl sonu hedefini belirlemiştir. 16 Ocak 1996 için belirlenen vadeli kura göre doların alış kuru 59.631, satış kuru 60.112 TL’ olmuştur. 1995 yılı sonunda (29.12.1995) ise doların alış kuru 57.382, satış kuru 57.845 TL’ olarak belirlenmiştir¹⁴⁴.

Türkiye’de 1990’lı yıllardan itibaren başlayan ekonomik krizlerde dışsal etkenlerin de rolü olmakla birlikte krizlerin asıl nedenleri sürdürülemez bir iç borç dinamiğinin oluşması ve başta kamu bankaları olmak üzere mali sistemdeki sağlıklı yapının ve diğer yapısal sorunların kalıcı bir çözüme kavuşturulamamasıdır. Yüksek ve

¹⁴¹ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.289.

¹⁴² Başol ve diğerleri, a.g.e., s.289.

¹⁴³ Parasız, a.g.e., s.431.

¹⁴⁴ Karluk, a.g.e.,s

değişken enflasyon ile hızla artan borç stokları sonucunda Türk Lirası'na olan güven zayıflamış bu da para ikamesini hızlandırmıştır¹⁴⁵.

2.2.3. 1998 Sonrası Dönem

Uluslararası para fonu (IMF) ile 1998 yılının Temmuz ayında bir "Stand-by" anlaşması imzalanmış ve Merkez bankası 9 Aralık 1999 tarihinde enflasyonu kontrol altına almak, ekonomiye istikrar kazandırmak ve büyümeyi hızlandırmak amacıyla 2000-2002 döneminde uygulayacağı döviz kuru ve para politikasını açıklamıştır¹⁴⁶.

Üç yıl uygulanması düşünülen bu anlaşma ile Merkez Bankası'nın uygulayacağı kur politikası belirlenmiştir. Kur sepetinin bir yıllık süreyi kapsayacak şekilde günlük olarak açıklanması ve kur sepetinin 1 ABD doları +0,77 Euro olarak devam ettirilmesi şeklinde karar alınmıştır.

Son yıllarda, Merkez Bankası'nın fiili kur politikasını kısa vadeli enflasyonist beklentiler, ödemeler dengesi ve kamu kesimi dengesi gibi değişkenler oluşturuyordu. 9 Aralık 1999 tarihinde alınan kararlar ile Merkez Bankası'nın kur politikasını sadece enflasyon hedefine göre belirlemesi kararı alınmıştır Yani 9 Aralık 1999 kararları ile enflasyonla mücadelede döviz kurları çıpa olarak kabul edilmiştir. Üç yıllık süreyi kapsayacak bu program ile birlikte 18 aylık dönemi kapsayan 2000 Ocak- 2001 Haziran dönemi boyunca "enflasyon hedefine yönelik" bir kur politikası izlenmesi, Temmuz 2001- Aralık 2002 döneminde ise "kademeli olarak genişleyen band" esasına göre bir kur politikası izlenmesi kararı alınmıştır.

2000 Ocak- Aralık dönemi boyunca yıllık %20 TEFE artış hedefi ile uyumlu bir döviz kuru politikası izlenecekti. Merkez Bankası ilk 18 aylık dönemi kapsayan 2000 Ocak- 2001 Haziran döneminde her üç aylık dönem sonunda ilave üç ay için de hedeflenen enflasyon ile tutarlı olacak şekilde kur sepeti artış oranını kamuoyuna

¹⁴⁵ İstanbul Sanayi Odası, *Türkiye Ekonomisi*, 1999, s.9.

¹⁴⁶ Şahin, a.g.e., s.396.

açıklayacaktı. Bu şekilde her üç ay sonunda, gelecek on iki aylık dönemin kur sepetinin artış oranı biliniyor olacaktı.

2001 Temmuz– 2002 Aralık dönemini kapsayan ikinci 18 aylık dönemde ise band uygulamasına geçilerek aralığın toplam genişliğinin aşamalı olarak arttırılması hedeflenmiştir. 1 Temmuz 2001 tarihinden 31 aralık 2001' e kadar kademeli olarak %7,5, 30 Haziran 2002 tarihine kadar %15 ve 31 aralık 2002 tarihine kadar da %22.5'e yükseltilmesi ve kurun band içindeki dalgalanmalarına Merkez Bankası'nın müdahale etmemesi kararı alınmıştır¹⁴⁷.

Bu gelişmelerle birlikte 2000 yılı başında enflasyonu düşürmek ve ekonomide büyüme ortamını yeniden sağlamak amacıyla kapsamlı bir ekonomik program uygulamaya konmuş, program kapsamında sıkı maliye politikası uygulanmış, yapısal reformlar gerçekleştirilmiş ve enflasyonist beklentileri hızla aşağıya çekmek için döviz kurları hedeflenen enflasyona göre belirlenerek önceden açıklanmıştır.

Programın uygulanmaya başlanması ile birlikte faiz oranları hızla gerilemiş, enflasyon önemli ölçüde yavaşlamış, iç talepte ve üretimde canlanma başlamıştır. Bu olumlu gelişmeler 20 Kasım 2000 tarihindeki finansal dalgalanma ile bozulmuştur. Enflasyonun programda belirlendiği şekilde hızla düşmemesi sonucunda Türk Lirasının beklenenin üzerinde reel anlamda değer kazanmaya başlamıştır. İç talepte görülen hızlı canlanma, ham petrol, doğal gaz gibi enerji fiyatlarındaki artış ve Euro/\$ paritesindeki gelişmeler sonucunda 2000 yılında cari işlemler açığı beklenenin üzerinde olmuştur. Ekonomide 2000 Kasım ayında başlayan dalgalanma 19 Şubat 2001 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu toplantısında yaşanan gerginlikle büyük bir krize dönüşmüştür. Bu krizle birlikte 9 Aralık 1999 tarihinde açıklanarak izlenmeye başlanan para politikası önemli revizyona uğramıştır. Hükümet bu krizle birlikte “dalgalı kur” politikasına geçme kararı almıştır. 21 Şubat'ta gecelik faizler yüzde 7500 ile tarihi yükseliş yaşarken İMKB ise %18,1 ile tarihi düşüş yaşamıştır. 22 Şubat'ta kriz zirvesi toplanarak 9 aralık 1999 tarihinde ilan edilen kur çıpası bırakılarak dalgalı kura geçilmesi kararı alınmıştır¹⁴⁸.

¹⁴⁷ www.belgenet.com/eko/9aralik_01.html/07.09.2001

¹⁴⁸ www.belgenet.com/eko/21subat01.html/07.09.2001

Tablo 4: Aylık Döviz(Dolar) Kuru (2001 Ocak- Aralık Dönemi)

	Ortalama Dolar Kuru	Reel Döviz Kur Endeksi (1982=100)
2001 Ocak	670.278	74.30
Şubat	749.462	68.40
Mart	953.107	59.47
Nisan	1.197.436	54.08
Mayıs	1.127.730	60.98
Haziran	1.208.650	59.08
Temmuz	1.316.105	56.46
Ağustos	1.395.432	54.43
Eylül	1.463.304	54.29
Ekim	1.596.394	53.94
Kasım	1.519.444	59.73
Aralık	1.448.212	65.22

Kaynak: www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/28022001.gif/28.02.2001;DPT, *Temel Ekonomik Göstergeler, Kasım 2001, s. 78-79.*

Tablo 4’de 2001 yılı aylık ortalama dolar kuru ve reel döviz kuru endeksinde meydana gelen değişim gösterilmektedir. 21 Şubat’ta meydana gelen krizle birlikte dolar serbest piyasada 950.000 TL’ye yükselmiş, reel kur endeksi ise düşmeye başlamıştır. Ocak ayında 670.278 TL olan dolar Mart ayında 953.107 TL’ye, Temmuz ayında 1.316.105 TL’ye ve Kasım ayında 1.519.444 TL’ye yükselmiştir. Dolardaki bu yükseliş aylardan sonra Mayıs ayı hariç ilk kez Aralık ayında durmuş, ve Aralık ayında dolar 1.448.212 TL’ye gerilemiştir. Dolardaki bu yükseliş reel kur endeksinin düşmesine neden olmuştur. Reel kur endeksi doların düştüğü Mayıs ve Aralık ayı dışında sürekli düşüş göstermiştir.

ABD doları serbest piyasada 950.000 liraya yükselmiştir. Merkez Bankası doların satış fiyatını 963.943 Türk Lirası olarak açıklamıştır. Bu gelişmeler sonucunda 14 Nisan 2001 tarihinde yeni Ekonomik program açıklanmıştır¹⁴⁹. Açıklanan yeni programın temel amacını enflasyon ile mücadele oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadele kesintisiz ve kararlı bir şekilde sürdürülecektir. Merkez Bankası dalgalanmaya bırakılan döviz kurlarına uzun

¹⁴⁹ www.belgenet.com/eko/21subat01.html/07.09.2001

vadede piyasa değerini etkileyecek müdahalelerde bulunmayarak sadece döviz piyasalarındaki geçici dalgalanmalara müdahale edebilecektir.

Yeni programın temel amacı uygulanan kur rejiminin bırakılması nedeniyle ortaya çıkan güvensizliği ve istikrarsızlığı hızlı bir şekilde ortadan kaldırarak bir daha bu duruma geri dönülmemesi için kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik alt yapıyı oluşturmaktır¹⁵⁰.

3. TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARININ İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

3.1. 1923-1980 Dönemi

Türkiye'de 1923 yılından 1960 yılına kadar içe dönük bir sanayileşme politikası izlenmiş ve düşük döviz kuru politikası uygulamıştır. Uygulanan düşük döviz kuru politikası sonucunda da ihracata yönelik dış ticaret politikasına gereken önem verilmemiştir¹⁵¹. Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlarla birlikte liberal sayılabilecek bir ekonomi politikası izlenmeye çalışılmış ve ekonomik kalkınma özel sektör aracılığı ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır¹⁵². 1960 yılından önce uygulanan politikalar dış ticaretten çok ekonomiyi yönetebilmek için uygulanmaya konulan, ithalatı kısıtlama ve üzerinden mali amaçlı vergi alma ve iç piyasada mal kıtlığına neden olmamak için uygulanan ihracatı kontrol altında tutma politikalarıdır. Planlı dönemle birlikte ihracata yönelik bir politika olmasa da ithalata dayalı bir politika uygulanmaya başlanmıştır¹⁵³. 1923 yılından itibaren I. Dünya Savaşının sona ermesi ile birlikte dünya ekonomisi hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye kurtuluş savaşından yeni çıkmış olması nedeniyle ekonomik canlanma dönemine girmiş ihracat ve ithalat sürekli artmaya başlamıştır. 1923 yılında 51 milyon dolar olan ihracat %60.8 artarak 1924 yılında 82 milyon dolara

¹⁵⁰ www.hazine.gov.tr/ayrintili_program.pdf/14.06.2002

¹⁵¹ S.Rıdvan Karluk, *Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi* (Eskişehir, 1981)s.289.

¹⁵² www.foreigntrade.gov.tr/IHR/genel/genel.htm/12.02.2001

¹⁵³ www.foreigntrade.gov.tr/TICARET/DTDERGI/ekim98/trkdistic.htm/16.11.1998

ve 1925 yılında da %25.6 artış göstererek 103 milyon dolara yükselmiştir. Bu yükseliş 1926 yılından itibaren dünyadaki ekonomik bunalımın Türkiye'yi de olumsuz etkilemesi nedeniyle düşmeye başlamış ve dış ticaret hacmi daralmaya başlamıştır¹⁵⁴.

**Tablo 5: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Dış Ticaret
(1923-1980 Dönemi)**

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın GSMH İçindeki Payı(%)
1923	50	86	-36	137.7	8.9
1924	82	100	-18	182.9	11.4
1925	102	128	-26	231.7	11.2
1930	71	69	2	140.9	9.0
1935	76	70	6	146.9	9.7
1938	115	118	-3	233.9	7.7
1940	80	50	30	138.7	4.4
1945	168	96	71.4	265.5	4.0
1946	214	118	96.1	335.5	5.9
1947	223	244	-21.3	467.9	8.3
1948	196	275	-78.3	471.9	5.8
1950	263	285	-22.2	549.1	7.6
1952	362	555	193.0	918.8	7.6
1953	396	532	-136.5	928.6	7.1
1955	313	497	-184.3	811.0	4.6
1960	320	468	-146.8	788.3	3.3
1961	346	507	-160.5	853.9	6.3
1962	381	619	-238.3	1000.6	6.0
1965	463	571	-108.2	1035,7	5.5
1970	588	947	-359.1	1536.1	3.1
1975	1.401	4.738	-3.337	6,139	3.0
1977	1.753	5.796	-4.043	7,549	2.9
1978	2.288	4.599	-2.310	6,887	3.4
1979	2.261	5.069	-2.808	7,330	2.8
1980	2.910	7.909	-4.999	10,819	4.3

Kaynak:DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1998),s.404-406.

¹⁵⁴ M.İlker Parası, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları* (Birinci basım, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1998), s.17.

Tablo 5'te Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılından 1980 yılına kadar olan dönemde dış ticaretteki gelişmeler gösterilmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kalkınma çabasında olan Türkiye'nin gerçekleştirdiği Lozan antlaşması ile Türkiye'nin 1929 yılına kadar gümrük tarifelerini yükseltme hakkından mahrum bırakılmış olması dış ticaretin sürekli açık vermesine neden olmuştur¹⁵⁵. 1930 yılından itibaren Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun ile uygulanmaya başlayan döviz kontrol rejimi ile müdahaleci ve korumacı politikalara ağırlık verilmiştir. Bu uygulamalar sonucunda 1930 yılından 1947 yılına kadar (1938 yılı hariç) dış ticaret dengesi fazla vermiştir. 1938 yılında ithalat ihracatı aşmış ve dış ticaret açık vermiştir. Bu dönemde dünya konjonktüründe meydana gelen dalgalanmalar ve Türkiye'nin bundan yararlanmasında dünya ekonomik krizi ve II. Dünya Savaşı nedeniyle Batılı ülkelerden yapılan ithalattaki düşme, dış ticaret hacmi içinde ihracatın daha fazla yer tutmasına neden olmuştur¹⁵⁶.

Döviz kurunun sabit bir düzeyde tutulmak istenmesi ve ülke içindeki fiyatların hızla yükselmesi Türk Lirasını aşırı değerli bir hale getirmiştir. II. Dünya Savaşından sonraki dönemde ihracatta daralmaların olacağını bekleyen Türkiye, 7 Eylül 1946'da Cumhuriyet tarihinin ilk devalüasyonunu yapmıştır. Yapılan bu devalüasyonla birlikte ithalat eğilimi kırılarak ihracatta artış beklenirken, ithalat iki katına çıkmış ihracat ise sadece %5 artmıştır. 1948 yılında kötü hava şartları nedeniyle tarımsal üretim azalmış ve ihracatta gerileme olmuştur¹⁵⁷.

1930 yılından sonra fazla vermeye başlayan dış ticaret dengesi ithal sınırlamalarının kaldırılması ve ihraç mallarının arz esnekliğinin düşük olması nedeniyle 1947'den itibaren tekrar açık vermeye başlamıştır. 1930 yılında 71 milyon dolar olan ihracat ilk kez 1937 yılında 100 milyon dolar sınırını aşmış ve 109 milyon dolar olmuştur¹⁵⁸.

¹⁵⁵ Karlık, a.g.e., s.140.

¹⁵⁶ Şahin, a.g.e., s.41.

¹⁵⁷ Koray Başol ve diğerleri, *Türkiye Ekonomisi* (İkinci baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim yayınları, 2001), s.279-280.

¹⁵⁸ www.foreigntrade.gov.tr/IHR/genel/genel.htm/12.02.2001

1950 yılında iktidardaki hükümet liberal bir dış ticaret politikası benimsemiş ve ithalatı %60 oranında liberalize etmiştir. Uygulanan sabit kur sistemiyle birlikte benimsenen liberasyon sonucunda ithalat iki yılda %100, ihracat ise %37 oranında artmıştır. 1952 yılında dış ticaret açığı aynı yılın ihracat gelirlerinin %50' sini aşmıştır. Bu nedenle, 1952 yılı sonundan itibaren liberasyona kayıtlar konmuş ve 1953 yılında ithalatın liberasyonundan vazgeçilmiştir. Türkiye 1952 yılından itibaren, ciddi bir ödemeler dengesi sorunu ile karşılaşmış ithalattaki hızlı artışa rağmen ihracattaki artış oldukça düşük bir düzeyde kalmış ve bunun sonucunda da dış ticaret açığı büyümüştür¹⁵⁹. Ülkede para arzının artması, ithalatın çoğalması ve mal darlığı nedeniyle fiyatlar hızla yükselmeye başlamıştır. Bunun sonucunda hükümet 4 Ağustos 1958 Kararlarını almış ve Türk Lirasının değerini ihracatı arttırmak amacıyla ABD doları karşısında yüzde 221.43 oranında düşürmüştür¹⁶⁰.

Dış ticaret açığını daraltıcı önlemlere ve yapılan yüksek oranlı devalüasyona rağmen 1959, 1960, 1961' de gerçekleştirilen ihracat 1952 ve 1953'deki ihracat rakamlarının gerisinde kalmıştır¹⁶¹.

1946 ve 1958 devalüasyonları ile Türk Lirasının değeri düşürülmesine rağmen ihracatta beklenen artış olmamıştır. 1948 yılında kötü hava şartları nedeniyle tarımsal üretimde azalış olmuş ve buna bağlı olarak da ihracat gerilemiş ve 1947 yılında 223 milyon dolar olan ihracat 1948 yılında gerileyerek 196 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

10 Ağustos 1970' de yapılan devalüasyon döviz darboğazını genişletmek, ödemeler bilançosu açığını kapatabilmek ve ihracatı arttırmak için yapılmıştır. Türk lirası yüzde 66.6 oranında değer kaybetmiştir. Bu devalüasyonla birlikte 1 dolar 9 liradan 15 liraya yükselmiştir. Yapılan devalüasyonla 1970 yılında 588 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir¹⁶². Artan ihracat ve işçi gelirleri sonucunda cari işlemler açığı daralmaya başlamıştır. Savaşın olağanüstü şartlarının etkili olduğu yıllar dışında

¹⁵⁹S.Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Yapısal ve Sosyal Değişim Gelişim* (Beşinci baskı, İstanbul, Beta basım yayım dağıtım, 1997), s.508.

¹⁶⁰S.Rıdvan Karluk, *Türkiye'de İhracata yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi* (Eskişehir, 1981), s.292.

¹⁶¹Koray Başol ve diğerleri, *a.g.e.*, s.282.

¹⁶²Karluk, *a.g.e.*, s.313.

ödemeler dengesi 1973 yılında fazla vermiştir¹⁶³. 1973 yılından itibaren devalüasyonun ihracat üzerindeki olumlu etkisi fiyatların hızla artmaya başlaması sonucunda ortadan kalkmıştır. Bu yıldan sonra ihracat artış hızı yavaşlamaya başlamış ve devalüasyonun ihracatı arttırıcı etkisi ekonomi üzerinden hızla silinmeye başlamıştır¹⁶⁴.

1978 yılında ihracat yüzde 30.5 oranında artış göstererek 2.288 milyon dolara ulaşmıştır. Bu dönemde ithalat ise 4.599 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1979 yılında ihracat gerileme göstermesine rağmen ithalat artmaya devam etmiş ve bu yıllarda da dış ticaret dengesi açığı artmıştır.

1980 yılına kadar Türkiye ekonomisinin dışa kapalı bir yapıda olması nedeniyle 1980 yılından önce ihracatın GSMH içindeki payı oldukça düşük bir düzeyde kalmıştır. 1980'li yıllara kadar uygulanan, Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısında aşırı değerlendirilmesine dayalı sabit kur politikası, endüstriyel malların ihracatının gerilemesine neden olmuştur. Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesine dayalı sabit kur politikası malların iç piyasada satılmasını ihracata göre daha avantajlı bir duruma getirmiştir¹⁶⁵.

3.2. 1980 Sonrası Dönem

3.2.1. 1980-1994 Dönemi

24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ile birlikte ihracat potansiyeli olan sektörlerin gelişimini olumsuz yönde etkilemesine imkan yaratan Türk Lirası'nın gerçek değerinin üstünde belirlenmesine son verilmiştir¹⁶⁶. 1980 yılına kadar sürdürülen ithal ikameci politika bırakılarak 24 Ocak 1980'de dışa açık bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. Bunun için de ihracatı teşvik edici politikalara önem verilmiştir. 1980 yılından sonra ihracatı etkileyen en önemli politika araçları kur ve faiz politikası

¹⁶³ Karluk, *Türkiye ekonomisi* (Beşinci baskı, İstanbul: Beta basım yayım dağıtım, 1997), s.510.

¹⁶⁴ S.Rıdvan Karluk, *Türkiye'de İhracata yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi* (Eskişehir, 1981), s.292.

¹⁶⁵ Parasız, a.g.e., s.179.

¹⁶⁶ www.mfa.gov.tr/GRUPC/Dıstic/Dısticg/gelisim.htm/19.09.1998

olmuştur. Kur ayarlamaları ile meydana gelen fiyat değişimleri ihracat artışında hem ihracatın iç piyasa karlılığını arttırmış hem de iç ve dış fiyat ve maliyetler arasında oluşan farklılıkları ortadan kaldırarak ihracat ürünlerinin dış piyasalarda rekabet etmesine olanak sağlamıştır. Faiz politikasının amacı da iç talebi kısarak kaynak yaratılması olmuştur.

24 Ocak 1980' de Türk Lirası ABD doları karşısında yüzde 49 oranında değer kaybetmiş ve 1 ABD doları 47.1 TL' den 70 TL' ye yükseltilmiştir. 1 Mayıs 1981' den itibaren döviz kurları günlük olarak belirlenmeye başlanmıştır. Böylece Türk parası uzun süre sabit tutulan ve değeri her defasında yapılan yüksek oranlı devalüasyonlarla belirlenen anlayıştan kurtularak ihracatçıların ileriye görebilmelerini kolaylaştıran bir para politikasına geçmiştir¹⁶⁷.

1980 yılından sonra başlayan dışa açılma çabası ile ihracat için önemli olan ulaşım, haberleşme ve diğer altyapı yatırımları hızlandırılmış, İhracatçılık saygın bir meslek haline getirilmiş ve ihracat seferberliği başlatılmıştır. İhracat ile ilgili bürokratik engeller büyük ölçüde azaltılmıştır. 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 1984 yılında çıkarılan 30 sayılı karar, 1989 yılına kadar kambiyo rejiminin esasını oluşturmuştur. 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı kararla kambiyo rejimi serbestleştirilmiştir. 1990 yılında kambiyo rejimi daha da serbestleştirilerek Türk Lirası'nın konvertibilite özellikleri güçlendirilmiş ve 32 sayılı kararla yapılan değişiklikle, Türk Lirası ile ihracat ve ithalat yapmak serbest bırakılmıştır.

1980'den sonra Türk ihracatçılarının dış pazarlarda rekabet gücünü arttırmak ve Türkiye'nin ihracata yönelik stratejisini desteklemek amacıyla 1987 yılında EXİMBANK kurulmuştur¹⁶⁸.

24 Ocak 1980'den itibaren başlayan dışa açılma sürecinde ihracatın artırılması için vergi iadesi, düşük faizli ihracat kredisi, ihracat gelirlerinin bir bölümünün vergi matrahından düşürülmesi imkanı kazanılan dövizin bir bölümünü yurtdışında

¹⁶⁷ Parasız, a.g.e., s.238-239.

¹⁶⁸ www.foreigntrade.gov.tr/IHR/genel/genel.htm/12.02.2001

bırakabilme imkanı, sıfır gümrükle girdi ithali imkanı, çeşitli prim ödemeleri gibi teşvik tedbirleri uygulanmaya başlanmıştır.

Bu gelişmeler sonucunda Türk Lirası 1980-1988 yılları arasında reel olarak değer kaybetmiş ve ihracatta kısa sürede artışlar meydana gelmiştir. 1980 yılında 2.910 milyon dolar olan ihracat 1981 yılında 4.703 milyon dolara 1982 yılında ise 5.746 milyon dolar yükselmiştir¹⁶⁹. İhracat artış hızı 1988 yılına kadar ithalat artış hızından daha fazla olmuş ve bu dönemde dış ticaret açığı azalma göstermiştir¹⁷⁰. 1988 yılında ihracat 11.662 milyon dolara yükselerek 1980 yılına göre 4 kat artış göstermiştir. 1980-1988 döneminde uygulanan kur ve faiz politikaları ihracatta artış sağlamış ve ihracat sektöründe olumlu yapısal değişikliklere yol açmıştır. Bu gelişmeler Ekim 1988'de faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla birlikte döviz talebinin azalması ve Türk Lirasının reel olarak değer kazanması süreciyle birlikte yavaşlamıştır. Uygulanan bu politikalar sonucunda Türkiye'nin ihracatı önemli ölçüde artmıştır¹⁷¹. 1986 yılında hem içe dönük makro-ekonomik politikaların hem de ekonomik gelişmelerin etkisiyle ihracat 1980 yılından itibaren ilk kez ciddi bir gerileme göstermiştir. 1985 yılında 7.958 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracat 1986 yılında 7.457 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir¹⁷². 1984-1988 döneminde ihracat her türlü teşvik tedbirleri ile desteklenmiş ve bu dönemde Türk Lirası dolar karşısında reel olarak %40 oranında devalüe edilmiştir. 1989 yılından itibaren hükümet kur ayarlamalarını özellikle enflasyon oranının altında tutmuş ve bunun sonucunda da Türk Lirası iç piyasada aşırı değer kazanmaya başlamıştır. Aşırı değerlenen Türk Lirası ihracat artış hızını yavaşlatmıştır¹⁷³. 1989 yılından itibaren dış ticaret dengesi bozulmaya başlamıştır. 1989 yılında 4.167 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1993 yılında 14.083 milyon dolara yükselmiştir. 1989 yılında 11.625 milyon dolar olan ihracat 1993 yılında 15.345 milyon dolara yükselerek 1.3 misli artış göstermiştir. İthalat ise 15.792 milyondan 29.428 milyon dolara yükselerek 1.9 misli artış göstermiştir.

¹⁶⁹ Parasız, a.g.e., s.262.

¹⁷⁰ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk *Türkiye Ekonomisi* (Onuncu baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000), s.286.

¹⁷¹ Parasız, a.g.e., s.239-240.

¹⁷² DPT, *VLBeş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler (1984-1988)*, Ankara, Başbakanlık basımevi, 1990), s.50.

¹⁷³ Şahin, a.g.e., s.205.

İhracatta meydana gelen gelişmelerde döviz kuru politikasının önemli bir payı olmuştur. Ancak 1980'li yılların başlarında ihracatta meydana gelen artışta uygulanan iktisat politikaları dışında 1980-1987 döneminde İran-İrak savaşı ve Orta-Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin artan petrol gelirleri de oldukça önemli bir yer tutmuştur. Savaş nedeniyle üretken aygıtları kullanılmaz duruma düşen ve savaş ekonomisi koşullarını yaşayan İran ve Irak'ın Türkiye'ye yönelik ithal talepleri ile 1980'deki ikinci petrol şoku sonucu petrol gelirleri hızla artan Orta-Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin dış dünyaya ve Türkiye'ye yönelik ithal talepleri bu dönemdeki ihracat artışında önemli bir role sahip olmuştur.

1980-1988 döneminde ihracatın artmasının en önemli nedeni uygulanan doğrudan parasal teşviklerdir. Uygulanan parasal teşvikler sonucunda ihracat 1980-1988 döneminde 4 kat artarak 11.6 milyar dolara ulaşmıştır¹⁷⁴.

Ekim 1988'de faiz oranlarının serbest bırakılması sonucu döviz talebi azalmaya başlamış ve TL talebinin azalması da Türk Lirasının reel olarak değer kazanmasına neden olmuştur. 1989 yılındaki 32 sayılı kararla kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi ile sermaye hareketlerinde büyük bir artış olmuştur¹⁷⁵. Türk Lirası'nın reel olarak değer kazanması ihracat artışının yavaşlamasına neden olmuştur.

5 Nisan 1994 Kararları ile Türk Lirası yüzde 39 oranında değer kaybetmiştir. Tablo 6'da görüldüğü gibi program uygulamasının ilk üç ayında ihracatta beklenen gelişme olmamıştır. İhracat gelirleri Nisan 1994' de %2.7, Mayıs 1994' de %8.8 oranında gerileme göstermiştir. Ocak 1994'de 1.313 milyon dolar olan ihracat Nisan ayında 1.233 milyon dolara gerilemiştir. Haziran 1994' den itibaren ihracat gelirleri artmaya başlamıştır. Mayıs ayında 1.220 milyon dolar olan ihracat Haziran ayında 1.379 milyon dolara, Temmuz ayında 1.578 milyon dolara ve Aralık ayında da 2.305 milyon dolara yükselmiştir. 1994 yılında ihracatın 17 milyon dolar civarında olacağı tahmin edilen ihracat 18.106 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

¹⁷⁴ Cevdet Erdost, *İhracatta Daralmalar* (Ekonomide Ankara, Sayı:33, Temmuz/Ağustos 1990)

¹⁷⁵ Parasız, a.g.e., s.322.

**Tablo 6: İhracat ve Reel Döviz Kuru Endeksi
(1994 Ocak-Aralık Dönemi)**

	İhracat	Ortalama Dolar Kuru	Reel Döviz Kuru Endeksi (1982 Ocak=100)
1994 Ocak	1.313	15.164	88.01
Şubat	1.194	17.704	82.95
Mart	1.320	20.353	76.84
Nisan	1.233	31.158	66.09
Mayıs	1.220	33.880	67.73
Haziran	1.379	31.682	72.70
Temmuz	1.578	30.969	74.44
Ağustos	1.517	31.663	74.37
Eylül	1.720	33.916	73.35
Ekim	1.670	34.882	75.89
Kasım	1.658	36.258	77.40
Aralık	2.305	37.402	81.47

Kaynak: DİE, Türkiye ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar Ocak-Şubat 1996, s.123-179; DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Aralık 1997, s.78.

3.2.2. 1994-1998 Dönemi

1995 yılında ihracat yüzde 19.5 oranında artış göstererek 21.637 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve dış ticaret 14.072 milyar dolar açık vermiştir. 1996 yılında ihracat %7.3 artış göstererek 23.224 milyar dolara, 1997 yılında ise 26.261 milyar dolara yükselerek yüzde 13.1 oranında artış göstermiştir¹⁷⁶.

Aşağıda Tablo 7'de görüldüğü gibi 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan dışa açılma sürecinde ihracatta artışlar başlamıştır. 1981 yılından 1997 yılına kadar geçen sürede sadece 1983, 1986 ve 1989 yıllarında ihracatın büyüme hızı negatif olmuş, diğer yıllarda ise dalgalanan bir artış trendi göstermiştir. Bu dönemde ihracatta en önemli artış %36.7 ile 1987 yılında olmuş, bu artışı %24.5 (1984), %22.2 (1982) ve %19.5'lik (1995) artışlar izlemiştir. Bu artışlarda 1980 sonrası uygulanan döviz kuru politikası ve teşviklerin oldukça önemli bir payı vardır. 1996 yılında AB ile gerçekleştirilmiş olan Gümrük Birliği ihracatın önemli oranlarda artmasına yönelik beklentilere yol açmış

¹⁷⁶ Şahin, a.g.e., s.218-219.

olmasına rağmen, ihracatta sadece %7.3 oranında bir artış gerçekleşmiştir. 1997 yılında ise ihracatın artış oranı (%13), ithalatın artış oranının (%11.4) üzerinde gerçekleşmiştir.

Bu dönemde ithalatta da genel olarak bir artış olmuştur. Bu dönemde en önemli artışlar 1987 (%27.5), 1990 (41.2), 1993 (28.7) ve 1995 (%53.5) yıllarında gerçekleşmiştir. 1996 yılında ise beklenilenin üzerinde bir ithalat artışı yaşanmış dış ticaret açığı 20 milyar dolara ulaşmıştır. 1997 yılında ithalat artış hızı devam etmiş ve dış ticaret açığında %9.5 oranında bir artış oluşmuştur¹⁷⁷.

**Tablo 7: Dış Ticaret ve Reel Döviz Kuru Endeksi
(1980-2001 Dönemi)**

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Reel Döviz Kuru (1982 Ocak=100)
1980	2,910	7,909	-4,999	10.819	
1981	4,703	8,933	-4,230	13.636	
1982	5,746	8,843	-3,097	14.981	95,84
1983	5,728	9,235	-3,507	14.963	89,62
1984	7,134	10,757	-3,623	17.891	82,84
1985	7,958	11,343	-3,385	19.301	83,20
1986	7,457	11,105	-3,648	18.562	78,62
1987	10,190	14,158	-3,968	24.348	77,23
1988	11,662	14,335	-2,673	25.997	77,73
1989	11,625	15,792	-4,167	27.417	81,84
1990	12,959	22,302	-9,343	35.261	94,48
1991	13,593	21,047	-7,454	34.640	91,28
1992	14,715	22,871	-8,156	37.586	87,25
1993	15,345	29,428	-14,083	44.773	86,57
1994	18,106	23,270	-5,164	41.376	66,87
1995	21,637	35,709	-14,071	57.346	76,39
1996	23,224	43,627	-20,402	66.851	75,05
1997	26,261	48,559	-22,298	74.820	74,62
1998	26,974	45,921	-18,947	72.895	75,43
1999	26,587	40,671	-14,084	67.274	71,79
2000	27,775	54,503	-26,728	82.278	72,51
2001	31,186	40,506	-9,320	71.693	65,22

Kaynak: www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/28022001.gif/28.02.2001, DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Kasım 2001, s. 79.

¹⁷⁷ www.foreigntrade.gov.tr/TICARET/DTDERGİ/ekim98/dnbgdistic.htm/16.11.1998

3.2.3. 1998 Sonrası Dönem

2001 yılı Şubat ayında ortaya çıkan krizle birlikte Türk Lirası değer kaybına uğramıştır. ABD doları serbest piyasada 950.000 liraya yükselmiştir. Merkez Bankası doların satış fiyatını 963.943 Türk Lirası olarak açıklamıştır. Bu gelişmeler sonucunda 14 Nisan 2001 tarihinde yeni Ekonomik program açıklanmıştır. Açıklanan yeni programda ihracatın arttırılmasına yönelik bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlar, ihracat artışı için yeni program ile birlikte ihracatın arttırılmasına yönelik olarak bütçeden ve diğer kaynaklardan finansmanlar dahilinde Eximbank'ın kredi imkanlarının arttırılması, ihracatta KDV ödemelerinin hızlandırılması ve desteklerle ilgili uygulamalarda bürokratik işlemlerin azaltılması gibi önemli kararlardır¹⁷⁸.

Tablo 8'de 2000 ve 2001 yıllarının aynı aylarına göre dış ticarete meydana gelen değişimler gösterilmektedir. 2001 yılında ihracat 2000 yılına göre %12.3 oranında artış göstererek 31,186,430 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat ise bir önceki yıla göre %25.7 oranında azalma göstererek 40,506,599 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı 2001 yılında küçülerek -9,320,169 milyon dolara gerilemiştir.

¹⁷⁸ www.belgenet.com/eko/21subat01.html/07.09.2001

Tablo 8: Aylar itibariyle Dış Ticaret Dengesi
(2000-2001 Dönemi)

Aylar	Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Ortalama Döviz Kuru (1982 Ocak=100)	Reel Döviz Kuru
Ocak-Aralık	2000	27.775	54.503	-26.728	676	72.51
Ocak-Aralık	2001	31.186	40.507	-9.320	1,448	65.22
Ocak	2000	2.123	3.229	-1.106	544	73.51
Ocak	2001	2.236	3.985	-1.749	670	74.30
Şubat	2000	2.263	3.931	-1.668	562	73.84
Şubat	2001	2.516	3.513	-997	749	68.40
Mart	2000	2.317	4.164	-1.847	579	73.95
Mart	2001	2.546	3.088	-542	953	59.47
Nisan	2000	2.439	4.491	-2.053	594	73.99
Nisan	2001	2.607	3.013	-406	1,197	54.08
Mayıs	2000	2.338	4.698	-2.360	616	73.04
Mayıs	2001	2.884	3.537	-653	1,127	60.98
Haziran	2000	2.326	4.965	-2.639	614	72.06
Haziran	2001	2.561	3.267	-707	1,208	59.08
Temmuz	2000	2.288	4.678	-2.389	626	71.49
Temmuz	2001	2.483	3.353	-870	1,316	56.46
Ağustos	2000	2.044	4.879	-2.835	644	70.88
Ağustos	2001	2.578	3.385	-807	1,395	54.43
Eylül	2000	2.403	4.644	-2.240	662	70.55
Eylül	2001	2.601	3.264	-663	1,463	54.29
Ekim	2000	2.245	5.024	-2.779	675	71.15
Ekim	2001	2.809	3.175	-365	1,596	53.94
Kasım	2000	2.499	5.363	-2.863	682	73.47
Kasım	2001	2.831	3.455	-624	1.519	59.73
Aralık	2000	2.489	4.437	-1.948	676	73.47
Aralık	2001	2.536	3.473	-937	1.448	65.22

Kaynak: www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/280202001.gif/28.02.2001; DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Kasım 2001, s.78-79.

2001 yılında ihracat Haziran, Temmuz ve Aralık ayında azalma göstermiş, diğer aylarda ise artışını sürdürmüştür. Dış ticaret açığı son altı yıl içinde ilk kez bu kadar küçülmüştür. Dış ticaret açığının küçülmesinde Türk Lirasının değer kaybetmesi de oldukça etkili olmuştur.

SONUÇ

Döviz kuru, bir ülke parasının başka bir ülke parası cinsinden değeri olarak tanımlanmaktadır. Ülkeler dış ticarete açıldıkları zaman ticaret yaptıkları ülkelerle olan ödemelerini hangi ülke parası ile yapacaklarını belirlerler. Böylece daha sonra herhangi bir karışıklık çıkmasını önlemiş olurlar.

Döviz kuru politikası ise, hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir düzen içinde gerçekleştirebilmeleri için dış ödeme dengesini etkilemek amacıyla döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları önlemlerin bütünüdür. Türkiye’de Bretton Woods sisteminin çöktüğü 1973 yılına kadar sabit döviz kuru politikası uygulanmış ve 1946, 1958, 1970 yılındaki devalüasyonlar dışında kur yıllarca sabit kalmıştır. 1973 yılından 1981 yılına kadar esneklik kazandırılmış sabit döviz kuru uygulanmış, 1 Mayıs 1981 yılında bu politika bırakılarak döviz kurları günlük olarak belirlemeye başlanmıştır. Böylece kontrollü esnek kur uygulamasına geçilmiştir. 9 Aralık 1999 yılında açıklanan döviz kuru politikası ile birlikte Türkiye’de yıllardır büyük sorun olan enflasyonla mücadelede döviz kurları çıpa olarak alınmış ve üç yıllık süreyi kapsayan bu program ile ilk 18 aylık dönemde enflasyon hedefine yönelik bir kur politikası izlenmesi son 18 aylık dönemde ise kademeli olarak genişleyen band sistemi uygulanmasına karar verilmiştir. Bu program ve uygulanan diğer para ve maliye politikaları sonucunda enflasyon önemli ölçüde yavaşlamış ancak programda belirlenen hızda düşmemesi sonucunda Türk Lirası beklenenin üstünde reel olarak değer kazanmaya başlamıştır. 19 Şubat 2001 tarihinde yaşanan kriz sonucunda 9 Aralık 1999 tarihinde ilan edilen kur çıpası bırakılarak dalgalı kura geçilmiştir. Dalgalı kur ile birlikte döviz kurları serbest bırakılmıştır.

Türkiye 1980 yılına kadar dışa kapalı bir politika izlemiş ve bunun sonucunda da ihracata gereken önem verilmediği için ihracat gelişmemiştir. Planlı dönemle birlikte kalkınma beş yıllık planlara bağlanmış ve ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme politikası izlenmiştir. Bu dönemde Türkiye hızlı bir şekilde kalkınmış ancak 1974 yılındaki petrol krizi nedeniyle dış ticaret dengesi bozulmuştur. Bu dönemde sabit kur

politikası uygulayan Türkiye’de yurtiçi fiyat artışları yurtdışı fiyat artışlarından fazla olduğu için Türk Lirası aşırı değerli bir duruma gelmiştir.

1980 yılından önce dört tane beş yıllık kalkınma planı uygulanmıştır. Bu planlarda ihracatın arttırılması için bir takım önlemler alınmış ancak ihracat artmasına rağmen plan hedefleri genellikle yakalanamamıştır. Bu dört plan dönemi boyunca sanayileşme ana hedef olarak belirlenmesine rağmen uzun dönemli bir sanayileşme politikası anlayışına yer verilmemiştir. Ayrıca bu plan dönemlerinde ihracat hedeflerinden yoksun içe dönük bir sınai üretim yapısı oluşturulmuştur.

24 Ocak 1980 Kararlarının alınması ile birlikte uygulanmaya konulan ekonomi politikası ile ihracata dayalı bir sanayileşme politikası izlenmeye başlanarak, ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası bırakılmıştır. Bu tarihten sonra uygulanan beşinci, altıncı ve yedinci beş yıllık kalkınma planlarında ihracatın teşviki ve özendirilmesi öncelikli amaç olarak belirlenmiştir. Bu plan dönemleri boyunca ihracatın arttırılması için çeşitli teşvikler uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle 1980 yılından sonra uygulanan teşvikler oldukça etkili olmuş ve ihracat artmıştır. 1980 yılından sonra dış ticaretin serbestleştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmış ve önemli kararlar alınmıştır. Döviz kurları 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren günlük olarak belirlenmeye başlanmış böylece ihracatçıların ileriye görebilmeleri kolaylaştırılmıştır. Bu plan dönemleri boyunca ihracatta ciddi boyutlarda artış olmuştur. 1980 yılında 2.910 milyon dolar olan ihracat 2001 yılına gelindiğinde 31.186 milyona yükselmiştir ancak ithalattaki artış hızı ihracattan fazla olduğu için dış ticaret açıklarının önüne geçilememiştir. İhracattaki artışlara rağmen plan hedeflerine ulaşamamış ancak hedeflere yaklaşmıştır.

Uzun yıllardan beri dış ticaret açıkları Türkiye’nin kalkınmasının önünde büyük bir engel oluşturmuştur. Bu engeli aşmak için dönem dönem uygulanan kur politikaları ve dış ticaret politikaları yeterli olamamış yada çeşitli engellerle karşılaşmıştır. 1980 yılından önce dışa kapalı bir yapıda olan Türkiye’de ihracata önem verilmemiş ve ithal ikameci bir politika izlendiği için dış ticaret açıkları giderek büyümüştür. 1980 yılından sonra ihracata ağırlık verilmiş dış ticaret açıkları küçülmeye başlamıştır. İhracatı

arttırmak için devalüasyonlar yapılarak ülke parasının değeri düşürülerek yabancılar için ülke malları cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Yapılan her devalüasyon sonucunda ihracat artmış ancak ithalat da arttığı için dış ticaret açıkları kapanmamıştır. 2001 yılında yaşanan kriz sonucunda değer kaybeden Türk Lirası ile birlikte dış ticaret açığı son altı yıl içinde ilk kez ciddi bir düşüş göstermiştir.

Dünya ile bütünleşme çabasında olan Türkiye gelişmiş ülkeler grubuna girebilmek ve gelişimini tamamlayabilmek için ciddi önlemler almalıdır. Dış ticaret açıklarının kapanması için ihracat artış hızının mutlaka ithalat artış hızından fazla olması gerekmektedir. Ayrıca uygulanacak döviz kuru politikası da ihracat artış hızını destekleyecek nitelikteki gerçekçi döviz kuru uygulaması olmalıdır.

KAYNAKÇA

Resmi Kaynaklar

Ankara Ticaret Odası. **II. Beş Yıllık Kalkınma Planının Özel Sektöre Getirdiği Teşvik ve Kolaylıklar Tedbirleri.**

DİE. **İstatistik Göstergeler (1923-1998).**

DİE. **Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar Ocak-Şubat 1996.**

DPT III. **Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977).** Ankara, 1972.

DPT IV. **Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983).** Ankara, 1979.

DPT V. **Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989).** Ankara, 1984.

DPT. VI. **Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994).** Ankara, 1989.

DPT. VI. **Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler (1984-1988).** Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1990.

DPT VII. **Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) 1996 Yılı Programı.** Ankara, 1996.

DPT VII. **Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) 1997 Yılı Programı.** Ankara, 1997.

DPT. **Temel Ekonomik Göstergeler, Aralık 1997.**

DPT. **Temel Ekonomik Göstergeler, Kasım 2001.**

İstanbul Sanayi Odası. **Türkiye Ekonomisi, 1999.**

Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları. **Türkiye’de İhracatın Durumu ve Geliştirme Çarelerinin Araştırılması.** Ankara: Baylan basımevi, 1969.

Diğer Kaynaklar

Gümrük Birliği’nin Türk Ekonomisine Olası Etkileri. T. Garanti Bankası A.Ş. M. Analiz Koordinasyon Müdürlüğü

Resmi Gazete

RG, 27.12.1980 tarih ve 17203 sayı
 RG, 25.01.1980 tarih ve 16880 sayı
 RG, 15.12.1984 tarih ve 18606 sayı
 RG, 11.08.1989 tarih ve 20249 sayı

Makale

Erdost, Cevdet. **“İhracatta Daralmalar”**. Ekonomide Ankara. Sayı:33
 Temmuz/Ağustos, 1990.

Çeviri

Dominique, Plihon. **Döviz Kurları**. İngilizceden Çeviren: Mehmet Bolak, Haluk
 Levent, Ertuğrul Tokdemir. İstanbul:İletişim Yayınları, 1995.

Çok Yazarlı

Alkin, Erdoğan, Erhan Bener, Demir Demirgil, Emre Gönensay. **Türkiye’de İzlenen
 Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler**. MEBAN
 Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981.

Başol, Koray ve diğerleri. **Türkiye Ekonomisi** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
 Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2001

Büyükerşen, Yılmaz., Halil DirimTekin, Burhan Erdem, Mustafa Özer. **İktisada Giriş**.
 Eskişehir, 1998.

Füsunoğlu, Mahir., Ahat Gökdere, Ertan Oktay, İlker Parasız, Nahit Töre ve diğerleri.
İktisadın İlkeleri. Ankara: Alkım Yayınevi, 1996.

Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**. Onuncu basım.
 İstanbul:Remzi Kitabevi, 2000.

Parasız, M.İlker ve Kemal Yıldırım. **Uluslararası Finansman Teori ve Uygulama**.
 Birinci baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1994.

Töre, Nahit ve Derya Sevinç. **Bankacılar için Kambiyo Bilgisi**. Dokuzuncu baskı.
 Ankara: Sözkese Matbacılık, 2000.

Yıldırım, Kemal ve Doğan Karaman. **Makro Ekonomi**. İkinci basım. Eskişehir ETAM,
 2001.

Kitaplar

- ✓ Abuşoğlu, Ömer. **Döviz Kuru Politikaları ve İhracat Üzerindeki Etkisi (1980-1988 dönemi)**. Ankara: TOBB Yayını, 1990.
- Alkin, Erdoğan. **İktisat**. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992.
- Bener, Erhan. **Türkiye’de Para ve Kambiyo Denetimi**. Ankara: Ajans- Türk Matbaası, 1968.
- Dinler, Zeynel. **İktisada Giriş**. Beşinci basım. Bursa: Ekin Kitabevi, 2000.
- Erdoğan, Engin. **İktisada Giriş II**. Eskişehir ETAM, 1995.
- Ersan, İhsan. **Bankalarda Fon Yönetimi**. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1988.
- Ertürk, Emin. **Döviz Ekonomisi**. İstanbul:Der Yayınevi, 1994.
- Gümüşeli, Saniye. **Döviz Kuru ve Faiz Oranı Risklerinden Korunma Teknikleri**. Ankara: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, 1994.
- Güran, Nevzat. **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**. İzmir:Kavram Matbaası, 1987.
- Güven, Özcan. **İhracat Uygulamaları**. Eskişehir:Anadolu Üniversitesi ETAM, 1994.
- İyibozkurt, Erol. **Uluslararası İktisat Teori ve Politika**. Üçüncü baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1995.
- Kalaycıoğlu, Sema. **Esnek Kur Sistemi ve Türkiye Uygulaması**. İstanbul:Fatih Yayınevi, 1983.
- Karlık, S.Rıdvan. **Türkiye’de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi**. Eskişehir,1981.
- _____. **Uluslararası Ekonomi**. Üçüncü baskı. İstanbul:Bilim Teknik Yayınevi, 1991
- _____. **Uluslararası Ekonomi**. Dördüncü baskı. İstanbul:Beta Basım Yayım Dağıtım, 1996
- _____. **Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü**. Ankara: Turhan Kitabevi, 1997.
- _____. **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**. Beşinci baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1997.
- _____. **Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar**. Dördüncü baskı. Ankara: Turhan Kitabevi, 1998.

Köklü, Aziz. **Makro İktisat**. Üçüncü baskı. Ankara: "S" Yayınları, 1984.

Öney, Erden. **Uluslararası Para Sistemi**. Ankara: Sevinç Matbaası, 1980.

Özbek, Dilek Saygın. **Uluslararası Para Sistemleri Parasal İlişkiler**. Ankara: A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksekokulu Basımevi, 1981.

Parasız, M.İlker. **Uluslararası Para Sistemi Kuram Mekanizma Tarihçe Politika**. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1986.

—————. **Makro Ekonomi Teori ve Politika**. Üçüncü baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1991.

—————. **Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**. Birinci basım. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1998.

—————. **Para Banka ve Finansal Piyasalar**. Yedinci baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2000.

—————. **Modern Makro Ekonominin Temelleri**. İkinci baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2000.

Paya, Merih. **Para Teorisi ve Para Politikası**. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994.

Seyidoğlu, Halil. **Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**. Ankara: Turhan Kitabevi, 1982.

—————. **Uluslararası İktisat**. Onuncu baskı. İstanbul: Güzem Yayınları 1994.

—————. **Uluslararası İktisat**. Onbirinci baskı. İstanbul: Güzem Yayınları 1996.

—————. **Uluslararası Finans**. İkinci Baskı. İstanbul: Güzem Yayınları, 1997.

—————. **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**. Ondördüncü baskı. İstanbul: Güzem Yayınları, 2001.

Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**. Altıncı baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000.

Togan, Sübidey. **1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**. Türk Eximbank Araştırma Dizisi: 1.

Tomanbay, Mehmet. **Dış Ticaret Rejimi ve İhracatın Finansmanı**. Ankara: Hatiboğlu Yayınevi, 1995.

Ünsal, Erdal. **Makro İktisat**. Üçüncü baskı. Ankara: İmaj Yayıncılık, 2000.

Yiğit, Mehmet. **İhracat ve İhracatı Teşviklerin Ekonomik Analizi**. Kütahya: Üniversite Kitabevi, 1996.

İnternet Kaynakları

<http://www.albany.edu/~gi7989/dengekur.html/29.09.2000>.

<http://www.belgenet.com/eko/21subat01.html/07.09.2001>.

http://www.belgenet.com/eko/9aralik_01html/07.09.2001.

<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/28022001.gif/28.02.2001>

<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/31012002.htm/31.01.2002>

http://www.dogus.edu.tr/dogustru/journal/sayi_3/m00041.pdf/18.04.2001

<http://www.foreigntrade.gov.tr/IHR/genel/genel.htm/12.02.2001>

<http://www.foreigntrade.gov.tr/TICARET/DTDERGI/ekim98/dnbgdistic.htm/16.11.1998>

<http://www.foreigntrade.gov.tr/TICARET/DTDERGI/ekim98/trkdistic.htm/16.11.1998>

http://www.hazine.gov.tr/ayrintili_program.pdf/14.06.2002

<http://www.mfa.gov.tr/GRUPC/Distic/D1st1cg/gelisim.htm/19.09.1998>.

<http://www.tcmb.gov.tr/frame/sub-arateblig.html/08.06.2001>

<http://www.tcmbf.40.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi/08.07.2002>